Борис Гәыргәлиа

Ҷиҷико Џьонуа

Арҿиаҽы имҽа уадаҽ

Аҧҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа

Аҟәа 2013

ББК 84(5Абх) 6-44
Гә 93

Гәыргәлиа, Б.А.
Гә 93 Ҷиҷико Џьонуа. Арҿиаҩы имҩа уадаҩ.
Аҧҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа. Аҟәа, 2013. – 168 д.

Борис Гәыргәлиа ишәҟәы «Ҷиҷико Џьонуа. Арҿиаҩы имҩа уадаҩ» аҟны дрыхцәажәоит аҭаацәара ду аӣеи Ҷиҷико Џьонуа иҧсҭазааратәи ирҿиаратәи мҩақәа. Иара убас ашәҟәы автор иаҳирдыруеит апоет иҭаацәеи иуацәа ааигәақәеи. Ашәҟәы ҭыжьуп автор идунеи аниҧсах ашьҭахь. Араҟа зыӡбахә ҳәоу Ҷиҷико Џьонуа иҭаацәа, иуа-иҭахы иахьа рыҧсҭазааратә ҭагылазаашьақәа акыр рҿырыҧсаххьеит, иҟоуп зыҧсҭазаара иалӣхьоугьы. Убри аҟнытә аҧхьаҩ агәаҿанызаара иаҳҭоит: ашәҟәы изаҟаразаалак риашарак адгалам, автор ишиҩыз иҟоуп.

ББК 84(5Абх) 6-44
Гә 93

© Гәыргәлиа, Б.А., аҭынхацәа, 2013
© Аҧҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа, 2013

Аҭаацәара ду аҭеи иҧсҭазааратә мҩа

Ҷлоу аҧсыуа қыҭа ҧшӡоуп, қыҭа дууп. Уи аҩадахьала ажәҩахырқәа ҷаҷаӡа иахагылоу Ҧанаҩ ашьха аҽагәыҭцаҳәҳәа ишьҭоуп. Амрагыларахь ала иара мҭцәыжәҩара азнауеит ҧсабарала, ҭоурыхла уи иахәҭакыз, иахәҭаку, иахьа хаз қыҭаны ишьақәгылаз Отаҧ аҳабла. Отаҧ акәзар, амрагыларахь ала ҳәаара азнауеит зхықәқәа шыцрала, хьацала, хьараҷьла, жьынҭцәрыла, хәажәыла иҭалаҳау, зӡышьҭа ишаанагара иҟоу аҧсыуа ҧацхак иаҟароу ахаҳә дуқәа абахәқәа реиҧш изгәылыҳәҳәо, аиҩхаа еиҩыжәжәаа илеиуа Улыс аӡиас.

Абраҟоуп аҧсуа жәлар рдоуҳамчра ҒәҒәа зныҧшыз, ахақәиҭра рыманы, хьаа-баа рымамкәа, анцәа ишиҳәара инхо-инҭуа иҟаларцаз, иара анцәа злыҧха ҳаура дуӡӡаҭцәҟьа иеикануаз, иацлабуаз Абрыскьыл, ҷырла ичо ирашьи иареи ҭаҽаҳәоуп ҳәа ирыҧхьаӡо, ажәлар иара ихьӡ иадырҳәало аҳаҧы ҭаула, аҧсабара иаҧҭамҭоу аҳаҧы ҷьашьахә ахьыҟоу. Уи иҭысны икеикеиуа иаауеит Аҽуацҭызго ҳәа изышьҭоу аӡиас.

Амраҭашәарахь ала Ҷлоу ақыҭа амҭцәыжәҩақәа дырҧшӡоит шәаҧыҷьаҧ иаҭцәала, баҳчала, чаирҭала, мхырҭала, қәаҭцала ибеиоу, Ғәадеи Кәачареи ирыҭцаркуа ахәы ҭбаа-ҭыцәқәеи акаршәра барақьаҭқәеи. Алада,

Ҷлоу ақыҭа акаршәра дгьылқәа ирыԥнуп Мыкәааи, Арадуааи, Ҭхьынааи, Цьалааи, Лашькьындарааи рынхарҭа ҭыԥ ԥшʒакәа, рынхара беиакәа рыла иҩычоу адгьыл каршәракәа, ахәызкәакәа, зыбла иатҷәакәа гәыќатцагоу абнакәа.

Ауаса акьапа акьамашәышә аҳыдоуп, – рхәоит апсуаа. Убасшәа иќоуп Ҷлоу ақыҭа азын Аимара аҳабла.

Ԥанаҩ ашьха еибаркыра ажәҩахыр рҿаќәыҭханы, еиҳа-еиҳа рҿыларкәуа рҿаархоит ауаҩы дыкәынхартә, дыкәаарыхыртә, дыкәгьацартә иќоу ахәызкәа ќьаќьакәа нцәа напы разыла еиҿызкаауа адгьылқәа. Абарҭ ахәқәа Амшын Еиқәахь рыхқәа рханы ишааиуа, Аимара аҳабла ианазааигәахалак, амрагылареи амраҭашәареи рганқәа рахь ала ахәқәа наскьа-ааскьоит, Ԥанаҩ ашьха ашьапы инаркны иҭбаатыцәза, тлаз иатҷәала ихќьоу, уаҩы ибла хызкыша, нхарҭатыԥс дзеилаҳаша, акаршәра дгьылқәа шьҭарҭоит. Ауаҩгьы ари еиԥш иќоу аԥьанаҭ нхарҭатып имбакәа днымхаʒеит.

Абарҭ, заа зыʒбахә ххәаз Амшын Еиқәа агаҿантәи аҩада иахагылоу апсуа қытақәа ирытцаку адәкаршәракәеи, ахәызкәакәеи, ахәқәеи рыхқәа ахьааимало, зылаԥш цәгьоу ауаҩы илаԥш зцәихьчаша аҳабла иакәнагатцәкьаны Аимара ахьʒыртцеит. Иагьалагеит уаќа анхара-антцыра, аамҭала акәымкәа, наунагʒа напы азыркыз Аимараа.

Машәыршақә имҳәазар ќалап, абри аҭып хьќәырҷаха сара саԥхьа иахцәажәахьаз, еицырдыруа апсуа поет Кәымф Ломиа абарҭ ажәакәа: «Ҷлоу ақытан, Аимара аҳабла, уаҳа зда царҭа ахьамам ашьха ҳаракқәа ршьапаҿы еихых-еитцых адәы ҭбаа шьҭоуп. Шьхатәылан, аќәапа-ҿапа дгьыл аҿы адәышшара, адәеитцых абриаќара аҭып азҭада ҳәа уаахәыцышт. Издыруада, ашьхақәа ааидыгәгәаланы иҩагылан, абри аҭып ҭбаатыцә ааирыжьзар, ауаҩы ишиҭаху днаҳәы-ааҳәуа дынхарц, дынтцырц!»

Абри аҳабла агәтатцәҟьа ааѡшаны иагәылсуеит, Панаѡ ашьха акатцәара иагәылхәрааны, шәаԥыцьаԥла иҭалаҳау аԥсҭа ҭбаакәа ирыжәланы, арыдыш еиԥш иҟәашкакараҙа итцагылоу рҳәахаԥыцкәа хырцьаацьа, ҙырлашәтцас илакьы-лакьуа, ахьхьаҳәа зхатәы бызшәала зны ашәа ҳәо, зны игәааны игәрымуа, зынгьы иҟәынд-шәындуа амшын ахь ишьқьыруа илеиуа Дәаб аҙиас. Ишԥахааy, ишԥа гәыҟатцагоу уи ацәажәабжь, уи ашәаҳәабжь. Ицқьоуп, изѡыдоуп, ухаԥыцкәа ытцаныршәшәартә ихьшәашәоуп, ираҙныԥсароу уи ацәыкәбарқәа, ацәқәырпақәа.

Ари адгьыл аҟны зқьышықәсала ауаѡытәыѡса дшынхоз-дшынтцуаз, ихы шихьчоз, аԥсҭазаара аматц шиуаз азы шаҳатра руеит еицырдыруа Аԥсуа ҭзамц ду аҟәарчқәа еимаздоз, ари аҳабла аҟны иахьа уажәраанҙагьы еиқәханы иҟоу Абаа-рыԥхра атҙамцкәа. Машәыршақә иҳәаҙам, аҭоурыхтә, аԥсҭазааратә ҭатцгәы рымоуп, 1975 шықәсазы ашәҟәтыжьырҭа «Алашара» иҭнажьыз Ҷ.Џьонуа иалкааy иѡымҭақәа актәи атом иазкыз, «Акатцәарахь ихагалоу амѡа» зыхьҙу ашәҟәы аԥхьажәаҿы Кәымф Ломиа ииҳәо абарҭ ажәақәагьы:

«Ари аҭыԥ ҭоурых ҭыԥуп. Апоет иашҭа уҭагыланы мраҭашәарахь уанԥшлак, ааигәаҙа акыҙгаҿы иубарҭоуп Аԥсуа баа. Иҟалап уи анкьа зны Џьапуаа рашҭа итысны ицозтгьы. Уимоу, иҟалап абаа аныҟарцоз апоет иабацәа, урҭ рабацәа иара ачаԥара иалахәыстгьы!

«Ари аҭыԥ – нцәа ҭыԥуп. Убригь маҷуп. Апоезиа иашҭоуп. Нас ирымҳәои, зашҭа уҭоу иашәа уҳәароуп ҳәа. Апоезиа ашҭаҿы ииз, апоезиа аматц имур ауазма!»

Абри апоезиа ашҭа ԥшҙаҿы, Аԥсны, Очамчыра араион, Ҷлоу ақытан, Аимара аҳаблаҿы 1915 шықәса латцарамза акы аҿены диит Ҷичико Михаил-иԥа Џьонуа. (Ижәлатцәҟьа Џьапуа ауп). Абри аҳаблаҿы уи иагьихигеит ихәычрашықәсҟәа. Ихаҭа иавтобиографиаҿы ишигәалаиршәо ала, 1925 шықәсазы жәашықәса дырҭан.

«Ҷлоу ақытан, Аимара аҳаблаҽы инхоз рзы иҟалеит зеиԥш ҟамлацыз ахҭыс: иаадыртит алагарҭатә школ.»[1]

Абри алагарҭатә школ аҟны ауп Ҷ. Цьонуа аԥхьареи аѽреи ахьитцаз, раԥхьаҙа аԥхьареи атцареи ргәыбылра ахьикыз, қәрала ихәыцқәазаргьы аѽызцәа дуқәа ахьиоуз. Аимаратәи алагарҭатә школ даналга Ҷиҷико хәычы Атаратәи ашкол дтартцеит. Ҳамҭакы уаҟа атцара итцон, нас Мыкәтәи ашкол ашҟа диасын итцара иацитцон.

Аԥсуа шәҟәыѽѽ, апрофессор Гьаргь Гәыблиа ииашаны ишазгәеиҭо еиԥш, «усҟантәи аамҭазы убраҟа атцара ртцон зхатәы бызшәа згәыблыз ашколхәычқәа, аԥсышәала атцарагьы бзианы ишьақәыргыланы иҟан. Мыкә, иагьа умҳәан, Абжьыуаа реизарҭа, уи агны иҟамызт, иара уброуп Ҷиҷико алитература абзиабара ахьикыз, апоезиаҽы раԥхьатәи ашьаҽақәа ахьеихигаз».[2]

1931шыкәсазы Ҷ. Цьонуа Мыкәтәи ихарҭәаам абжьаратә школ далганы дцоит Аҟәаҟа. Убраҟа уи, 1929 шыкәса раахыс еиҽкааз Аԥснытәи Аҳәынҭқарратә драматә студиа дталоит. Усҟан абри астудиаҽы атцара ртцон, ашьтахь иактиорцәа дуқәаны, ирежиссиорцәаны, алитератураҽы еитагаѽцәаны, аԥсуа культура иахатарнакцәа дуқәаны иҟалаз: Мҭы Ақаѽба, Аазиз Агрба, Леуарса Касланҙиа, Иасон Ҷоҷуа, Арзаабеи Агрба, Минадора Зыхә-ԥҳа, Анна Аргәын-ԥҳа реиԥш иҟаз абаѽхатәра змаз аҽар. Ас еиԥш иҟаз аԥсуа ҽар рзааигәахара, рѽызара Ҷ.Цьонуа ихырҳагаз анырра инамҭар ауамызт ҳәарада.

Ҷ. Цьонуа излеиҳәо ала 1931 шыкәсазы акомҽареидгыла далалеит. Аԥхын иԥсшьара мшқәа раан иқыта гәакьа аколнхараҽы аус иуан. Шыкәсҟәак Аҟәа адрамстудиа дтан, астудиа атцаѽцәа рзеиԥш нхарҭа

1 Ҷиҷико Цьонуа. Ажәеинраалақәеи апоемақәеи. Аԥҳәынҭшәҟәтыжьырта, Аҟәа, 1957, ад. 5.

2 Агазет «Аԥсны», 2005 ш., латцарамза.

дыѡнан. Убри аамҭазы иҽазҵәылхны ажәеинраалақәа рыѡра далагахьан. Убасҟан Аҟәатәи амузыкатә ҵараиурҭаҽы астудентцәа аԥсуа бызшәа дзырҵоз Дырмит Гәлиеи, Самсон Ҷанбеи, иареи еибадырдырит. Ҷ. Џьонуа раԥхьатәи иажәеинраалақәа урҭ дрызрыԥхьартә аусҟәа изеиҽыркааит иѡызцәа. Аԥсуа литература ашьаҭаркѡи Самсон Ҷанбеи Ҷиҷико иажәеинраалақәа ахьимадырҽхәаз, дара ҳажәлар рҵеицәа дуқәа реизыҟазаашьа, раҳаҭыр еиқәҵашьа иаҵибааз аҟәыҷара ду, аԥсуара даара дархәыцит, даргәыргьеит дагьаруалыуашеит ҽыц ажәеинраалақәа рыѡра напы азыркыз аимаратәи аҷкәын.

1934 шықәсазы Нестор Лакоба ибзоурала, актиортә ҟазара злаз гәыԥѡык аԥсуа ҷкәынцәеи аҭыпҳацәеи Ш. Руставели ихьӡ зху Қарҭтәи Аҳәынҭқарратә драматә театр астудиаҽы ирыдыркылт. Убарҭ дрылан актиортә ҟазара афакультет аҟны аҵара напы азыркыз Ҷиҷико Џьонуагьы. Астудиаҽы ибзианы аҵара иалагӡаны ибаѡхатәра ԥишәон арҽиаратә усураҽгьы, иѡуан ажәеинраалақәа, дрыцклаԥшуан, иҭиҵаауан адраматә ѡымҭақәа рыѡра иаҵаз акәаматҵамақәа, аҷыдарақәа. 1938 шықәса рзы, заа зыӡбахә ххәаз, Қарҭтәи адрамстудиа даналга, Ҷ. Џьонуа аҵара ицызҵоз егьырҭ иѡызцәа аҷкәынцәеи аҭыпҳацәеи реиԥш, аусура далагеит актиорс Аҟәа, Аԥсуа ҳәынҭқарратә драматә театр аҟны. Данстудентыз инаркны Ҷ. Џьонуа аԥсуа спектаклькәа рыҟны еиуеиԥшым аролькәа наигӡахьан. Уи дрылахәын, аролькәа наигӡон «Кьараз» (С.Ҷанба), «Гьечаа рҵыхәтәа» (М.Лакрба), «Аревизор» (Н.Гоголь) реиԥш иҟаз аԥсуа театр иқәнаргылоз аспектаклькәа рҽы, иара убас, уи дцәырҵуан хыԥхьаӡара рацәала аԥсуа спектаклькәа рмассатә сценақәа рыҟны.

1941 шықәсазы гитлертә фашисттә Германиа, имҳәа-мырза усҟантәи Ҳаԥсадгьыл ду, Асовет Еидгыла ианақәла, Џьонуа Ҷиҷико иаб Махаз (Михаил) Даурҭ-

иҧа иқәра шдуузгьы абҵьар шьҭыхны, Аҧсны, иара убас Кавказ егьырҭ акәакьҭақәа рыҟнытәи ашьхақәа зыхьчоз асовет аруаа-аибашьцәа драҧгыланы ашьха мѡахәасҭақәа дырбо деибашьуан. Асовет жәлар Рҵьынҵьтәылатә еибашьра Ду иааирала ианхдыркәша, Ҵьапуа Махаз иҧсадгьыл аҿаҧхьа иуалҧшьа шәаны, деибга-дызѡыда, лыҧхала дхынҳәит иѡныҟа.

Зыʒбахә ҳҳәаз асовет жәлар Рҵьынҵьтәылатә еибашьра Ду аҭәагашоура иалагылан бҵьар-мцала рыҧсадгьыл рыхьчон Ҵьапуа Махаз ихәыѡҧацәа: Владимир, Ҵьавдеҭ, Авдениа, Ҷиҷико, Гьаргь, Ҵьапуаа, ихыѡҧҳацәа: Цацикәа, Шура, Гәилиа аѡны иҟан, аха урҭгьы абзабаа рхы иарбо, қьафла аамҭа рхыргомызт, асовет-уаа зегь реиҧш аҵьамыҕәа иаҭагылан, уахгьыҿынгьы ааҧсарак агәхьаа мкыкәан афронт аматҭ руан.

Цацикәеи Гәилиеи ҭаацәаран: Цацикәа лыҷкәынцәа Костиеи Ҧочеи Кәыҭниаа ҭаацәароуп, Ҧоча иҷкәын Беслан 1992–1993-шықәсазтәи аибашьра далахәын, Аҧсны Афырхаҭа ҳәа ахьʒ ҳаракы даҧсахеит. Гәилиа лыҷкәын Еларион Ҳаҵьымба дҭаацәароуп, инхоит-инҭуеит Кәтол ақыҭан.

Ҵьапуа Махаз (Михаил) иҧацәа рыʒбахә иааркьаҿʒаны акәзаргьы ҳаиҭазыхынҳәны ҳахцәажәар ҳақуп сгәанала... Урҭ Аҵьынҵьтәылатә еибашьра Ду ианалага аҧхьаʒатәи амшқәа инадыркны ишыхәѡыкызгьы абҵьар аанкыланы аҕа иҿагылеит.

Аишьцәа ируаʒәкыз, Владимир (Володиа) Ҵьапуа Ҷлоутәи ашкол далгахьан, гәырыʒ-шашәаʒ хабарда афронтаҿы дыбжьаʒит 1943 шықәса рзы. Иара изын ргәы зларҟажауа дахьҭаацәараз, ѡыҵьа аҧҳацәа: Риммеи Наҭелеи дахьрабхахьаз ауп. Римма Ҵьапуаҧҳа занааҭла дырҭаѡуп, дҭаацәароуп, акыр шықәса редакторс агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» иахагылаз, иахьа уажәраанʒагьы Аҧснытәи ажурналистцәа Реидгыла ахантәаѡра ныҟәызго Сергеи Михаил-иҧа Кәыҭниа

иҩнаҭа дыҩнагылоуп. Сергеии Риммеи рҭеи хазына, алым иаҩызаз арҧыс гәымшәа – Руслан Кәыҭниа, ақырҭуа-аҧсуа еибашьра аҧхьатәи амшқәа руак аҽены ҳаҧсадгьыл ҳамазкуаз ампыҭахалаҩцәа дырҽагыланы хацәынмырха дшеибашьуаз фырхаҭарыла дҭахеит. Данҭаха ашьҭахь, Аҧсны Аҳәынҭқарра аҧхьатәи Ахада Владислав Григор-иҧа Арӡынба иусҧҟала Леон иорден ианашьоуп. Римма Ҵьапуаҧҳаи Сергеи Кәыҭниеи рыҧҳа Аида Кәыҭниаҧҳа лтәы ҳҳәозар, занааҭла дырҭаҩуп, дҭаацәароуп, Аҧсны аҩнуҭҟатәи аусқәа рминистрраҽы аматҵ зуа Закан Ҵьуҕьелиа иҩны дыҩнагылоуп, ҩыҵьа аҧацәа Алиаси Руслани дрануп.

Володиа Ҵьапуа аҩбатәи иҧҳа Наҭелагьы дҭаацәарахахьеит, лыҧҳа Мадонагьы дҭаацәароуп, Иракли зыхьӡу ахаҭарҧыс замана длымоуп.

Ҷиҷико иашьцәа аҧшьҩык рахьтә иҭахаз аҩыҵьа дыруаӡәкуп Ҵьавдеҭ Ҵьапуа. Уи диит 1916 шықәса рзы, егьырҭ иашьцәеи иаҳәшьцәеи реиҧш, Ҷлоу ақыҭан, Аимара аҳаблан. Акомҽареидгыла далан, аҭаацәара даланамгалацызт. Асовет ар рышҟа иҧхьеит 1941 шықәсазы, аибашьра ианалага амш аҽеныҭәҟьа. Аррамаҭура дахысуан афлот аҟны, дымшынуаҩын, еилҟьа-еилҕәыцәк, гәымшәак иакәын. 1943 шықәса рзы, дызҭаз аӡаҭашхәа амшын аҟны иӡааҟәрылан, аекипаж рыбжеиҳараҩык ҭахеит. Аха иеилҟьеилҕәыцәра ихәоу, анцәа дизылҧхоу здырхуада, усҟан азы деиқәхеит Ҵьавдеҭ Ҵьапуа. Аха имаҷзаарын уи иҧсҭазаара ҽҳәарас иамаз. 1945 шықәса, мшаҧымза 30 рзы, Аҵьынҵьтәылатә еибашьра Ду аҟны афашисттә Германиа аҭарханы, ҳсовет жәлар иргараны иҟаз Аиааира мышқәак шагыз, дҭахеит. Уигьы иҧсадгьыл аҽаҧхьа иуалҧшьа нагӡаны Аимараҟа ахынҳәра дахьымӡеит, дахьымӡеит насыҧла еиҭаҭәы иҟаз аҭаацәара қәыҧш зырҧшӡашаз аҧсуа ҭаул чара аурагьы…

Аҵьынҵьтәылатә еибашьра Ду аҭәагашоура иалагылаз Ҷиҷико егьи иашьа Авдениа Ҵьапуа итәы

ҳҳәозар, иуадаѡуп афронтаҽы уи шаҟантә дырхәыз, шаҟа аазаб ихигаз зегьы рызбахә аҳәара. Еилкаауп акы, уи дазыхынҳәит иқыҭа гәакьа Ҷлоу, акыршықәса убри ақыҭантәи Нестор Лакоба ихьз зху аколнхараҽы аус иуан, аибашьра зхызгаз иқыҭа ахәрақәа рырҕьара аматҵ азиуан, ихатә ѡыза, ихәыҷқәа ран Шьынқәырпҳа Галинеи иареи рыхѡы пҳацәа: Нореи, Бианеи, Назиеи рааҙеит рҽы иҭаргыланы, рхы иалмырпшыкәа, акы иазрыцҳамкәа. Дара урҭ аҙгабцәа рхаҭақәа ракәзар иҭаацәарахахьеит, аа-ѡык ахшара рхылҵхьеит, рыхшара ҭаацәарахахьеит, иҟалахьеит урҭ рхылҵ-пылҵгьы.

Авдениа Џьапуа ипсы ҭанаҵы (2003 шықәса рзы ипсҭазаара далҵит), аибашьра еибганы иалҵыз егьырҭ иашьцәа аѡыџьа: Ҷиҷикои Гьаргьи реипш, иаргьы ихьаа баапсны, еидара хьанҭаны иипхьаҙоз аибашьрахьтә изыхнымҳәыз иашьцәа Владимири Џьавдеҭи ракәын.

– Иҭахаз сашьцәа аѡыџьа рыпсы ҭаны еибга-изѡыда абри адунеи исзықәындаз, сдунеи ахаан џьара акы сшазымхьрыз… – иҳәон Авдениа Џьапуа, анаџьалбеит, игәы кыдшәома уҳәартә, инарҵауланы даақәыпсычҳаны.

Ҷиҷико иашьцәа зегьы дреиҵбуп Гьаргь (Жора). Гьаргь хыпхьаҙара рацәала аибашьратә, иара убас аҭынч-нхаратә орденқәеи амедалқәеи ианаршьахьеит дызхылҵыз ипсадгьыли иуаажәлари рҽапхьа хьыҙла-пшала иуалпшьақәа ахьынаигҙахьоу азы, аха зегь дара роуп, ари ахаҵа иҳамҭақәа раасҭа аибашьра инаҭаз ахәрақәа еиҳауп. Ихьанҭоуп, ихьаауп Гьаргь изын ихәра мжьыжькқәа раҵкьысгьы иан лыҕра ицҭшаз иашьцәа апшьѡыкгьы (Владимир, Џьавдеҭ, Авдениа, Ҷиҷико) рыдунеи ахьырыпсаххьоу. Иара дреиҵбуп урҭ зегьы. Заа инымѡатәны ишазгәаҳҭахьоу еипш, ажәлар рыматҵ аураҽы еиуеипшым аматҵурақәа ныҟәигахьеит. Аҵыхәтәан атәанчарахьы диасаанҙа Очамчыра араион ақыҭа нхамѡеи ааглыхреи рнапхгара аҳасабеилыргаѡ хадас аус иуан. Иахьа, қәрала

дахьынҙааихьоу, иҭаацәара, ихы-ихшара анцәа ишиҳәара дыќоуп. Ихатәоыза – иԥшәма Еҭерии иареи ирымоуп ԥшьоык аԥацәа: Роберт, Анатоли, Борис, Беслан – иреиҳау аҭараиурҭақәа ирылгахьеит. Урҭ зегьы рҭаацәарақәа, дара рхы-рыхшара, рдац-ԥашә даара имахәҿарарауп. Рҭарадыррақәа рыла, рызҳашьа, наќнаќтәи рԥеиԥш лаша уҳәа урызхәыцыр, даара уаҩ игәы аззырҳаша, узеигәыргьаша ураруп. Абырг инаиркны, зегьы иреиҭыбҙоу ахәыҷқәа рќынҙа рыԥсҭазаарақәа, рцәаҩақәа, изҿу, ма рхыќәккәа урызхәыцуазар аҙәаҙәала зегьы рыҙбахә уҳәозаргьы аԥхьаҩ дазҿлымҳахартә, гәахәала идикылартә иќоуп, аха ҳара ҳусумҭа хәыҷы конкретла ахыќәкы Ҷиҷико Џьонуа иԥсҭазааратә мҩеи ирҿиамҭеи рыҭҭаара иахьазку аќнытә, жьрацәарала изааигәаз, икәша-мыкәша игылаз ауаа рыҙбахә ҳамҳәар амургьы, маҷк иаҳмыркьаҿыр ԥсыхәа ҳамам. Убри аќнытә, зны-зынла ҳинформациатә материал идырны иҳармаҷуазар, аҭамзаара шьҭаҳҵоит изыхцәажәатәу аруааи, аԥхьаҩцәеи рҿаԥхьа.

Егьа убас иќазаргьы, Ҷ.Џьонуа игениологиатә ҭла амахәҭақәак алҳкаауеит уеизгьы.

Роберт Џьонуа иҷкәын заҭә Адгәыр, аҭара иҵоит Москватәи ашколқәа руак аќны, 11-тәи акласс даҭаҩуп. Узеигәыргьаша ихатәы бызшәа дазҿлымҳауп, ибзиангьы идыруеит.

Гьаргь Џьонуа иҷкәын Анатоли дынцьныр-технологын, Очамчыра араион амаҙаныќәгаҩыс дыќан, ашьҭахь Апартиа Аԥснытәи обком ақыҭанхамҩа аќәша деиҳабын. Аԥсуа жәлар рцьынцьтәылатә еибашьра ашьҭахь иԥсҭазаара далҵит. Уи иԥшәмаԥҳәыс Нанна Чқәанԥҳа занаатҭла дырҵаҩуп, иԥҳа Амина лакәзар дыстудентуп, Москватәи амедицинатә институтқәа руак аќны аҳақьым изанаатҭ лнапаҿы иаалгоит. Гьаргь егьи иҷкәын – Борис Џьонуа дҵарауаҩуп, афилологиатә ҭҵаарадыррақәа дыркандидатуп, уи иԥшәмаԥҳәыс

Сима Дбарԥха аҭоурыхҭҵаарақәа дыркандидатуп, ддоцентуп. Бориси Симеи хѡык ахшара (Гәдиса, Марҭа, Дамеи) рымоуп, урҭ рахьтә ѡыцьа студентцәоуп, Ауниверситет иҭоуп, аҳәы дҵаѡуп жә-класск рҽы дтәоуп ,Аҟәатәи ажәабатәи абжьаратә школ дҭоуп. Беслан Џьонуа дынцьныр-технологуп, дҭаацәароуп, иԥхәыс Анжела Кәакәасқьырпха дырҵаѡуп, рпа Саиди, рыпха Сариеи аҵара рҵоит Очамчыратәи аԥсуа бжьаратә школ аҟны…

Ажәакала дзыргәырґьаша рацәоуп Гьаргь Џьонуа иҭаацәараҽы, ихы-ихшара, итҵакыраҽы, ииашьараҽы. Аха ихигахьоу аамҭақәа ртытуа данрылалалак илахь еиқәызҵо, игәы зырԥшааууа рацәахо иалагоит. Игәалашәоит Аџьынцьтәылатә еибашьра Ду иалаҙыз иашьцәа Володиеи Џьавдеҭи, аибашьраҽы иоуз ахәрақәа аибашьра ашьҭахь заԥьал драаигәаз Авдениа, дигәалашәоит 1954 шықәса рзы зыпсҭазаара иалҵыз иаб Махаз Дауҭ-иԥа, ус шаҟа хҭыс, шаҟа рыцхәара, шаҟаѡы мацәыс-еимкьаратҵас иааины иҽаҽаҙа илакҭа ихгылозеи Гьаргь Џьонуа… Иаб Махази иашьцәа аԥшьѡыки аибашьрахь ианца, иаргьы Аимареи Ҷлоуи ихы изықәымкуа даналага, ҽенак Гьаргь арзаҳал ѡны иџьыба илҭатцаны ихатәгәаԥхарала афронт ахь дцарц Очамчыраҟа арратә комиссариат ашҟа амѡа дықәлеит. Аимаратәи аҳабла-мѡаду даныланы дышнеиуаз, 80 шықәса зхытцуаз, усҟантәи аамҭазы Џьапуаа риашьараҽы зегьы иреиҳабыз ауаѡ быргЏьапуа Ҭамшьыгә илабашьа рзаа-рзаа иргыло Гьаргь иҽееихьигҙеит.

– Дад, Жора, уҽеанкылишь ҳамҭакы, уаасзыҙырѡи, ҳәатәык сымоуп уара уҽы…

Жора даанҷасит.. – Уара шәанаџьалбеит, Џьапуаа ашәырқыҵ ҳахьыкоу, лак иасра хатцарпыск дыкамкәа зегь ықәтцны еибашьра ишцаз шәымбаҙои, шәлашәхама зынҙа. Шәара шәаб Махаз иакәын абыргцәа ҳахь еиҳа акыр зылшоны иҟаз, уигьы ичкәынцәа аиҳабацәа

аԥшьҩык раԥхьа дҩагылан аҕа хәымга диҽагылахьан усгьы. Уара аҙәзатцәык уакәын дад, Жора, абыргцәа аҙәы ҳаԥсыргьы ҳирҽеип ҳәа сзықәгәыҕуаз, уажәы уаргьы афронт ашҟа ухатәгәаԥхарала удәықәлеит анырҳәа, ламыс имазар дышԥасхамтцгылари, сиҳәап, арра дмышьҭыкәа дааныскылап ҳәа сушьҭалеит ишубо... Дад, зхьышьаргәытца сакәыхшоу Анцәа дсыман суҳәоит, шәабиԥара аҟнытә, ма уара аҙәзатцәык ақыҭан уаҳзаангыларц... Сықәра, сышлара уазхәыц абааԥсы... Суҳәоит, иахьеи-уатцәи иԥсыша уаҩуп, сыԥсыр, ҭынха дсымамшәа, аҳәсеибацәеи аҭакәажәцәеи рыда ԥсыжҩы дысмоуа сҟоумтцан, ажәларгьы иуцьыршьарым дад, ус еиԥш сзумун. Ҳарҭ Аимараа ҳашьхаурауп, даҽа цас-қьабзқәак, даҽа еихатцгылашьа ԥшзақәак ҳаман, урыҕрамгылан, Анцәагьы игәы иахәарым ҷкәына еибагак дҳаламкәа ҳаанхар...

...Усҟан Ҷлоу ақыҭан жәлантәык дырхыбаҩын Цьапуа Ҭамшьыгә. Жәлантәык реиҳабы, ԥааимбарк диҩызан, уи даниҳәа иажәа ҩбамтәкәа, дзызиҳәаз наигҙар акәын Гьаргь... Аҳәара аҽеи акәадыри иаԥсоуп рҳәоит аԥсуаа... Аха, Гьаргь Ҭамшьыгә дзызиҳәаз изынамыгҙеит... Дцеит иаби, иашьцәа аԥшьҩыки ахьеибашьуаз, рыԥсадгьыли рыжәлари руалԥшьа ахьынарыгҙоз аибашьрахь. Убри аибашьра адәаҽы 1942 шықәса рзы иоуз ахәра ҕәгәеи, Аԥьынцьтәылатә еибашьра Ду аҟны иуалԥшьа нагҙаны Аимараҟа дааҙа зыԥстазаара иалтцыз аҭаҳмада Цьапуа Ҭамшьыгә игәыхәтәы ахьизынамыгҙази иахьагьы еиқәымтәаҙо хьааны имоуп Гьаргь Цьонуа... Ус шаҟа хьаа инаҭозеи ари ауаҩ гәыраз, ауаҩы ҟәымшәышә ихәраҟәа зырҽыцуа, изырмжьыжькуа, иахьа ҳажәлари ҳаԥсадгьыли зҭагылоу аамҭагьы...

Заа ишазгәаҳҭаз еиԥш, 1941 шықәсазы гитлертә фашист мҵарсыҩцәа рхарала ҳсовет жәлар ашьаартцәыратә еибашьра анырзыҟала, Ҷиҷико Цьонуа ари аибашьра апатриот ишиаҭәаз ихы алаирхәит. Ашәҟәыҩы

иӈсҭазаара абри апериод ахцәажәара иара инапала ииҩыз иавтобиографиа аҟнытә иаагоу иажәақәа рыла салагоит. Абар уи ииҳәо:

«1941 шықәса. Аӈьынӈьтәылатә еибашьра. Аӈсадгьыл ашәарҭара иҭагылеит. Абӈьар кны санылоит ар рымҩа. Аҟәатәи ашьаҟар ручилишьче саналгалак, сналагылоит афронт пылҳаҭ, нас – агоспиталь, дырҩегьых афронт, агоспиталь еиҭах.

– Аибашьра иасакьаҳәымҭоуп. Абомбақәа ҭыхәаӈҭәарада аршәаа иасуеит, амшын ихушәа адгьыл ҭысуеит, алҩа иахәаҽуеит ақалақьқәа, ашьа кьасоит... Сан илыхшаз хәҩык аишьцәа Аӈсадгьыл азы ақәӈара ҳалоуп, аха аиҳабацәа ҩыӈьа рхысбыжь еихсыҕьит, уаҳа рхабар збаӡом... Агәырҩа... Алаҕырӡ... Гәыҟажагас иҟаӡоу аҕа атәыла иалцара, насгьы дӈыххаа иқәҭара ауп».[1]

Иагьмаҷыҩӡам Аӈьынӈьтәылатә еибашьра Ду аан Ҷ.Ӈьонуа иазыҟаиҭоз аибашьцәа, урҭ драӈхьагыланы дахьеибашьуаз ҭыӈқәан: ақыҭақәа, ақалақьқәа, ашьхақәа, акаршәрақәа, абнақәа, аӡиасқәа...

Уи Аҟәатәи ашьаҟар рҭараиурҭа даналга нахыс абӈьар кны деибашьуан Нхыҭ Кавкази Сталинград ақалақьи рыбжьара еилашуаз афронтқәа жәпакы рҽы. Дфицарын, днаӡеит акапитан ичын аҟынӡа... Ихьааигон, афронтқәа рыҟны аидысларақәа раан иоуаз ахәра ҕәҕәақәа рыхәшәтәрақәа рзын арратә госпитальқәа (хәышәтәырҭақәа) рыҟны иҟазаара иицәагоз аамҭа.

Ҷ. Ӈьонуа Аӈьынӈьтәылатә еибашьра Ду аан дахьеибашьуаз, уахи-ҽни дмыцәа-дымтәа ар рымҩа дахьаныз, изныкымкәа дахьнанагоз ҭыӈқәан: Азов, Батаиск, Пиотр Актәи ир ахьазыҟаиҭоз аҭыӈ – Турецки Вал, Цимлианск, Красныи Лог, Махачкала, Буинакск,

1 Ҷиҷико Ӈьонуа. Ажәеинраалақәеи апоемақәеи. Аӈҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа. Аҟәа, 1975, ад. 5–6

Сальск, Армавир, Тҟәапс, Красноармеискаиа, Краснодар, Новороссииск, Лазаревка, Пасека, Северскаиа, Ильск, Холмск, Ростов, Будионовка, Новочеркасск, Кисловодск, Моздок, Грозныи, Орԥьоникиʒе, Ставрополь, Лаба, Дон аʒиасҟәа рхыҟәҟәа жәпакы уҳәа убас ирацәаны. Ҷ. Ԥьонуа акырынтә данырхәлак, афронт аҟны дзымеибашьыртә имчҟәа анкаԥсалак аибашьцәа ҿарацәа разыҟатԥара дазыркуан. Уи иазыҟаитԥоз аибашьцәа еиуеиԥшым Асовет архәтаҟәа иахьырҭахыз ирхьигʒарц иҭан дрышьҭхьан: Польша, Румыниа, Чита, Бақәа, Аладатәи Иран, ақалақьҟәа: Ԥьульфа, Макуи, Хое уҳәа убас акырԥьара, аха иҟан арҭ еиқәаҳаԥхьаʒаз тәылақәак рыҟны иазыҟатԥамҭацәа раԥхьа дгылан данеибашьуазгьы.

Асовет жәлар Рԥьынԥьтәылатә еибашьра Ду еилгеит, гитлертә фашист мпытԥахалаѡцәа ратԥархарала. Аԥсуа шәҟәыѡѡ – аибашьѡы дхынҳәит Аԥсныҟа. Аибашьраҿы иоуз ахәра ҭәҭәақәа ҕьахьан, аха ирацәан ихьаақәа: иашьцәа ѡыцьа рҭахара, ҳажәлар ирхыргаз аԥсҭбараҟәа, ҳтәыла аибашьра ирнатаз аахақәа Ҷ.Ԥьонуа ихьаақәа ирхьаан, урҭ иара тынч ддыртәомызт, ддырцәомызт.

Абар ари аамта, заа зыʒбахә ҳҳәахьоу иавтобиографиаҿы Ҷ. Ԥьонуа ишигәалаиршәо: «Асовет уаа аибашьра иалгеит, Аиааира ганы. Аԥсныҟа схынҳәит саргьы, аха афронт аҟны акы схашҭызшәа сгәы хьаауеит... Ажәлар азыҟәԥоит аибашьра иахҟьаз ахәра арҕьара. Сара агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциа аҟны аусура салагоит. 1956 шыҟәсанʒа араҟа аматԥура сара сзы ишколны иҟалеит».

Ҷ. Ԥьонуа Аԥьынԥьтәылатә еибашьра Ду анеилга ашьҭахьтәи иԥсҭазаара акыр инхарҭәааны аҭԥааразы аинтерес рытԥоуп уи диижьҭеи 90 шыҟәса атра иазкны ашәҟәыѡѡ, апрофессор Гьаргь Гәыблиа «Иналукааша аԥсуа поет, ашәҟәыѡѡ» ҳәа, хыс иатаны агазеҭ «Аԥсны»

ианитԥаз астатиаҽы иааиго дырратарақәак. Иахәтаны исыԥхьаʒоит урт араҟа ргәаларшәара: «Аџьынџьтәылатәи аибашьра аҟнытә даныхынхә, мызқәак Аимара иани иаби рҽы дыҟан. Дук хара имгакәа Аҟәаҟа иԥхьан, агазет «Аԥсны Ҟаԥшь» аредакциаҽы аусура далагоит, зназы хатә корреспондентс, нас акультуреи абзазареи рыҟәша аиҳабыс дҟартԥоит иара».

Абраҟа иҳәоу иацыстԥар стахуп «Сара схы-стԥыхәа» зыхьʒу Ҷ. Џьонуа инапы зтԥаѡу иавтобиографиа аҟнытә иаагоу, уи ибиографиа хазыртәаауа дырратарақәак. Уи адокумент излаҳәо ала Ҷ. Џьонуа агазет «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциаҽы аусура далагеит 1946 шықәса рзы. Убраҟа аус шиуаз далгеит Қыртәылатәи Акомпартиа Ацентр Комитет иатәыз апартиатә школ. Усҟантәи аамтазы, апартиатә школ апрестиж змаз тараиуртан, еиҳаразакгьы, ауааажәларраҽы ҳатыр ақәыртԥон акьыԥхь аматԥ зуаз ауаа уи ианалгоз.

Ҳәарас иатахузеи, ес-аашар итытԥуаз аԥсуа газет «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциаҽы акыр шықәса литературатә усзуѡыс иусуреи, нас, 1948 шықәса инаркны 1956 шықәсҟәа раан акультуреи абзазареи рыҟәша аиҳабыс иусуреи, Ҷ. Џьонуа ихата ииашан ишазгәеитаз еипш, иара изын даара ишкол дуун. Акыр шықәса алитературеи, акультуреи, абзазареи ирызкыз аматериалқәа реиҿкаара, аҟәша иаднагалоз авторцәа рышәҟәқәа зегьы аус рыдулара, ркьыԥхьра иаԥсахартә анапы рытԥхра, апоет, апрозаѡѡы ихатәы ѡышьатә стиль ашьақәгылара акыр иацхрааит, иараʒеит, абыртԥкал икылнахит, иркьаҿны, иԥҟаны, ахшыѡтԥак гәылыршәаны, аҳәоу артәара дазҟазаны дҟанатԥеит. Ари ҟаиматԥла ихырҳаганы ирныԥшит жәашықәса инареиҳаны инапы итԥихуаз, агазет адаҟьақәа рыҟны иикьыԥхьуаз шәѡыла акорреспондентцәа рѡымтақәа, иара убас иара автор ихата иажәеинраалақәа, иажәабжьқәа, идраматә пҭамтақәа, истатиақәа.

Ҷ. Џьонуа 1952 шықәса, ԥхынгәымза 23 инаркны, СССР ашәҟәыѡԥцәа Реидгыла далахәылан, 1953 шықәса инаркны КПСС далан. Иазгәаҭатәуп, уи апартиа Аԥснытәи аобласттә Комитет аревизиатә комиссиеи, Аԥснытәи ашәҟәыѡԥцәа Реидгыла анапхгареи, абиурои дышрылахәылаз, аџьажәлар Аҟәатәи рыҷалақьтә Хеилак ашҟа изныкымкәа депутатс дшалырххьаз.

1957 шықәса рзы, аԥсуа хәыҷтәы журнал «Амцабз» анышьақәыргылаха аҿены инаркны, уи аредакциа аҭакзыԥхықәу маҙаныҟәгаѡыс дҟартцеит. Ари аҭакԥхықәра ду зцыз аматҭураҿы аус иуан уи 1966 шықәсанҙа.

Сара сынасыԥ иалан, абри ажурнал аредакциаҿы, 1958 шықәса нанҳәамза акы инаркны, 1964 шықәса нанҳәамза акынҙа литературатә усзуѡыс аус ицура. Уи аамҭазы ари ажурнал аредакторс дыҟан еицырдыруа аԥсуа журналист, ауаажәларратә усзуѡы, ашәҟәыѡѡы Мушьни Аҳашба, ажурнал асахьаркыратә редакторс дыҟан Илиа Шенгелаиа, длитературатә усзуѡын ахәыҵтәы шәҟәыѡѡы Нури Бараҭелиа, аредакциаҿы аус руан, иара убас Палина Бебиаԥҳаи Мери Кәыҵниаԥҳаи. Аредакциаҿы еснагь ауаѡытәыѡсатә еизыҟазаашьа бзиа, аҙәи-аҙәи реихҙыҙаара, досу дызҿыз аус ҭакԥхықәра ҳаракыла азнеира аҳра ауан. Сара сгәанала уи зегь раԥхьаҙа изыбзоураз Мушьни Аҳашбеи Ҷиҷико Џьонуеи ракәын. Ирацәан Ҷ. Џьонуа узлаиҿыԥшышаз. Уи поетк, журналистк, прозаѡык иаҳасабала исахьарку ажәа аҟазара ҭакԥхықәрала дазнеиуан, импытцыҵуаз аҳәоу аҟны ажәа артәашьа мыцхәы дацклаԥшуан, дстилист ҟаиматын, ажурнал ианылоз аматериалқәа зегьы рыҟны ҳәоук иадамхаргьы еилыѡры-еилҵәыруа, аԥхьаѡ иҿцәажәара аруадаѡуа, ибз аҟәаҟәа ԥнатҵәартә иҟалар иузомызт.

Ҷыдала агәцаракреи, аҭакԥхықәреи, апринципреи ааирԥшуан ҿыц арҿиаратә усура напы азыркуаз аҿар рѡымҭақәа данрыԥхьоз.

Абри аганахьала аинтерес атцоуп ҳәа сгәы иаанагоит 1958 шықәса рзы, ажурнал «Амцабз» аредакциаҿы аусура саналага ашьтахь мызқәак тцхьаны аиԥш, ҽнак зны Ҷ. Цьонуеи сареи иҳамаз аицәажәара.

Сара, Қарттәи Аҳәынтқарратә университет саналгашаз аламтала, сҩызцәа аҧкәынцәа – астудентцәа зегьы реиԥш, мызкы Ермантәыла сыҟан, арратә лагер са-хысуан (ҳуниверситет аҟны арратә ус атцаразы акафедра ахьыҟаз аҟнытә, атцара ҳцонатцы ес-цхынра мызкы-мызкы еиуеиԥшым ақалақьқәеи атыцқәеи рышҟа ҳганы хынтә арратә лагер ҳахрыжьлон). 1958 шықәса цхынгәымзазы, арратә лагер аҟны исхызгаз ауадаҩрақәа тцатцәыс ирытаны, жәохә жәеинраала раҟара ҩны исыман, убри ҽнак ҳәа санаҷу аҽены, Ҷиҧико Цьонуа сизрыԥхьарц сыʒбит, сагьизрыԥхьеит. Апоет сажәеинраалақәа дырзыʒырҩит ибзианы, ҩбаҟа-хпаҟа жәеинраалагьы ирҽхәеит, амала акакала сажәеинраалақәа зегьы напы аарылеикын, ирыгызирыбзаз ҳәа игәы иаанагоз акгьы мʒакәан исеиҳәеит. Саргьы аԥьабаа ахьисырбаз азы атамзаара шьтатцо, «итабуп» ҳәа, иасҳәеит. Ҳаицәажәара ахыркәшамтаз Ҷ. Цьонуа абас азтцаара ситеит:

– Борис, шаҟа шықәса уҟааз арра, насгьы иарбан тыпқәаз аррамацура уахьахысуаз?

– Ҷиҧико Михаил-иԥа, сара арратә матцуратцәкьаҷ сыҟаʒамызт. Атцара ахьыстцоз Ауниверситет аҟны арратә кафедра ыҟан, аҟнытә, хәышықәса рыҩнутцҟа есымчыбжьа ҽнак арратә ус азы атцара ҳахысуан. Хәышықәса рахьтә хымз, Қарт азааигәара Авҷала ҳәа иахьашьтоу атып аҟни Ермантәыла Аршалуитәи арратә ус аҽазыҟатцаразы аполигонқәа рыҟни арратә ус азы аҽазыҟатцарақәа сырхысуан ауп, – сҳәеит сара, арратә ус аҷгьы сыҟәнушьартә сыҟам сҳәарашәа сҽааркасаны.

– Аа, ус акәзар, еилкааун, – иҳәеит Ҷиҧико Михаил-иԥа, ибла разқәа ччаԥшьк ашәаԥшь-лаша на-

рыхҵаны. – Амала, аиаша уасҳәап, хымзтәи урратә лагер ахгаразын, жәохә жәеинраала мыцхәцәоуп, ҳәарада, сара Аџьынџьтәылатә еибашьра Ду аҟны ԥшьышықәса абџьар кны сеибашьуан, аха хәбаҟа жәеинраала роуп зыҩра сахьʒахьоу, – иҳәеит ҳаицәажәара ччаԥшь лашала иаахыркәшаны.

Сгәанала, ари ҳзыхцәажәаз ахҵысгьы иаҳәоит Ҷиҷико Михаил-иԥа исахьарку апоезиатә ажәа аҟазара шаҟа ҭакԥыкәрала дазнеиуаз. Аиашазы, апоети сареи ҳаицәажәара ашьҭахь сажәеинраалақәа сеиҭарыхәамԥшыр амуʒеит, жәохә жәеинраала рахьтәгьы ҩ-жәеинраалак роуп акьыԥхь ашҟа ицәырызгазгьы.

Ҷ. Џьонуеи сареи ажурнал «Амцабз» аҟнытәи ҳусеицура саназхәыцуа исгәалашәоит ахаан исхамышҭуа даҽеа хҭыскгьы:

Ҽнак зны Аҟәа ақалақь аҿтәи усбарҭақәак рыҟны ажурнал «Амцабз» апсуаа рнапы шаҵарҩыз гәаҭ ҳәа анапынҵа иситахьаз шынасыгʒаз иасҳәарц, иаргьы снаиацәажәарц Ҷиҷико Михаил-иԥа иусурҭа акабинет ашә снас-насны сныҩналеит.

– Оо, Борис, ууаира даара сгәы иаахәоит, уҩнал, ууатәа, абыржә умааиргьы Нурии уареи шәахь снеирц акәын. Иахьа даара сзыргәырґьаз ҷкәынак дыстан,иʒбахә шәасҳәар стахын, – иҳәеит Ҷиҷико Михаил-иԥа игәалаҟара шыбзиоу мҩашьо, дычча-ччо, дҩагыланы апсшәа саҳәо. Саргьы сызнеиз аус аʒбахә саламлакәа, – дызустада, шәымҳәои, Ҷиҷико Михаил-иԥа, ас шәзыргәырґьаз?! – азҵаара наистеит.

– Иахьа, схы иҭамкәа, сгәы иҭамкәа, ашьшьыхәа скабинетаҷы стәаны аусура сшаҷыз, уаҳа назҭахым апсыуа поет заманак дсыԥшааит, – иҳәеит иара дгәырґьаҵәа.

– Дызустда, дабатәиу шәымҳәои, ас шәзыргәырґьаз ауаҩы?!

– Аацытәуп, дҭаѡуп макьана, абжьаратә школ далымгац. Рушьбеи ихьзуп, Смыруп. Дыԥхашьа-ԥхаҭо дааѡналан, аԥсшәа ааибыхәан ҳанеибадырԥәа «ажәеинраалақәак ѡны исымоуп, сшәызрыԥхьар ҭахуп» иҳәеит. «Ҳрыԥхьап, азамана, уи ами зынзак абзиа», – сҳәеит саргьы. Нас саԥхьа дѡагылан, аӷҷаҳәа, ҷырҳәала жәабаҟа жәеинраала дсызрыԥхьеит. Аиаша уасҳәап, иажәеинраалақәагьы сгәаԥхеит, иара ихаҭагьы дысгәаԥхеит, даара абаѡхатәра змоу, ҳаԥхьаҟа ҳажәлар зыргәырґьаша аҙәы иакәушәа збеит сара сгәанала.

– Ҷиҷико Михаил-ипа, иажәеинраалақәа имшәхызар ҳаргьы ҳармыԥхьои, иҳашәҭар. Шәара ишышәҳәо еиԥш ибзиазар, ажурнал аҟны хазы шәыҟәҭас, гәлатҵаны иагәылашәҭаргьы амуеи, – сҳәеит сара.

– Иабаҟоу иажәеинраалақәа ақьаад иантҵаны иааимгаҙеитеи, ҷырҳәала иҳәаны дцеит. «Ишәгәамԥхар ҳәа сшәан иаасымгаҙеит ақьаад иантҵаны» – иҳәеит. Иаҳзаага, умшәан иаҳкьыԥхьуеит ҳәа иасҳәеит.

– Уатҵәы ишәзаазгоит ақьаад бґьыцқәа ирынтҵаны, – иҳәеит. Уатҵәы дааир, ҳредакциаа зегьы ҳаизаны ҳаизыҙырѡыр ҭахуп, – иҳәеит Ҷиҷико Михаил-ипа. Уи дгәырґьон, игәы дартәомызт ҭынч. Абаѡхатәра змаз аӷкәыни иареи ахьеибадырыз, насгьы дицхраартә алшара ахьимоу азы.

Абас дыҟан, абаѡхатәра змоу аҙәы данибалак, диеигәырґьон, дицхраауан, дзыригон. Аҙәы иӷәҷиара, ихатә қәҷиареиԥш иааигәаны идикылон.

Ҷ. М. Џьонуа 1966 шықәса рашәарамза инаркны 1975 шықәсанҙа алитература-сахьаркыратә, ауаажәларра-политикатә журнал «Алашара» аредактор хадас дыҟан.

Ҷ. М. Џьонуа ажурнал «Алашара» аредактор хадас аус иуан жә-шықәса инареиҳаны. Аҭакԥхықәра ду змаз ари аҭып аҟны иусура ихарҳагаз алтҵшәақәа аиуит аԥсуа литературатәии культуратәии ԥсҭазааратҷы. Редакторк иаҳасабала даара ҟасарала дрызнеиуан ажурнал ианы-

лараны иҟаз аматериалқәа реилыҟәшәара, аредакциа рзура, авторцәа рнапҩымҭақәа аус рыдулара, урҭ рхатә стильтә ҷыдарақәа рыцәмырзкәа, аҧсуа литературатә бызшәа астилистика иашьаршәаланы рыҟатцара.

Ҷ. Цьонуа илиршаз рацәоуп ажурнал авторцәа рколлектив аҳәаақәа рыртбааразы. Ҷыдала иалкааны иазгәаҭатәуп, аҩажәатәи ашәышықәса, 60-70-тәи ашықәсқәа раан, еиуеиԥшым азанаатқәа рыла аҧсуа милаҭтә ҭцаарадырратә кадрқәа реитцааҙара аус ажурнал «Алашара» шацхрааузаз. Ажурнал адаҟьақәа рыҟны рыҭцаарадырратә усумҭақәа трыжьуан акандидаттә, адоктортә диссертациақәа зыхьчоз, СССР еиуеиԥшым аҭцаарадырратә центрқәа рҽы аҭара зцоз хыԥхьаҙара рацәала Аҧснытәи аспирантцәа, адокторантцәа. Ари атрадициа бзиа ажурнал «Алашара» иахьагьы қәҽиарала инанагзоит.

Ирацәоуп Ҷичико Михаил-ипа Цьонуа илиршаз ажурнал «Алашара» аредакциа иахәҭаз аштатқәа аиҳабыра иазоурыжьырц, нас урҭ аштатқәа абаҩхатәра змоу ажурналистцәеи ашәҟәыҩцәеи иааныркыларц азын, иара убри ала ажурнал ишахәҭоу иҭытцлартә аҭагылазаашьа аҟатцаразы.

Абри иазгәаҳҭаз ахшыҩтцак артцабыргразын шаҳатра ауеит Аҧсны аиҳабыра рышҟа Ҷ. М. Цьонуа ииҩыз арзаҳал. Абар уи иаҳәо:

«Ажурнал «Алашара» аредакциа напхгара азура снапы ианышәтцеит хәышықәса уажәаԥхьа. Сара усҟан уи даарак самеигәыргьаҙеит, аԥьабаа сацәшәангьы акәҙам, аха еилыскаауан ажурнал аҭакԥхықәра исыднатцоз заҟараз, издыруан уи аштатқәа рганахьала ҭагылазаашьас иамаз. Аха сара сеигәыҷит урҭ зегьы рзы Шәара шәыцхыраара сауп, хылаԥшрада сынхарым ҳәа. Аредакциа аколлектив уи аҩыза анасыԥ шаҳмоуаз анааба, хьымзгык ҳамгандаз ҳәа ҳамч ҳалшара зегьы ажурнал иадтцо ҳаауан иахьанза. Аха ахаҳәгьы хоит.

Сара сыхәтаахь убри аҟынӡа снеины сыҟоуп. Ԥбагьы аус зцызуа сԥызцәа рҽаԥхьа схы сацәыԥхашьо салагеит: ацхыраара иаҳмоуз сара исыхҟьома, даҽеаӡәы редакторс дыҟазар уи аус иаҳа ахатцгылаԥцәа аиур ҟаларын ҳәа. Уи сара сгәааанагара ауп, аха иҟалап иахыччатәымзаргьы…

Сара саапсеит. Сыблақәа ирыгхеит. Имаԥьанахеит сгәалашәарагьы. Анкьатәи сыхәрақәа ракәын, сааззқәылаз амжьыжькра цыргеит. Убри аҟнытә, саҳәоит схатыԥан иаҳа иҷкәыноу даҽеаӡәы дықәшәыргыларц, саргьы ма атыԥантәи апенсиа сауа сҟашәтцарц, уи иамуазар, стаацәа амла изламгаша, еиҳа имариоу ԥьара уск сазышәкырц».

Ҷ.Џьонуа
(Арзаҳал автор ихатәы архив аҟнытә иаагоуп).

Ҷ. Џьонуа Апсны аиҳабыра радрес ала ииԥыз ари арзаҳал ус иаақәыртцәиааны атагылазаашьа азымпсахӡеит, ажурнал аштатқәа рзырҳара азтцаара дыргәагәеит, иаргьы апенсиахь ишьтра мап ацәыркит, имжьыжькуаз ихәрақәагьы уамак ирзыгәцарамкит.

Аиашазы, ари иаагаз арзаҳал мацарагьы иаҳәо шаҟа ирацәоузеи 60-тәи ашықәсҟәа раантәи ҳапсуа литературеи, ҳкьыпхьтә органқәеи, Ҳашәҟәыԥԥцәа Реидгылеи, ҳарҷиаратә интеллигенциеи ртагылазаашьа уадаԥ уаԥы ихаҷы иааигарц азын. Аха ажурнал «Алашара» аредактор Ҷ. Џьонуагьы иҷи-инапи еиқәтцаны дтәамызт. Уи имаз алшара маҷқәа ихы иархәаны ажурнал ишақәнагаз итижьуан, аиҳабыра рахьгьы иахәтаз ацхыраара иртарц азтцаарақәа шықәиргылац иқәиргылон. Абар, Ҷ. Џьонуа Қыртәылатәи Акоммунисттә партиа Апснытәи Аобком аԥбатәи амаӡаныҟәгаԥс усҟан иҟаз А. П.Саҡварелиӡе ихьӡала ииԥыз ашәҟәынтца аҟны ииҳәо:

«Довожу до Вашего сведения нижеследующее:

Несмотря на то, что вопрос о необходимости увеличения штатов редакции журнала «Алашара» поднимался перед соответствующими вышестоящими органами, до сих пор этот вопрос он не урегулирован. А в ответ на наше обращение устно было сообщено, что вопрос о штате журнала подлежит рассмотрению с нового, 1975 года.

В данное время, учитывая невозможность издания журнала без двух корректоров, в редакции журнала работают два корректора (а в штатном расписании утвержден штат лишь одного корректора).

В хозяйственно-финансовом отношении журнал обслуживается газетно-журнальным издательством Абхазской АССР (директор тов. Г.Джгереная), которое согласно постановлению от 30 сентября с.г. законно требует сократить одну сверхштатную единицу. Однако, если сократить штат одного корректора, то при нынешнем составе штатных единиц, редакции не подсилу обеспечить своевременный выпуск журнала. Поэтому прошу помочь в урегулировании данного во-проса».

Редактор журнала «Алашара»
(Ч. Джонуа).

Ҷ. Џьонуа абри аҵыхәтәантәи ишәҟәынтца ашьҭахь иҙбахеит ажурнал «Алашара» аредакциа аштатқәа рзырҳара азҵаара. Уи ажурнал аномерқәа рхаҭабзиарагьы ианыԥшит, адаҟьақәа рыҟны ицәыртуа иалагеит арубрика ҩыцқәа, аԥхьаҩцәа рахь еиуеиԥшым аматериалқәа рнагашьа аформа ҩыцқәа. Ҷ. Џьонуа ишиҟазшьаз еиԥш, ажурнал ианылоз аматериалқәа зегьы даара гәцаракрала дрыԥхьон, аџьабаа рыдибалон. Ари аҩыза аҭагылазаашьа игәабзиара ишаԥырхагаз ибо

далагеит. Шьҭа иара ихаҭа дырҩегьых атәанчарахьы дрышьҭырц аҳәара ҟаимҭар амуит.

Ҭабыргуп, ажурнал «Алашара» аколлектив, Аҧснытәи ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла, дара Аҧсны аиҳабырагьы ирҭахын уи макьана ҳаҧсуа журнал ду напхгара аиҭаларц, инапы иҭихларц, аха иара иуамызт.

Абраҟа иазгәаҭазар ҳақуп сгәанала, Ҷ. Џьонуа ибзоуроу шырацәоу Никәала Кәыҭниеи, Мушьни Лашәриеи, Никәала Ҳашыги ажурнал «Алашара» аредакциаҿы аусура раларгаразы. Урҭ уаҟа русура ажурнал аредакциа аусура излахәаз рацәоуп ҳәарада.

Аҭыхәтәан, 1975 шықәса, рашәарамза 16 рзы Ҷ. Џьонуа Қырҭтәылатәи Акомпартиа Аҧснытәи Аобком актәи амаӡаныҟәгаҩ В. М. Хынҭәба ихьӡала иҩит абри аҩыза арзаҳал:

«60 шықәса ахьысхыҭыз аҟнытә апенсиа соурц иаҭаху ашәҟәқәа еиқәсыршәар сҭахуп, убри аҟнытә сшәыҳәоит ажурнал «Алашара» аредактор инапынҭақәа рыҟнытә схы сақәиҭышәтәырц».

Абри арзаҳал ашьҭахь Ҷ. Џьонуа диасит атәанчарахьы. Аҧсны аиҳабыра уи ишиаҭәаз еиҧш ихаҭгылт, ареспубликатә ҭакы змаз апенсиа иоуа дҟарҭеит. Аха, рыцҳарас иҟалаз, мызкы заҭәыктәи ипенсиа ауп Ҷ. Џьонуа згара дахьӡаз...

1975 шықәса жьҭаарамза 25 рзы Ҷиҷико Михаил-иҧа Џьонуа иҧсҭазаара далҭит.

Уи ауха Ҷиҷико Џьонуа даара игәалаҟазаара бзиан. Имаз агәыхьгьы зынӡакыс ахы инардыруамызт. Иҩнаҭаҿы иҟан агәыла-азла, иуа-иҭахы зыргәырҕьаз, иаалырҟьаны иҟалаз, абраҟа зыӡбахә аҳәара иамҩаны исыҧхьаӡо ахҭыс:

Убри ауха Ҷиҷико Михаил-иҧа дшымгәыҕӡоз дсасны диҭааит, усҟан Ҭырқәтәылантәи иааны иҟаз аҧсуаа рделегациа иалахәыз, Сҭампыл инхоз-инҭуаз аҧсуа поет, аҭарауаҩ, арккаҩ ду Омар Беигәаа. Ҷиҷико Џьонуа

ихы-иҭцыхәа, ирҿиамҭа, иуаажәларратә усура аʒбахә заҳахьаз уаҩын, дшычмазаҩыз аниарҳәа, дымбакәа Ҭырқәтәылаҟа дцар иҭахымхазт, дышнеиуаз аҧшәма изымдырʒо днеины дибеит. Ҷиҷико Џьонуагьы, уи иҭаацәа, игәыла-изла, иуа-иҭахы, иара Омар Беигәаа ихаҭа, хыхь ишысҳәаз еиҧш ргәырҕьара ҳәаа амамызт. Иааинырсланы акәзаргьы, Ҷиҷико Михаил-иҧа иҭаацәа, ихатәҩыза Цабу Ҳасан-иҧҳа Киут агәырҕьара ду зцыз ачеиҵьыка ҧшʒа изеиҿыркааит Ҭырқәтәылатәи асас, Аҧсни аҧсуа жәлари рҭеи ду Омар Беигәаа.

Ауха даара аҭх цаанʒа лахҿыхран Ҷиҷико Џьонуа иҩнаҭа. Аха Омар Беигәаа дахьҧхьоз асасааирҭахь ддәықәымлар имуит. Уи данцоз Ҷиҷико далаигәалашәаларц исас дахь Омар Беигәаа аҧсуа лабашьа ҳамҭас ииҭеит.

Зысас дахь днаскьаганы зиарҭа инылаиаз Ҷиҷико Михаил-иҧа уаҳа дмааҧшʒеит, иҧсҭазаара далҭит. Ари атрагедиатә хҭыс ҧшатлакәҭас Аҧсны ахи-аҭцыхәеи еимнадеит. Ихьаа ҕәҕәаны ирзыҟалеит Ҭырқәтәылантә иааны иҟаз ҳашьцәагьы.

Омар Беигәаа илахь еиқәышьшьы Ҭырқәтәылаҟа данцоз аҿены, Аҟәа аихамҩатә вокзал аҟны днаскьаргарц, «бзиала» ҳәа иарҳәарц еизаз аҧсуаа дрылагылан, Ҷиҷико Џьонуа ҳамҭас ииҭаз алабашьа иҧышьҭыргәаны. Абри ахҭыс сара даара саргәжәажәеит, аҭанʒа сархәыцит, ажәеинраалагьы снарҩит. Абраҟа уи ажәеинраала аагарагьы ҳақуп ҳәа сгәы иаанагоит:

АЛАБАШЬА

Омар Беигәаа Ҭырқәтәылантә даан, дыҟан Аҧсны.

Ҷиҷико Џьонуа, уи дзиҧымлартә, дышьҭан игәы бааҧсны.

Дышьҭан, аха дыҟан дцәажәартә,
Дгәырҕьа-хәмарыртә, игәы ҧшаартә,

Асас дахь уи ԥсыс дихалартә,
Ибла хаарақәа иԥшаартә.

Асас дахьгьы днеиит гәыла,
Ԥсыла иизааигәаз иҩны.
Зымҩа дынхахуазма гәылак,
Зегь уа игәырґьауан аҽны.

Еицәажәон нас, урҭ гәыблыла,
Иаунҭәахуаз рҳәатәы,
Апсуаа ражәа, рашәа еинҭәыла,
Апхъы азказҭәоз рҳәатәы.

Ишеизгәыкуаз ргәырґьа хытҵуа,
Ржәҩангәашәԥхьара – раамҭа ԥрит.
Аԥшәма исас даниԥыртҵуаз,
Апсуа лабашьа ииркит.

Абраҟа инҭәон сажәеинраала,
Аха агәырґьара намъеит:
Уи ауха ԥхыъ хаак дшалаз,
Ҷичико уаҳа дмааԥшъеит…

…Дцон Ҭырқәтәылаҟа Омаргьы.
Илабашьа хьанҭа кны.
Уи днаскьазгауаз аԥьаргьы,
Еизеит. Дгылан рыгәҭаны.

Аиԥыртҵра есқьынгьы ихьаауп,
Аха аԥсадгьыл ныжьны ицо,
Апоет ихаҭа дхьаауп.
Ихәра ахаан иґьаъом.

Омар иқәыґәґәон еидарак,
Иԥышьҭыргәан илаба.

Цас иуазшәа хаҭа нагак
Дҭааит: – иузҭада улаба?

Апоет ицәа дҭаҙыҙеит,
Ицеит иажәа наиҿаба.
Алабашьа аҭыҙшәа измырзеит,
Илаҕырҙқәа аниҿаҭәа.

1975

Ажәеинраала «Алабашьа» аҙбахә уаҳа салацәажәомызт, уи аныскьыԥхь ашьҭахь Омар Беигәаа даԥхьаны аҭак ѡны Сҭампылынтәи иааимышьҭызтгьы. Уи иажәеинраала хатәра ианыԥшуеит Аԥсни аԥсуааи рышҟа, Ҷиҷико Џьонуа ишҟа, иара убас зыԥсҭазаара иалҵхьоу ҳаԥсуа поетцәа: Кьыршьал Чачхалиеи, Сандра Сангәлиеи рышҟа ҳажәлар рҵеи ду Омар Беигәаа имоу агәыбылра ду, ахьаа ду, ауаѡытәыѡсатә цәанырра ҵаулақәа. Убри аҟнытә уи ажәеинраала шеибгоу еиҵакрак амҭакәа абраҟа акьыԥхьрагьы ҳақуп ҳәа иазысыԥхьаҙоит:

«Зыԥсаҭа бзиахаша Џьонуа Ҷиҷико рыцҳа иситаз алабашьа иахҳәааны Гәыргәлиа Борис ииѡыз ажәеинраала ацҳәатә:

Гәыргәли Борис, уара
Сгәы алақмар уаҳахуеит,
Зыҙбахә уҳәаз алабашьа
Схьаа арҿыхан, сҳәацәахуеит.

Игәы ҵарыуп аԥоиет уаѡ,
Агәы, ажәа бжьы иаҳауеит.
Уырҵ иысцәыҙыз рнышәнапқәа
Сышрызхьаауа еилыикаауеит.

Срыватцара цсыхәа аиыурым,
Мыцхәы сырцәыхарахаит.
Рнышәнапқәа сгәы иықәпсахар,
Срыниарашәа сгәы сжьауаит.

Атцабыргы иамратхацьыз,
Агәы жьара даҳәауеит.
Ҳлахьынтца нымцыурахах,
Саргьы сгәы урс иысжьауеит.

Чачхалыи Кьыршьал гәакьа
Сышиызхьаауаз, дысыцәцеит.
Ацьонууа Ҷиҷико дыу
Сышиыхьтцәыуаз дысыцәцеит.

Сангәылиа Сандрагьы дцау?
Ах, абаақәа, шьта иазхаит!
Уышьта иаанхаз са сааныжьны
Иысцәымцарцы срыҳәауеит.

Сан Шамҳа Мкыд лҳәашьала,
«Уышьта Анцәа сиыҳәауеит:
Шьта Апсыуак дысцәымгакәа
Сыпсы га!» – ҳәа сныҳәауеит.

Ҳа, Гәыргәылыи! Уыи слабашьа
Изымтоу дадысбалауеит,
Сханы икыдыуп, уажәы-уажәы
Снадтцәыуалао схырхәауеит.

Зыххьысгара! Схьаа рацәаҙауп:
Апснаа зегьы сшәынхьыуаит.
Бза шәгәыдкылао, цысы дтцәыуа
Сахьшәылаҙам схьаауаит.»[1]

1 Омар Беигәаа. Асҭампылтәи апсыуа бжьы. Ажәеинраалақәа. Ашәҟәтыжьырта «Алашара», Аҟәа,1990, ад. 69–70.

Агәыҕра хароуп, аԥьал ааигәоуп рҳәоит аԥсуаа. Ҷиҷико Џьонуагьы исас дахь Омар Беигәаа изхара даниацәажәа, изхара даниеигәырҕьа ауха аԥсра игәгьы иҭамызт, ихгьы иҭамызт. Ари ас шакәу артцабыргуеит уи ауха Платон Бебиеи иареи реицәажәара. Абри аԥсҭазаараҿы иҟатцәҟьаз афакт аҙбахә аҳәоит Ҷиҷико Џьонуа игәалашәара «Агәытцха» зыхьҙу Платон Бебиа иажәеинраала. Уи ҟаиматла ианыԥшуеит аԥсҭазаараҿы аҳәатәы рацәа змаз, изҳәоз, уатцәгьы изҳәарц зҭахыз апоет ипсымҭазы игәытцхагьы, зыдунеи зыԥсахыз апоет дзацәажәарц иитахыз иҩыза аитцбы, апоет Платон Бебиа, игәатца ихьухьууа иҭахаз, иҩыза еиҳабы иҟнытә иаҳараны иҟаз ажәа ахьимаҳаз иахҟьо агәытцхагьы. Ҳазыҙырҩып ҩ-гәытцхак рыҙбахә зҳәо Платон Бебиа иажәеинраала «Агәытцха»:

– Шьҭа ишубауа амза еиҭасит,
Исмыхьыр ҟалап акгьы?! –
Ҳпоет чмазаҩ аҭел дасит,
Игәы аасырҕәҕәеит саргьы.

–Ак уасҳәар сҭахын, уаадгыла! –
Ҷааиҭит инытцакны ибжьы.
Саргьы иаҭаскит гәыблыла:
–Хымԥада снеиуеит шьыжьы.

Ус, уи иԥсҭазаара далтцит,
Итцызеи нас, сааткгьы мтцит.
Изаҳаз зегьы ргәы далсит,
Апоет-ашәаҳәаҩ дыԥсит…

…Ашәҭ аҙаҙа аҷанаҳәозар,
Асытәҳәагь иакәым ԥсшьара.
Аҟарматцыс џьара ишәаҳәозар,
Алаҳәагь ҟыруеит џьара.

Ашықәси ашықәси еишьҭагыла,
Ицалозар акәхап ҭангьы.
«Ак уасҳәар ҭахын, уаадгыла!»–
Ҭаха ааснаҭом иахьагьы.

«Аҽыкәаша» – иҩырц далагозма,
Ироман аӡбахә иҳәахьан.
Аибашьра ицаз ҩаԥхьа ибозма,
Уи дыԥсны дыбзахахьан.

О, апоетцәа аныԥсуа знықоуп,
Аха ирыциуеит ес-ииуа.
Сара избо акызаҭәықоуп:
Згәаҭа иҭыхны ашәа зыҩуа –

Шаҟа иҳәо аҟара ицгылозаап,
Ҳара ииҳәаз ҷьаҳшьоит зегьы.
Аҳәатәы шимоугьы идгылозаап:
Дыззыԥшӡам уи иуахҭагьы.

Переделкино. Февраль 2, 2001

Ҭлашьапык иадамхаргьы зыԥстазаараҽы еиҭазҳахьоу ауаҩы, иԥстазаара далтцыргьы, дыԥсӡом рхәоит. Акыр жәашықәса ҭуан Апсны, Очамчыра араион, Баслахәтәи ақытантәи абжьаратә школ ашҭаҽы (акыр шықәса Апсны зҽаԥсазтәыз артцаҩы Ҷиҷико Хьиба директорс аус ахьиуаз) СССР ашәкәыҩцәа дуқәа аӡәырҩы рыхьыӡкәеи рыжәлақәеи зҳәоз аетикеткақәа рыдырҷабланы атлажәла бзиақәа еиҭаханы ираазоижьтеи. Арҭ атцла хоура ԥшӡақәа рлакҭа иатцәақәа, рыччаԥшь иатцаҽырбо, апсуа шәкәыҩцәа сасра ирзаауаз СССР-и адунеи аҽы еицырдыруаз ашәкәыҩцәеи ирылагыланы апоезиа амшқәа, исахьарку ажәа аҟазара аныҳәақәа, ашәкәыҩцәа риубилеиқәа уҳәа шаҟа-

раантә имҩаԥыргахьааз. Абри, зеиԥш шамахамзар иуԥымло, ашәҟәыҩԥцәа рпарк аҟны, ашәҟәыҩԥцәа рытԥлаҟәа иԥарԥаруа ирылагылан ҳашәҟәыҩԥы, ҳуааҩәларратә усзуҩы Ҷиҷико Џьонуа ихьӡи ижәлеи зхыз атԥла ԥшӡагьы...

...Аха, ари ажәа сахьарк азҟазацәа рбаҳча, иара убас Аԥснытәи абаҳчаҟәа, апаркҟәа жәпакы ааха ғәғәа рыртеит 1992–1993 шыкәсҟәа рзы ақыртуа-аԥсуатә еибашьраан, ақыртуа мпытԥахалаԥцәа. Ари аҩыза агәымхара, игәы инамырхьыр ауазма еицырдыруа аԥсуа поет Гьаргь Гублиа. Абар уи «Апоет итԥла» зыхьӡу, Ҷиҷико Џьонуа игәалашәара иазикыз иажәеинраалаҷы илахьеиқәра шааирԥшуа:

«Шәахәаԥши, ишыԥшӡоу ари атԥла,
Акьалантар еиԥш, ишыцәза, икахәхәа.
Амахә ссирқәа еибаркуп шәахәацла,
Саси ԥшәымеи авсуама имырҷехәа»...
Абзарӡы уҳәон зны, абас ҳнаскьаго,
Угәырғьа – ҳгәырғьазар уҭахын...
Уажә иубар еилхаа, ицәыббл ишыҟоу,
Хыла адамра уасыр ҟаларын.

Гь.Гублиа
1997

ҶИҶИКО ЏЬОНУА ДЫЗЛИААЗ, ДЫЗЛАГЫЛАЗ АУАА РЫГӘҬАНЫ

Ааи, Ҷиҷико Џьонуа дызлииаз шьха-уаатԥәҟьақәоуп: шәарыцаҩоуп, дгьылқәаарыхыԥцәоуп, ашьамаҟеи аԥсасеи анырԥоит. Аду рацәаршьом, амаҷ ҟәныршьом, рысасгәашә ҭбаауп. Раԥсуара ԥшӡоуп, итԥаулоуп.

Машәыршақә иҟамлазар ҟалап абри аҩыза ахҭысгьы.

Аҩажәатәи ашәышықәса, 60-тәи ашықәсқәа раан акәын. Апартиа Аԥснытәи Аобласттә Комитет актәи амаҳаныҟәгаҩс аус иуан Михаил Ҭемыр-иԥа Бҕажәба. Зынран. Аԥснытәи аԥсшьарҭа ҭыԥқәа руак аҟны иԥсы ишьон, усҟантәи аамҭазы СССР Атәылахьчара аминистрс иҟаз Гречко.

Ҩнак зны Гречко Михаил Ҭемыр-иԥа Бҕажәба ишҟа аҭел дасит. Уи Аԥснытәи акоммунистцәа рлидер диҳәоон, аԥсыуа шьха қытак ашҟа шәарыцара дигарц.

Михал Ҭемыр-иԥа Бҕажәба, Аԥсны асас дахь Гречко, ашәарыцара сга, қьаф сыруы, аниҳәа мап икыхуазма! Алашә иитаху аҩблак, иҳәан даагьагьеит иаразнак. Ҷлоуааи Аимарааи рыҷкәынцәа ашәарыцацәа бзиақәа рындыриарц адҭа риҭеит Очамчыра араиони Ҷлоу ақытеи рнапхгаҩцәа.

М. Ҭ. Бҕажәбеи Гречкои Аимара ақытан рытҵәиԥрыга андыртәа, аԥшәмацәа бџьарла еиқәных рысасцәа дахьқәа ирзыԥшны игылан.

Нас, Павлуша, Колиа, Ианкәа, Тата Ҷьапуаа, Ҵәыць Иуака, Сангәлиа Мушьни, Мелтон, Ганта Аинаԥшьбақәа реиԥш иҟаз, аԥслаҳә мҩас абҕа ҧызҵәоз, аҭыс мҩас абла ҭызхуаз ҷлоутәи ашәарыцаҩцәа еиҷамсқәа рысасцәа дахьқәа рытҵәиԥрыга инарыцталан иԥрит ҵәҩантҵәыҟа, устәи Панаҩ ашьха аика ҳаракқәа руак ашҟа. Урҭ иаурзымдырхуаз абҕабқәеи абҕаҷьмақәеи ахьамаз аҭыпқәа.

Ҩбаҟа саат ирылагҙаны Ҷлоуааи Аимарааи рышәарыцацәа Гречко бҕаб хатәра дук ишьыртә аҭагылазаашьа изеиҷыркааит, иара асас дахьгьы инаршә хиан, абҕаб ахы ахыкәалаа ҭаиршәит, идырҩатә еиҧъхеит, Ажәеиԥшьаа дизылыԥхеит…

Асасцәеи, аԥшәмацәа – ашәарыцацәеи зҭаз аҵәи – прыга Ианкәа Ҷьапуа имзырхаҷы итәеит.

Дук мыртцыкәа, уаҟа саси аԥшәымеи рхәы ҵыс

хшыкгьы агымкәа аԥсуатɑас идырхиеит. Аишәачарахь инаргеит Нестор, Кәыкәиа, Франкьыл, Ҷут, Цьаҕым Цьапуаа реиԥш ақәра рацәа змаз ҷлоутәи абыргцәа бзиақәагьы. Аха аишәачара иахатәааназа, зхыԥхьазарагьы маҷмыз Ҷлоуааи Аимарааи рыҷкәынцәа Ианкәа Цьапуа имзырха иҭагылаз араҭла хоура дуқәа ирҽаханы иќаз акакан ҽаҩақәа карабинла икылкааны иреихсуан, акаканқәа хыкәалаала икылцќьааны хланҭцы ишыларышьҭуаз аниба, Гречко идгыланы иацәажәоз Михаил Ҭемыр-иԥеи егьырҭ аҩызцәеи ихы нарзырханы, Ҷлоуааи Аимарааи рхысшьа игәаԥхоу, дацәшәоу узымдыруа ҽааиҭит: – Даа, Михаил Темурович, таких солдат как наши хозяева, иметь, это, я тебе скажу приятно но и небезопасно!

– Неет, товарищ Гречко, при таком великолепном полководце, как Гречко наши сегодняшние хозяева члоуцы и аимаровцы надежная защита, – иҳәеит Михаил Ҭемыр-иԥа Бҕажәбагьы дԥышәыррчо, дааиламхазакәа. Иара усгьы ажәазы ицьыба дауҭалахуаз…

Изхысҳәааз, Ҷлоуааи Аимарааи, хыхь иазгәасҭаз аԥсуаа ирымоу аќазшьақәа рымоуп, аха убартқәа зегьы инарҷыданы, ишыжәбаз еиԥш даҽа аԥсыуа ќазшьа бзиакгьы рымоуп, иарбан бцьарзаалак ианышьтырхлак аԥсадгьыл ахьчаразы ибзианы аныќәцара иаманшәалоуп. Ари ахшыҩцак аҭабырг ишацәыхарам Ацьынцьтәылатә еибашьра Ду аан ќаиматла иааирԥшит Ҷиҷико Цьонуагьы.

Ҷ. Цьонуа ирҽиамҭаҽы аибашьра ашьҭахьгьы арратә тематика аҭып хатәра ааннакылон. Уи асовет ар ркьыԥхьтә органқәа дрымадан, иҩымҭақәа рзишьҭуан арратә газеҭқәа рредакциақәа, даргьы гәахәарыла иҩымҭақәа ркьыԥхьуан. Ари ахшыҩцак ҳәаақәнаҭоит «Абираќ ќаԥшь» аорден занашьоу Уралтәи арратә округ иҭнажьуа агазеҭ «Красный боец» аномерқәа руак. Уи агазеҭ традициас иаман Асовет жәлар Рцьынцьтәылатә

еибашьра Дуззаа иалахәыз апоетцәа рҩымҭақәа ркьыԥхьра, аруаа – аԥхьаҩцәа рызнагара. «Крансый боец» аномерқәа руак аҟны даҟьак шеибгоу иҭоуп иналукааша ҳаԥсуа поет, апрозаҩцы, адраматург Ҷиҷико Џьонуа. Агазеҭ адаҟьа дырԥшзоит апоет ар рыматәа шишәыз аибашьраан иҭихыз ипатреҭ, аибашьра атема иазку аибашьраан, иара убас аибашьра ашьҭахь ииҩыз ажәеинраала ҟаиматқәа: «Сымшьамба», «Аԥсны азы ашәа», «Ешыратәи аҭаҭын», «Сырҷыха», «Амҩан». Адаҟьа аханы икьыԥхьуп «Акыр иаԥсоу аҩадаа, аибашьцәа – Уралаа!» ҳәа, хыс измоу Ҷиҷико Џьонуа истатиа. 1975 шықәса, жьҭаарамза 25 рзы, ҳпоет иԥстазаара даналтцыз аҽены, абри зызбахә ххәаз, Ҷ. Џьонуа Уралтәи аибашьцәа ирзикыз астатиа аԥсшәахь еиҭаганы агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» ианиҭеит еицырдыруа аԥсуа литератураҭцааҩ, акритик, адоцент Руслан Қапба. Сара уи аиҭага аурыс оригинал иадыскылеит, еиҭагоуп ибзиазаны. Иахәҭаны исыԥхьазоит авариантала ишеибгоу абраҟа акьыԥхьра.

«Акыр иаԥсоу аладаа, аибашьцәа – Уралаа!

Мрашәахәала иҩычоу Аҟәантә шәарҭ ишәзынасҭиуеит аибашьҩы исалам. Асоветтә Аԥсны ахҭныҟалақь Аҟәа акурорт қалақь ҳәа иашьҭоуп. Итабыргытцәкьаны, уи ус ауп ишыҟоу. Ҳара ҳҷы азынгь аиатцәара ахашьшьуп, амшынгьы тцааҙом, шьарда игәыбзыҷуп. Аха аибашьра ашықәсқәа раан уи акыраамҭа ифронт қалақьны, алақҭа џьбараны игылан. Уажәы агаҷа зырԥшзо арратә санаториа акорпусқәа ахьгылоу аҭыԥан, аибашьра шықәс хьанҭақәа раан еиҷкаан Аҟәатәи апулемиотхысратә тцараиурҭа. Аџьынџьтәылатә еибашьра Дуззаа аныҟала адырҩаҽены, 1941 шықәса ииун 23 рзы, абри атцараиурҭа курсантс сахыԥхьазалахеит. Уи сара сзы инасыԥны исыԥхьазоит.

Шықәсыбжактәи аҽадцаларалатәи арратә тцара иабзоураны, сара слеитенантхеит, авзвод акомандаҟатцаҩыс сҟалеит. Афронттә «натра» раԥхьаза исыды-

скылеит Ростов амҭан, раԥхьаҙагьы сырхәит Цимлианскаиа астанциаҿы. Уаҟа уажәы ацәқәырԥақәа еилаҿеео иҭатәоуп Волга-Дон иахылтцыз асовет уаѡ инапала иҟаиҭаз амшын.

Уи ашьҭахь, Тҟәаԥстәи акатҷәарақәа рҿы ицоз ақәпарақәа срылахәын. Абра хацәынмырха еибашьуан згәымшәара аҙбахә ҳтәыла иахытцәаз Уралтәи 30-тәи ахысратә дивизиа. Аброуп урҭ афырхатцаразы иахьроуз «Агвардиатә» ҳәа ахьҙ.

Аѡынтәраан сара сырхәит исызгәакьоу Кавказ ахьчараан. Усҟан, адауаԥшьқәа ирѡызцәаз аурыс ҷкәынцәа сыԥсы еиқәдырхеит, рыԥстазаара ашәарҭа иҭаргыланы, амцашыра салыргеит.

Аибашьратә шықәсқәа анысгәалашәо сара уажәы зегьы раԥхьаҙа сазхәыцуеит ҳажәларқәа риешьара иамоу амчхара ду. Милатс изеиуазаалакгьы, асовет еибашьцәа еишьцәак реиԥш еидгылеит. Урҭ аибашьраҿы рымчқәа ацемент еиԥш еиладырҭәеит. Абри еиԥш еилшәашьа змам акзаара аҕа хәымга дҭазырхаз, Аиааира ду аазгаз афактор хадақәа ируакуп. Ҩажәак – Асовет Солдат – ирытцаркуа ҭәҭәоуп. Аԥсны жәлар рпоет Дырмит Гәлиа асовет солдат дизгәдууа абар иишуаз:

Ахьҙи-аԥшеи стәыла асолдат,
Апартиа асолдат – жәлары рсолдат,
Имыззо хьҙи-ԥшеи Октиабр ду азы,
Москва азы, Сталинград азы,
Хьҙи-ԥшеи Кавказ азы, Украиназы!
Хақәитра зауз Европазы,
Ахьҙ-аԥша!

Имԥсзо ахьҙ-аԥша зчаԥаз абацәа шәырхылтцшьтроуп Асовет Ԥсадгьыл зыхьчо шәара аҿар. Урҭ рфырхатцара шәалаҿхәартә, шәаҿыԥшыртә, ԥхьаҟа еихашәҳартә

иҟоуп. Ҳара ҳҿы, Кавказ, арратә маҭура хьыӡла-ҧшала изыхганы иааз аҳаҭыр ду иқәуп, ҷыдала, ажәлар рыбзиабара даҧсаны дҟалоит. Акыр иаҧсоу аѡызцәа, Ҳӷьынӷьтәыла шәыхьчала!»

Абас иҟоуп «Красный боец» амҿышатә номерқәа руак аҟнытә Р.Қапба еиҭеигаз Ҷ.Ӷьонуа истатиа. Р.Қапба еиқәиҧхьаӡоит, дрыхцәажәоит ари аномер ианыз хыхь зыӡбахә ҳҳәаз ажәеинраалақәагьы. Анаѡсан уи ҳаҧсуа газеҭ аҧхьаѡцәа иреиҳәоит ари алитературатә даҟьа аиҿкаара аинформациатә, ааӡаратә ҭак ду шамоу, нахьхьи, хара, Урал арратә маҭура зхызго, Ҳаҧсадгьыл аҳәаақәа зыхьчо асолдаҭцәа, аҧсуа литература абаѡхатәра змоу ахаҭарнакцәа шаҭагылоу, насгьы урҭ рахьтә аӡәырѡы Аӷьынӷьтәылатә еибашьраан фырхаҭарыла ишеибашьуаз, рхы-рыҧсы ишамеигӡаз, арҿиара усгьы ишаҿыз, Ҷиҷико Ӷьонуа убас иҟаз арҿиаѡцәа гәымшәақәа дышреиуаз дырдырразы, рыхьӡ-рыҧша ашьҭыхразы.

«Аҧсны ҟаҧшь» аҟнытә иаагоу Ҷ. Ӷьонуа истатиа акьыҧхьрала, насгьы иркьаҿӡоу уи ахцәажәарала ихсыркәшар сҭахым абри аматериал. Избанзар, Ҷ.Ӷьон_уа истатиеи уи ахцәажәареи ирыцҭатәны исыҧхьаӡоит уи аматериал иаҭагылоу Р.Қапба иинформациагьы. Абар, уи гәалсрыла иҟаиҭо адырраҭара иаҳәо:

«Иналукааша аҧсуа шәҟәыѡѡы Ҷиҷико Ӷьонуа изкыз абри аинформациа хәыҷы агазеҭ азы ианҳархиоз аамҭазы уи иҧсы ҭан. Мамзаргьы зхахьы иааиуадаз ас иаарласӡаны, дыхәжәаны аҧсра гәымбылӷьбара даҳцәагоит ҳәа бзиа иаабоз ҳпоет. Аду ахарантә еиҳа ишубарҭоу еиҧш, Ҷиҷико Ӷьонуа ирҿамҭақәа ҳлитературазы изыҧсоу уажәы еиҳа иаҳныруеит. Ҷиҷико Ӷьонуа иѡымҭақәа зну абра ҳаҧхьа иқәу арратә газеҭгьы уажәы даҿа цәак ахаабаауеит, иаҳа иаҳзааигәаны иҟалеит. Избанзар, уи икалам уаҳа ахьхьаҳәа аҧсышәала аѡымҭа ҿыцқәа аѡуам, иаагы-

леит… Аха ари ашәҟәыѡѡ ижәлар гәакьа ргәаҭаҿы еснагь даанхоит, ҧсра иқәʒам».

Сгәанала араҟа иаагоу ажәақәа, комментари рҭахʒам.

* * *

1948 шықәса, жьҭаарамза 25 аҽны Ҷиҷико Ӌьонуеи Цабу Ҳасан-иҧҳа Киути рынасыҧ еиларҭеит, иагьаҧырҭеит аҭаацәара ҳәатәы еиқәшәа, аҭаацәара ҧшʒа. Ари аҭаацәара, ари аҳәынҭқарра хәыҷы аҧызҭаз аѡыӌьа рынасыҧ анапқәа шакәыршаз, аѡыӌьагьы рыҧсҭазаарақәа ршәахәақәа лаша-лашо ишацыз 27 шықәса ннаҭеит. 1975 шықәса жьҭаарамза 25 ауха Ҷиҷико Михаил-иҧа Ӌьонуа иҧсҭазаара далҭит. Уи инарцәымѡа дықәлеит. Аха дыҟоуп Ҷиҷико Михаил-иҧа ихатә ѡыза Цабу Киут, дыҟоуп урҭ рыҧсқәа злоу рыҧҳа Фатима (Фата – лхәыҷыхьыʒ) Ӌьонуаҧҳа, иҟоуп Фатимеи уи лыҧшәма Иван Какалиеи, рҧа Ешсоуи рыҧҳа Марҭеи. Ешсоу занааҭла диуриступ, дпрокуроруп. Марҭа лакәзар Аҧснытәи Аҳәынҭқарратә университет афилологиатә факультет аҟны лан Фатима леиҧш англыз бызшәа аҟәша далгеит. Марҭа Аӌьар ҟаҧшь аҟны аус луеит лзанааҭ ала, дҭаацәароуп. Лхаҭа д-Агрбоуп, Ерик ихьʒуп, ирымоуп ѡыӌьа аҧацәа.

Фатима Ӌьонуаҧҳа акыр шықәса Очамчыратәи аѡбатәи абжьаратә школ аҟны лзанааҭ ала рҭаѡыс аус луан, илааʒон аҿар. Иахьа уи лыҷкәын Ешсоуи лареи Аҟәа инхоит-инҭуеит, аѡнусқәа дырҿуп, лмоҭа хәыҷы ибара, иааʒара лнапы алакуп, уи лара зегь реиҳа агәахәара лызҭо усны илыҧхьаʒоит.

Амала, ихәыҷымкәа идухахьада, Цабу Киутҧҳа лыʒҕаб Фатима лыʒбахә анылҳәо, уи лхәыҷра шықәсқәеи лаб Ҷиҷикәеи реицәажәарақәа роуп еиҳарак илгәалалыршәо.

Ҳарзыҙырԥып Фата Аҟәатәи аԥсуа хәыҷ баҳчақәа руак ашҟа даннықәоз аамҭазтәи лаби лареи реицәажәарақәак, урҭ Ҷиҷико Михаил-иԥа Цьонуа ишылзеиҭеиҳәаз, нас лара лгәалашәараҿы ишынхаз аколорит рыцәмырзкәа…

Цабу излалҳәо ала, Ҷиҷико иҙгаб даара длыхҙыҙаауан, ԥсыс дихан. Ахәыҷ баҳчахь Фата лгара, лаагара шамахаҙак акәымзар иаҿҙаз иара иакәын. Амала ахәыҷ баҳчахь ицарақәа еиԥымҟьар ауамызт, ԥсшьара Шәачаҟа, ма даҽа қалақьк ашҟа данцалак. Аха иара убасҟангьы, ԥсшьара дахьцаз ақалақь аҟны дымнеиц макьана шаҳҳәоз аҭел аԥныҟа, Аҟәаҟа даҳзасуан, акыр аамҭа Фата ҭелла дылмацәажәар иузомызт, – илгәалалыршәоит Цабу лылабжышқәа хаддыло…

Ҽнак, Ҷиҷико Михаил-иԥа Фата ахәыҷ баҳча аҟнытә аԥныҟа дааигон. Фата лылахь еиқәын даараҙа.

– Фатима, соуԥшәыл хәыҷы, былахь еиқәушәа збоит, ԥьара аҙәы бгәы нимырхазааит? – дналазҭааит Ҷиҷико Михаил-иԥа.

– Сылахь шԥеиқәым, папа, иахьа абаҳчаҿ исырҭаз асатлашь сзымхаҙеитеи?

– Бнапы бԥахарауааз, исышәҭаз асатлашь сзымхеит, итцегь сышәҭ ҳәа.

– Аа, ус сҳәар шауаз сыздырамызт, ибзиоуп, даҽазны исҳәап нас, – лҳәеит Фата…

…Адырԥаҽыңгьы, еснагь еиԥш, Фата лаагара дцеит Ҷиҷико Михаил-иԥа.

Уажәы Фата лгәалаҟара бзианы дыҟан, дгәыргьатцәа днеиԥылеит лаб.

– Иҟои, Фата, иахьа бгәыргьошәа збоитеи? – дналазҭааит лаб дԥышәырччо.

– Иахьа асатлашь сзымхазт, ишсоуҳәаз еиԥш снапы сԥахан, ишысзымхаз анысҳәа «адабавка» сыртеит, – лҳәеит Фата.

Лабгьы акыркырҳәа дааччан, иԥҳа даашьҭыхны дигәыдыҳәҳәаланы даалахәмарит…

…Аха Фата лгәырҕьара анарха амоуит.

Адырхаԥены ахәыҷ баҳча аҟнытә лаб данааигоз дырԥегьых лылахь еиқәын Фата.

– Ибыхьзеи? – деиҭатцаахт аб иԥеаарҟасаны.

– Иахьа асатлашь «адабавка» сышәҭ ҳәа снапы санԥаха, ахәыҷқәа зегьы рнапқәа ирԥахан, аҳәгьы «адабавка» ҳарымҭаҳеит, – лҳәеит Фата лқьышә хәыҷқәа нҭырчааны дыгәрым-шәрымуа.

Ҷиҷико Михаил-иԥа иҳҭаб лцәажәашьеи илҳәази данрызхәыц, даара игәарпханы дыччеит, уи хьаас иҟабымтцан, иҳәан, ицьыба иҭаз камфеҭқәак аатганы иналиркын дааиргәыбзыҕт иԥҳа хәыҷы.

Даԥазных Фатимеи лаби аҭаацәаратә патреҭқәа згәылаз альбом абгьыцқәа нарҳәы-аарҳәуа иахәаԥшуан. Ус Ҷиҷико Михаил-иԥа ар рыматәа ишәны дахьыҟаз патреҭк лылаԥш надхалт Фатима.

– Папа, арҭ ар рыматәақәа ушәны исымбаҳац, иабоугеи?

– Ихеит, иажәит, нас икасыжьит Фата, – иҳәеит лаб.

– Ыы, сара урҭ шыстахыз узымдырҳоз, исзутцәахрауааз?

– Фата, усҟан бара бмиҳацызт, иауеи изыбзыстцәахуаз?

– Сеидроу, аԥҳәыс дааугараны ушыҟаз, сара сышишаз шԥаузымдыруаз, – лҳәан лаб лахь илҭеит Фата.

Ҷиҷико Михаил-иԥа дааԥышәырччеит…

* * *

Имаҷԥым иахьагьы ҳара ҳашәҟәыԥԥцәеи ҳҵарауааи рыԥнытцҟа Ҷиҷико Михаил-иԥа шәҟәыԥԥык, поетк иаҳасабала мацара акәымкәа, уаԥытәыԥсак иаҳасабалагьы дызгәалашәо, бзиа дызбо. Саргьы сынасып иалан уи хәышықәса аус ицура есаашар иԥылара, иҿцәажәара, иҟазшьа аҷыдараҟәак алка-

аны игәасҭартә еиԥш алшара. Уи сара дысзааигәан, дсыхҙыҙон аус ҷьарак ианеицаамуазгьы.

Ҷ. М. Ҷьонуа ԥсабарала дуаѡ ҭынчын, дуаѡ хҙырымган, аха иара убасҭәкьа дуаѡы лахҽыхын, ауаѡ изын дразын, аразреи, аҟьиареи уи иҟазшьа хадақәа иреиуан. Аха ауаа зегьы еиԥшны уаѡы иауизбахуа, иаҳҳәап уи ҟазшьала игәамԥхоз ауаѡы диҽанагаларгьы, ацәгьа изиуамызт, иагьизиҳәомызт. Аҙәы иқәҽиара, иара ихатә қәҽиара еиԥш деигәырҧьон. Амала иарбан усзаалак аҟны ихатә гәаанагара иман, игәаанагара ахьчараҽы еснагь апринципра ааирԥшуан. Ихарамкәа уиваларгьы иуҙомызт, иаатырҟьа цәгьан.

Абар Ҷиҷико Михаил-иԥа изын 27 шықәса иѡнаҭа ицыѡнагылаз, ихатә ѡыза, иԥҳәыс Цабу Киутԥха илҳәо:

– Иареи сареи 27 шықәса ҳаиман, аҙәы изын цәгьа иҳәо смаҳацызт, иара сар-гьы иск҆азшьамызт, исҳәомызт ацәгьа, исҳәаргьы иҭахымызт. Санизхәыцуа, сапхьа даагылоит ауаѡы ҳалал, ауаѡгәыраз, зегь гәык-ԥсыкала дырзык҆ан, аҙә деилихуамызт, аҙә деилеитԥомызт... Ашҭа данааҭалалак ҳгәылацәа рхәычқәа гәырҧьо еибарыѡны иԥылон...

...Аԥсуара маншәалахандаз, имыҙындаз ҳәа еснагь гәҭыхас иман...

Аѡызцәагьы дыгәцараркуан, ихҙыҙаауан. Ирацәан уи гәыкала ишизык҆аз ахьаадырԥшуаз аускәа. Уаҭәы иажәеинраалақәак ҷьара газеҭк ианылозар, иахьа иԥхьаны, днаганы дадырԥхьон, нас «сажәеинраалақәа уаҭәы агазеҭ ианылоит, исыриашеит, гхада ицоит» ҳәа, дгәырҧьаҭәа даауан аѡныка.

Ҷиҷико Михаил-иԥа игәцаракратә, иуаѡышәаратә ҟазшьа ҳараккәа, игәыбылра аапшуан аиашьара рзык҆азаашьаҽгьы, мыцхәы дрыхҙыҙаауан иаб иашьцәа: Махьал, Кәыкәиа, Чанҭа, урҭ рхы-рыхшара. Аҙәы ишьапы нкыдк҆ьаргьы, уи иҭагылазаашьа, дшык҆оу-дшану цқьа иааилимкаакәа, дихәар илшозар, димыхәакәа,

димыцхраакәа, дахьыҟазаалак ҭынчра имамызт. Ҵабыргуп, Ҷиҷико Михаил-иҷа иаб иашьцәа ирыхшаз зегьы рабиҷарақәа рлахьынҵақәа инагӡаны дзырхаанымхеит, аха урҭ рахьтә аӡәырҩы Аҷсны адоуҳатә ҷсҭазаараҿы рылшамҭақәа уаҩ дреигәырҕьартә иҟоуп, иҟоуп аҷсадгьыл ахақәиҭра зхы ақәызҵаз, Аҷсны Афырхаҵа ҳәа ахьӡ ҳарак зҿаҷсазтәыз, зыҷсҭазаарала аҷсуара зырҷшӡоз, иахьагьы изырҷшӡо. Убарҭ иреиуоуп Махьал ихшара: Ҷьаҷь, Рауф, Валиа, Нанель. Рауф иҷацәа Ҷьамбули Даури 1992-1993 шықәсқәа раантәи ақырҭуа-аҷсуа еибашьраҿы Аҷсадгьыл ахақәиҭтәразы фырхаҵарыла иҭахеит: Ҷьамбул Аҷсны Афырхаҵа ҳәа ахьӡ ихҵоуп, Валиеи уи зыҩны дыҩнагылаз Давлеҭ Лагәлааи рыҷкәын иакәзар Аҷсны д-Афырхаҵоуп, аибашьра ашьҭахьгьы уи иабҷьар шьҭеимҵеит, иуалҷшьа наигӡон Гал, иара убраҟа иуалҷшьа анагӡараан ақырҭцәа дҭадырхеит; Кәыкәиа иҷа Рушьни Ҷьапуа иакәзар дыдраматургуп, дыпрозаикуп, дпоетуп, дактиоруп; Иҷшәма Арда Лакоба ҩынҩажәа шықәса инарзынаҷшуа арҵаҩратә ус дазааҷсахьеит. Урҭ рҷа Баҭал Ҷьапуа итәы ҳҳәозар, ааигәа ҳажәлар ирхыргаз Аҷьынҷьтәылатә еибашьраан абҷьари ақыцәи аанкыланы аҕа диҿагыланы фырхаҵарыла деибашьуан, дсахьаҭыхҩуп, дуаажәларратә усзуҩуп...

Рушьни Ҷьапуа иаҳәшьа Циба лтәы ҳҳәозар, лыҷкәын Иуреи лыҷҳа Наалеи ҭаацәаныла анцәа ишиҳәара иҟоуп.

Ирацәаҩуп Ҷиҷико Михаил-иҷа иабшьҭраҿы иалкааны уаҩ дзыхцәажәаша.

Ҷ. М. Ҷьонуа аиашьараҿы еилых димамызт, зегьы дреигәырҕьон, аха ҷыдала, гәҭыхала, доуҳала дырзааигәан, дрызгәдуун алитературеи аҟазареи знапы рылакыз иашьцәа: апоет, апрозаҩҩы, ауаажәларратә усзуҩы Алықьса Нестор-иҷа Ҷьонуа; адраматург, актиор, арежиссиор Хәыта Франкьыл-иҷа Ҷьопуа; ашәаҷ-

тцаѡ, актиор, ашәаҳәаѡ Тото Ҭарашь-ипа Аԥьапуа уҳәа убас аҙәырѡы.

Абраҟа имҳәакәа иавстәым Ҷ. М. Џьонуа наунагҙа инасып змеидаз иԥшәма ԥҳәыс Цабу Ҳасан-иԥҳа Киути уи лтаацәареи дшырзыҟаз.

Цабу илгәалалыршәоит:

– Сара сдунеи ахаан стаацәагьы, итаацәагьы дышрыхзыҙоз атәы нагҙаны исызҳәом. Хатала сара, бзантцык бхахь быцьымшь ыҟоуп ҳәа сеимҳәацызт. Уамакала дысзыразын, дсеигәырҕьон... Ҷыдала ҳатыр рыҟәитцон сашьа Заури саҳәшьцәеи, иара убас ҳаиашьара зегьы.

Сашьазатцә Заур Аҟәатәи Аҳәынтқарратә педагогтә институт далгаанҙа, нас уи анахыстьы дкәалкәало дишьтан, ихы иагирхозаргьы уи акы азы ихы далԥшыр иуамызт. Анцәа иџьшьоуп иара Џьонуа (ус ижәла мацара ҳәаны диацәажәалон Цабу лыԥшәма) сашьа Заур итахара, ҳажәлар ақыртуа мпытцахалаѡцәа изтадыргылаз арыцҳара дахьахаанымхаз, мамзар дахпсааргьы ҟаларын аибашьра иацу агәаҟ-тцәаҟрақәа игәы злапыртцәахьаз ала.

Цабу Киутԥҳа лашьа, Ҷиҷико Џьонуа иабхәында – Заур Ҳасан-ипа Киут диит 1937 шықәса, цәыббрамза 11 рзы Кындыҕ ақытан. Абжьаратә тцара аниоу ашьтахь Аҟәатәи Аҳәынтқарратә педагогтә институт дталеит, дагьалгеит 1961шықәсазы. Артцаѡратә усура напы аиркит иқыта гәакьаҽы, Кындыҕтәи 8-шықәсатәи ашкол аҟны, 1965 шықәсазы ари ашкол дадиректорхеит. 1970 шықәсазы иқытауаа рколнхара «Кындыҕ» ахантәаѡыс дҟартцеит. 1978 шықәса нахыс аԥсаатәааҙарта фабрика иатәыз «ПМК-8» аҟны аусура напы аиркуеит. 1981 шықәса инаркны 1985 шықәсанҙа Кындыҕтәи ачаи фабрика дадиректорын. 1985 шықәса инаркны 1992 шықәсанҙа, ақыртуа оккупантцәа дтадырхаанҙа Заур Киут ѡаԥхьа аколнхара «Кындҕ» напхгара азиуан. Аибашьра ианалага, уи иқытаҽы еиҳагьы дхәартаны ихы

иԥхьаҙан, қыҭа далымҭит. Аоккупантцәа аҽагылара рзызуаз ақыҭауаа иҽерымаданы ажәлар ршәарҭадара аматҵ азиуан. Абри иуалԥшьа шынаигҙоз ауп Заур аҕа итҵәиԥрыга аҟнытә итдырҟьаз аснариад дышҭанархаз, ҕәҕәала ишахәыз Гиви Киут уҳәа иқыҭауаа даҽеа аҙәыкѡыцьак.

Ишдыру еиԥш, Киутаа жәытә-натә аахыс еицырдыруа аԥсуа қыҭа Кындыҕ ахьҙ-аԥша шьҭызхуа жәлантәуп. Киутаа рыжәла иалиаахьан аԥсуа қәра ду нызтцыз, аԥсуара бзианы иныҟәызгоз, ақыҭа ахьҙ-аԥша шьҭызхуаз Кьагәа, Мамсыр, Андриа, Папа, Уарҭан уҳәа аԥсуа нхацәа бзиақәа; Николаи Басиатҵ-иԥеи, Николаи (Тикәа) Константин-иԥеи Киутаа реиԥш иҟаз ажурналистцәа, ауаажәларратә усзуѡцәа бзиақәа. Убарҭ дышрытцкару убартә дыҟан Заур Ҳасан-иԥа Киутгьы.

Заур дҭаацәаран. Ихатәѡыза Етҭери Решь-иԥҳа Бганбеи иареи ирыхшеит ѡыцьа аԥҳацәа: Шьазина, Шьаризан, нас рԥазатҵә Лев. Рыхшара рыхѡыкгьы иреиҳау атцарақәа рымоуп. Шьаризан дҭаацәароуп, Ҷкадуа Роман (Цьага) иѡны дыѡнагылоуп, хѡык ахшара (Ҭемыр, Вика, Сандра) дрануп.

Лев иакәзар, ихатәѡыза Диана Габлаиаԥҳагьы иаргьы иуристцәоуп, дрымоуп аԥа Леон, рыԥҳа – Елизовета.

Цабу Ҳасан-иԥҳа наунагҙа лыԥсҭазаара змалдаз, лыԥсеиԥш илбоз ауаѡы, лыԥшәма гәыраз Ҷ. М. Цьонуа иуеишьара гәык-ԥсыкала дырзыҟан, дырзыҟоуп иахьагьы.

– Сабхәындацәа, сыԥшәма ииашьара зегьы рхаҟара ҳаҭыр сықәырҵоит, саргьы гәык-ԥсыкала сгәыбылра рыдуп, – лҳәоит лара.

Цабу Киут еишьцәак реиԥш дырзыҟоуп Ҷ.М.Цьонуа иѡызцәа гәакьацәа аԥсуа шәҟәыѡѡцәа. Иара убри азы акәзар ҟалап лара жәашықәсала ашәҟәыѡѡцәа дызрылагылоугьы, ажурнал «Амцабз» аредакциаҽы аус зылуагьы…

– Аԥсны ашәҟәыѡцәа Реидгыла, ашәҟәыѡцәа бзианы исзыҟоуп. Саргьы сыхәҭаахьала, урҭ аишьцәа реиԥш срыхәаԥшуеит, иара Цьонуагьы убас акәын дшырзыҟаз, – лҳәоит Цабу гәыблыла, аха лахьеиқәра хьанҭакгьы лныԥшуа.

Ҷичико Михаил-иԥа Цьонуа иуаѡытәыѡсатә цәаныррa ҟәымшәышәқәа, иѡнутҟатәи идунеи аԥшқарахра еиҳа иааирԥшуан ихатәѡыза ду Цабуи, иҙгаб Фа-тимеи ирзикуаз ацәаҳәақәа рыҟны. Абар уи Цабу лзы дышцәажәо:

«–Цабу лыҟәрышь хәычқәа еизыршәшәаны исзаалҭиит. Саргьы аԥаразы – аҙы итԥааны аҟәара иқәдыршәыз аԥсыҙ еиԥш акәын сшыпаҟьпаҟьуаз. Дырѳегьых сҽылхит, дырѳегьых сыпсы даԥшәмахеит. Итабуп сара с-Цабу, идуҙҙаны итабуп!»

9.6.65
Шәача

«...Мшәан, абри Цабу дсымамзар, сабацоз, нас сара!»

3.6.65
Шәача

Ҳаԥхьап Ҷ.М.Цьонуа иԥҳа Фатима (Фата, Кәакәача) илзиѡыз асалам шәҟәқәа рахьтә акгьы:

«Ҽаанбзиала бнеиааит сара с-Кәакәача! Аныҳәақәа аѡбагьы быдысныхәалоит, акы Ашықәс Ҽыц, егьи – бара бзиа иббо бымшира. Ѡ-ныҳәа ссирк еиқәшәеит. Ѡынтәгьы бгәыргьоит. Есҟьаангьы бзеигәыргьалаша баулааит, бгәы азҳалааит, быхьзырҳәаганы баҳзыҟалааит аҵараҽгьы, аѡнгьы, аԥстазараҽгьы – зехьынцьара. Ирыгәгәаҙаны бгәыдыскылоит сара схьыршәыгә, сара сгәыгырҭа ду. Ҽаанбзиала, ҽаан-

бзиала инеилаша сара сцәымзаркыра, сара сгәыҟатцаѡ с-қамсҳәыць хәычы!»

Папа

Ҷ. М. Цьонуа дыззааигәаз ауаа, изааигәаз иѡызцәа рлахьынтцақәа, урт рдоуха дрыхәапҵшуан иҵсадгьыли иуаажәлари рлахьынтца иадҳәаланы. Рыҵстазаареи, рлахьынтцеи, рдоуҳатә гәамчхареи гәыгәтажьхар игәы инархьуан, уи аѡыза атагылазаашьа ҟалар, зегь рапхьаза иара ихата ихгьы иаитон авба. Ари агәааанагара ҳәаақәнатцоит Чичико Михаил-ипеи, Асовет жәлар Рцьыныцьтәылатә еибашьра Ду иалазыз иѡызцәа – апсуа шәҟәыѡѡцәа қәыпшцәа: Степан Қәычбериеи, Владимир Чичериеи, Владимир Қапбеи, Рауфбеи Цьопуеи, Пиотр Ануеи, Сергеи Тҷабриеи, Камыгә Хәырцлааи, Шьалуа Ҭориеи рыхьзқәеи, рыпстазаарақәеи, рырҽиамтақәеи ирыдҳәалоу фактк.

Ишдыру еипш, 1941–1945 шықәсқәа раантәи Асовет жәлар Рцьыныцьтәылатә еибашьра Ду апхьазатәи амшқәеи, амзақәеи, ашықәсқәеи ирылагзаны гитлертә фашисттә оккупантцәа ирҽагыланы ишықәпоз фырхатцарыла итахеит, зызбахә ҳҳәаз аибашьра аламталаз Апснытәи ашәҟәыѡѡцәа Реидгыла напхгара азтоз, (аи-башьра иалагаанза арра иргахьаз), абаѡхатәра змаз апсуа поет Леуарса Кәытдиа (дтахеит Белосток ақалақь азааигәара), ақалақь Одесса амтцан, гранатала деиқәных аға итанк иҽатцажьны ипыххааса икәтцаны, фырхатцарыла дтахеит апсуа шәҟәыѡѡ, аитагаѡ, афольклорист Миха Гочуа, рыпсадгьыл рхы ақәыртцеит, иара убас, хыхь зызбахә ҳҳәаз апсуа шәҟәыѡѡцәеи (апрозаѡѡцәа) апоетцәеи: С. Қәычбериа, В. Чичериа, В. Қапба, Р. Цьопуа, П. Ануа, С. Тҷабриа, К. Хәырцлаа, Ш. Ҭориа.

Иахьа уажәраанза инагзаны рырҽиамтақәа ҳара ҳҟынза изымаазазаргьы, рѡымтақәа реизгақәа хаз

шәҟәқәаны иҭытҵхьеит, аҧсуа ҧхьаѡцәа ирылаҭәахьеит Леуарса Кәыҭниеи Миха Гочуеи.

Сҭепан Қәычбериеи Владимир Ҷиҷериеи ракәзар, рѡымҭақәа акык-ѡбак аҧсуа литература ахрестоматиақәа ишырнызгьы аҧхьаѡцәа рыѡнутҵҟа цқьа иҙыргамызт.

Рѡымҭақәа акык-ѡбак аҧсуа периодикатә кьыҧхь иамадазаргьы, шәҟәыкны аѡнутҵҟа еизганы, изҭаху ианиҭаху иаашьҭыхны рѡымҭақәа дрыҧхьартә аҭагылазаашьа рзыҟаҵамызт: В. Қапбеи, Р. Ҷьопуеи, П. Ануеи, С. Ҵабриеи, К. Хәырцлааи, Ш. Ҭориеи рырҽиамҭақәа.

Иҵьоушьаша, ҳаҧсуа сахьаркыра-ѡыратә литература реиҳа ианаҭахыз аамҭазы, аҧхьаѡцәа ирбартә, ирылаҭәартә иҟамызт, зыҧсҭазаара ҽырҧшыгаз, зыҧсадгьыл ду – Асовет Еидгыла фырхаҵарыла зхы ақәызҵаз аҧсуа шәҟәыѡѡцәа ҽарацәа: Сҭепан Қәычбериа, Владимир Ҷиҷериа, Владимир Қапба, Рауфбеи Ҷьопуа, Пиотр Ануа, Сергеи Ҵабриа, Камыгә Хәырцлаа, Шьалуа Ҭориа рсахьаркыратә ѡымҭақәа.

Ҳаҧсуа доуҳатә ҧсҭазааразҽы иҟаз ари агха-ҧха аҧихит Ҷ. М. Ҷьонуа.

1966 шықәса рзы, уи аҵьабаа ду адбаланы, еиқәиршәеит, абарҭ хыхь зыҙбахә ҳҳәаз ҳашәҟәыѡѡцәа қәрахьымҙақәа ражәабжьқәеи, ражәеинраалақәеи, руаҙәк (В.Ҷиҷериа) иаҧитҵаз лакәки, х-сахьак змоу пиесаки згәылазыгҙаз «Аҧсадгьыл азы» ҳәа, хыс изиҭаз ашәҟәы, иагьҭижьит Аҟәа, ашәҟәҭыжьыртә «Алашара» аҟны.

Ашәҟәы аатуеит «Аҧхьажәа ацынхәрас» зыхьзу, изжәша азыхь ахы ытҵнамхыцыз ҳарҽиаратә хьыбҿар рыҙбахә зҳәо, инаҙамзаргьы, урҭ рыхьҙала зда ҳамам, гәтыхала иѡу ашәҟәы аиқәыршәаѡ Ҷиҷико Ҷьонуа иаҧхьажәа ҟәыцә ала.

Ҷ. Ҷьонуа «Аҧсадгьыл азы!» ҳәа, хыс изиҭаз иѡызцәа аҧсуа шәҟәыѡѡцәа қәрахьымҙақәа рышәҟәы аҭыжь-

рала урҭ адоуҳатә баҟа ԥшӡа рызиргылеит, рыжәлар рфырхаҵаратә ҭоурых наунагӡа иамеидеит.

Зыӡбахә ҳамоуашәҟәы «Аԥсадгьыл азы!» аԥхьажәаҿы Ҷиҷико Џьонуа абас иҳәоит:

«Аҧьыӈцьтәылатә еибашьра асовет жәлары зегь реиԥш, аԥсуа жәларгьы ахааназы иаҳҳамышҭуа ааха ҳнаҭеит. Аамҭала акәзаргьы, уи ҭәҭәала еиԥнаҟьеит ҳара ҳлитература зныз аҿиарамѡагьы. Абаѡхатәра ду змаз, еицырдыруа аԥсуа поет Леуарса Кәыҭниа раԥхьа ххәаа ихыҵыз афашистцәа дырҿагыланы дахьеибашьуаз дҭахеит. Ашәҟәыѡѡ Миха Гочуа Ҟрым ихы ақәитцеит. Гитлер исолдатцәа фашистцәан акәымзар, изларгәаҧызеи аҧьажәлар рашәаҳәаѡцәа аҟәҟәаҳәа иргәыдҭаны рышьра»[1]

Ҷ. Џьонуа иажәақәа ҟаиматла ирныԥшуеит ҳажәлар рдоуҳатә ԥстазаара, Аҧьыӈцьтәылатә еибашьра Ду ирнаҭаз ааха ҭәҭәа атцакы нартцауланы ишибозгьы, аибашьра аиҿкааѡцәа ргыгшәыгра, насгьы иара доуҳала дшазыҟаз.

«Аԥсадгьыл азы» зыхьӡу ашәҟәы аиқәыршәара, уи еиқәырханы ҳлитература аҭоурых амадара афакт ахаҭа шаҳаҭра ауеит Ҷиҷико Џьонуа игуманизм, иуаѡра, иаԥсуара рыҳаракыразы.

Ҷ. М. Џьонуа иуаѡра, иламыс ҳарак аныԥшуан иредактортә усургьы. Абар уи аганахьала иара акыр шықәса аус ицызуаз ашәҟәыѡѡ Никәала Ҳашыг ииѡуа: «Ҷиҷико Џьонуа ԥҟарак аиԥш, ашьыжь, асаат 9 рзы аусураҿы дыҟазар акәын, асаат 6 рҿынӡагьы аус иуан. Инапы итцихуаз аѡымҭа, ихатә ѡымҭа еиԥш, даара деиҷаҳаны, насгьы еилырфаҷа акәын инапы ишытцихуаз»[2]

1 Аԥсадгьыл азы! Еиқәиршәеит Ҷ.Џьонуа, Ашәҟәтыжьырҭа «Алашара», Аҟәа, 1966, ад. 7.

2 Ҳашыг Н. «Ҷиҷико Џьонуа» диижьҭеи 85 шықәса атцра иазкны», агаз. «Аԥсны» №19(17203). 2000 ш., латцара 4.

Ҷ.Џьонуа редакторк иаҳасабала иусушьа бзианы ирдыруан инапы итцихуаз аҩымҭақәа ирыԥхьахьаз аԥсуа шәҟәыҩҩцәа зегьы, абри аҟнытә, урҭ аҳәырҩы рышәҟәқәа уи инапы итцихыр рҭахын. Абри ахшыҩцак ҳәаақәнатцоит еицырдыруа аԥсуа прозаҩҩы, адраматург, атеатрҭцааҩ Миха Лакрба 1965 шықәса, цәыббрамза 27 рзы Москвантәи Ҷичико Џьонуа Аҟәаҟа изааишьҭыз асалам шәҟәы. Уи асалам шәҟәы ахьеинтересу, насгьы иахьдуцәам аҟнытә атекст шеибгоу иаагоит абраҟа:

«Мшыбзиа Ҷичико!

Сгәы бааԥсхеит, азын макьана сызнеиуам Аҟәаҟа. Акы иеиԥшымкәа суҳәоит иудукыларац абри сышәҟәы аредакторра. Даара, даара суҳәоит «мап» сцәумкын! Издыруеит аамҭа шумам, уа уахьтәоугьы уусқәа шырацәоу, аха ҳаиҩызара аахәаны суҳәоит иудкыла! Дук аамҭа уцәагап ҳәа сыҟам.

Рыбжак сиарҭа сшылаиаз изҩит карандашьла, аха убас еилганы исҩуан – арҽеира аҭахымкәа. Нас амашинисткацәа ирыҭа, иркьыԥхьааит сара схарԥьала – сгоноpар иабап.

Насгьы сызуҳәо: «Амаҳа шәҟәы», «Алыми абгахәыҷи» – уара иумоуп, иԥшааны ирыцҭа, шәжурнал «Амцабз» ианылахьоу ановеллақәа: «Раԥхьаҳатәи ашәҟәы», «Шәаргәында», «Аԥьмахьча игәыхәтәы» – ибзиаҳаны аредакциа азыжәухьеит аҟнытә, исҭахуп «Амцабз» ишану ианыларцы ашәҟәгьы.

Сукәыхшоуп, «мап» сцәумкын!

Бзиа узбо Мышьа Лакрба.

П. С. Уеизгьы-уеизгьы иамуҳар – уиԥхьаны усызиҳәа Џьумка Аҳәба. Убри ма идикылааит. Изабалак ирыстар сҭахым.

М. Лакрба»

(Асалам шәҟәы атекст аагоуп Ҷ.Џьонуа ихатәы архив аҟнытә)

Ҷ. М. Џьонуа уаҩы ҳасабла, редакторк иаҳасабала иаҳатыр шибоз, дышиеиҷаҳауаз лабҽаба уаҩы ибартоуп Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба ироман «Ацынтәарах» аныркьыԥхьуаз аамтазы, 1974 шықәса мшаԥымза 8 рзы уи изынаитиіз асалам шәҟәгьы. Иаагоит уи атекстгьы шеибгоу:

«Ҷыҷыкәа!

Ҽыц испыхьашәаз тоурых матәарк ишаҳәо ала, аԥсуаа ирзыҟалаз ахпатәи амҳаџьырра (1877-78 ш.ш.) еитцызхаз Ҟамлат ууанҙа ароман аҽы зыҙбахә цәыртцхьоу Маан Кац-ипа иакәзаап, уи имата иакәзаап Уазбақьгьы.

Убри аматәар инақәыршаҳатны «Итабахьаз аҙхьышьтра» ахаҽы ԥсахрақәак ҟастцеит, гәыбган сышәымтан!

Аоттиск ҽыц анахышәхлак сеитаԥхьоит!»

Б.Шьынқәба

(Асалам шәҟәы атекст шеибгоу иаагоуп Ҷ. Џьонуа ихатәы архив аҟнытә)

Ҷ. М. Џьонуа дызлапатриот дууз ала аԥсуа мҳаџьырцәа рлахьынтца гәытцхас имоур ауамызт. Уи амҳаџьыраа ртема иазикхьеит ажәеинраалақәа, апоемақәа (урт ҳаԥхьаҟа ҳрылацәажәоит). Амҳаџьыраа рлахьынтца уи еснагь иааигәаны, емоциа ҭәҭәала ихҭысуан ипстазараҽы, иусураҽы. Итахын урт рџьынџьуааи дареи еигәныҩуа, еитанеиаааиуа, нас мышкы зны, рабтынха, рыпсадгьыл Аԥсны иазыхынхәыртә аамта лашак ҟалар, итахын убри аҩыза аҳақ, ус, анцәагьы игәы иахәаша аус аҟалара џьара акала дацхраар, ихәтаа алеитцар.

Ҷ. М. Џьонуа изы абри исҳәаз агәаанагара артцабыргуеит СССР Аҭцаарадыррақәа ракадемиа иатәыз

А.М.Горки ихьӡ зху Москватәи Адунеитә литература Аинститут акомплекс-теориатә проблемақәа рсектор аҟны аспирантура санҭаз, 1967 шықәса, латҵарамза хәба рзы исзынаишьҭыз асалам шәҟәы. Уи асалам шәҟәаҿы иқәгылоу азтҵаара, иахьа усҟан аастагьы актуалра ахьалоу азы аԥхьаѡ иахь амѳа астар сҭахуп ишеибгоу, асалам шәҟәы атекст зегьы.

«Мшыбзиа Борис!

Уанцоз иуасҳәоит шысҳәоз исхашҭит. Аредакциа ахьӡала суҳәоит уаҳзааԥсарц.

Иҟоу убри ауп: Игор Григолиа ҳәа Гагратәык – ѡынтәҟа-хынтәҟа Ҭырқәтәылан ицаны иаахьоу – уа дахьыҟаз иибаз, иаҳаз, аԥсацәеи иареи шеибадырыз атәы зҳәоз статиак аредакциаҿы иҳаиҭан, ҵыԥх аахыс ирыххо иҳамоуп – иҳазмырхиеит…

Аҟәа иананаму, Қарҭ главлит ахь иахьаҳашьҭыз убас ҳзаарыцҳаит:

Москваҟа, Адәныҟатәи аусқәа Рминистррахь (акьыԥхь аҟәша ашҟа) идәықәышәҵа ҳәа. Абар ѡымз инарзынаԥшуа сазԥшуп Москвантәи аҭак, аха уи астатиа акьыԥхьра азин ҳарҭауоу иҳарымҭауоу ҳаздырам, аҭак ҟарымҵац ашәҟәы ирзааѡыз (астатиагьы ацуп уи ҳашәҟәы). Ажәакала, ажәа уасыршьит, ҷьоук ргәаҕ азы уи ҳаргьы ҳадхьымӡгылан ҳаҟоуп. Сызлауҳәо убри ауп – егьа уеилахазаргьы, ахыкәалаа аиԥш унабыжьҟьароуп убранӡа, ҳашәҟәы аҭак зыҟарымҵо, ааиума, мапума ирҳәо ҳзеилкааны иаразнак аҭак сзыҟатҵа, насгьы, усызрыҳәа даргьы ҳара ишырзынаҳашьҭыз еиԥш аҭак ирласны иҳарҭар шаҳтаху. Уи шҳәатәу уара иудырп. Уи аҭак сзахыццакуа – «ааи» рҳәар, Григолиа истатиа иацҵаны иаҳкьыԥхьуан Ҭырқәтәылантәи иаҳзааигаз Беигәаа Омар иажәеинраалакәагьы, аха урҭ ажәеинраалакәа рыӡбахә уаҟа иуҿаумыршәын, ирзымдыруазар еиҕьуп, избан акәзар, урҭ рлахьынтҵа ара иӡбахоит. Беигәаа

Омар иажәеинраалақәа иумкьыпҳьуа ракәым, напҟазала иҟатҷоуп, апсышәала аҷҷаҳәа ицәажәо. Москваҟа ианаҳашьҭыз (аҳәара ацҭаны) ашәҟәы заказла идәықәҭан, адрес иашамзар игьежьны иҳаур акәын. Борис, ажәа уасыршьит, утәазар угыл, угылазар уыҩ! Уара иаауцҳауа аҭак цәгьа сахыццакуеит.

Борис, иахьа аредколлегиа ҳаман, Г.Чачба изку уматериалқәа ҳрылацәажәеит – акьыпҳьра иазҳархиоит урҭ, номерк ҩ-номерк ирхаагом. Уаҭәы нахыс амашьынкаҽы акьыпҳьра ҳалагоит. В. Ҭнариа истатиа азы М.Лашәриа амца ицраҭара саҽуп ирццакырц. Уара устатиа иахабарузеи?»

Гәыкала
5.5.67
Ҷ.Ҵьонуа

1967 шықәса, лаҭарамза 11 рзы Ҷиҷико Михаил-иҧа исалам шәҟәы ансоуз аҽныҭәҟьа СССР Адәныҟатәи аусқәа рминистрра аҟнытәи акьыпҳь аҟәшаҽы Кузнецов ҳәа аӡәы сидикылт, Ҭырқәтәылагьы Апсынгьы апсуаагьы бзианы издыруаз, 30-тәи ашықәсқәа раан апсуа шәҟәыҩҩ, афольклорист Миха Гочуеи, апсуа уаажәларратә усзуҩ Платон Кикориеи Москва аҭара рыцызҭоз аӡә иакәын иара. Игор Григолиа истатиа «По дорогам Турции» («Ҭырқәтәылатәи амҩақәа рҽы») саирпҳьеит. Ари астатиа ажурнал «Алашара» ианылар ҳапсуа пҳьаҩцәа аҳәаанырцә иҟоу ҳтәылауаа рыӡбахә ала аинформациа бзиа шырнаҭо, гәахәарыла ишрыдыр-кыло агәра игартә иасҳәеит. Аматериал иаргьы игәы ишахәаз иҳәеит.

– Уи имаҷымкәа акопиақәа ахыхны Апснытәи архивқәа, Аҭҭаарадырратә институтқәа рыҟны иҭәахтәуп, наҟ-наҟ аҭарауаа, иара убас изҭаху даҽа шьоукгьы рхы иадырхәаларц, аха иахьа тираж рацәала

официалла иҭытҵуа аҧсуа советтә кьыҧхьтә орган ажурнал «Алашара» ианышәҵар, ианышәкьыҧхьуа аҽенытҵаҟьа Ҭырқәтәылатәи аофициалтә усбарҭақәа ҳара ҳминистррахь апротест ҟарҵоит, – иҳәеит Кузнецов. Уи ииашан ишазгәеиҭаз еиҧш, Игор Григолиа истатиа иаҳәоит Ҭырқәтәылан аҧсуааи ақырҭцәеи ассимилиациа шырзыруа, хьыҵҳәала еиқәыҧхьаҵоуп аҧсуаа рацәаҽны иахьынхо ақалақьқәеи, аҧсуа қытақәеи жәпакы, инықәырҧшны акәзаргьы иазгәаҭоуп аҧсуаа рхыҧхьаҵарагьы. Уи ацифрагьы уаҟа инхо аҧсацәа рзын аҭырқәа официалтә статистика иаҳәо ацифрақәа рааста акырҵа еиҳауп. Убри аҟнытә, ари астатиа кьыҧхьхар уаҟа Ҭырқәтәылан инхо аҧсуаа хымпада ирҧырхагахоит, иҳәеит Кузнецов. Насгьы иазгәаҭатәуп, И. Григо-лиа дахьнеиз Ҭырқәтәыла араионқәа рыхьыҵқәа шиҳәо. Иара аҭаҭын аахәаразы Асовет тәыла аҟнытә инеиз експертк иаҳасабала урҭ аҭыпқәа рҭаара азин имамызт. Абарҭқәа зегьы аҭырқәа ҳәынтқарратә мчрақәа ианеилыркаалак, Ҭырқәтәыла аус зуа ҳсовет специалистцәа русура иаҧырхагахоит, ари аҽыза астатиа иахьа акьыҧхьра Ҭырқәтәылеи ҳареи ҳаизыҟазаашьа иаҧырхагахоит ҳәа алкаа ҟаитцеит Кузнецов. Нас И. Григолиа истатиа «Ҭырқәтәылатәи амҽақәа рҽы» кьыҧхьтәым ҳәа саргьы снапы сатцадырҽит астатиа атцыхәтәантәи адаҟьаҿы.

Астатиа зҭымтцит, аха уи акәым араҟа аус злоу. Араҟа ихадоу Ҷ. Џьонуа исалам шәкәы ианыҧшуеит уи ҳажәлар ринтересҟәа рыхьчаразы дшықәпоз, аҵарадырра амҽа иқәыз ҳҿар дышрыцхрааузаз, ишыгәцареикуаз.

Ҷиҷико Михаил-ипа ихаҭа изынгьы, агәыбылра ду, агәцаракра, абзиабара аадырҧшуан уи иколлегацәа, ашәкәыҽҽцәа, иҽызцәа, иқәлацәа, Аҧснытәи аофициалтә усбарҭа ҳаракқәа рнапхгаҽцәа, аҧхьаҽцәа, ибаҽхатәра абзиабаҽцәа, изааигәаз ауаа. Ари ахшыҽҵак дыртцабыргуеит уи ихатәы архив аҟны иҟоу: Гь. Зиҙариа, М. Лакрба, Иван Ҭарба, Гьаргь Гәлиа, Бемыр-

за Ҭҳаитцыхә, Х. Ҳаразиа, К. Ломиа, Миха Бҕажәба, Вл. Анқәаб, В. Ҵнариа, М. Лашәриа, Н. Ҳашыг, Ҷ. Хьибба, Н. Ҭарпҳа, П. Бебиа, Р. Қапба, Л. Зинчук, Г. Фоменко, В. Потапов, А. Ханфенов, Д. Алексеев, П. Слепчук, К. Луспикоиан, Кь. Чачхалиа уҳәа убас аҙәырҩы рысалам шәкәқәа, раапҳьарақәа.

Уаҩытәыҩсак, шәкәыҩык, ҭаацәарауаҩык, абык, иашьак, ҩызак иаҳасабала шаҟа дгәыбылҩыз, дкәыҕаз, дҵаулаз, дуаҩылашаз лабҽабартәуеит Ҷиҷико Михаил-ипа Ҷьонуа имшынҵақәа.

Ҳәарас иаҭахузеи, арҭ еиуеиԥшым аматериалқәа зегьы ҷыдала иҭҵаатәу, ахәшьара зҭатәу, акьыԥхь иамадатәу, наунагҙа еиқәырхатәу культуратә ҭынхоуп, милаҭтә беиароуп.

ГӘҬАХӘЫЦРАҚӘАК ҶИҶИКО ҶЬОНУА ИЛИРИКАЗЫ

Ҷиҷико Ҷьонуа исахьаркыра рҽиаратә ҭынха дырԥшҙоит апоезиатә, апрозатә, адраматә ҩымҭақәа. Аха уи, аҩажәатәи ашәышықәса, 30-тәи ашықәсқәа рынтәамҭазы, еиҳараҙак Аҷьыԥьтәылатә еибашьра Ду аламҭалазы, зегь раԥхьаҙа апсуа ԥхьаҩцәа дырбартәдраҳартә, игәыбылра ркыртә поетк иаҳасабала ауп ҳлитература дшаатцагылаз. Апоезиаҽоуп уи иааикәыршаны иҟаз апсабара, иахьеи-уахеи дызлагылаз ауаа, апсҭазаара ахаҭа дшырзыҟаз, иара уаҩытәыҩсак, рҽиаҩык иаҳасабала ацәгьеи-абзиеи, апсреи-абзареи реизыҟазаашьа иеилкааразы, ахәшьара рыҭараҽы ихаҭа ипсҭазааратә концепциа иаҳа инарҵауланы, инхарҵәааны иахьцәыргаз. Убри ақнытә, уи исахьаркыратә рҽиамҭақәа рыхцәажәара хацҳаркуеит ипоезиа аҷыдарақәак, иара убри апоезиаҽгьы илирика аҷыдарақәак рыҙбахә аҳәарала. Урҭ, ҳәарас иаҭахузеи,

апоет дызҭагылаз аамҭа, икәша-мыкәша иҟаз-иаиыз ахҭысқәа иаҳа ирласны, насгьы емоциа ҭәҭәала иааигәаны ирныҧшуан.

1937шыкәсазы апоет иаҧитцаз раҧхьаҙатәи иажәеинраалақәа руак «Аҧҭақәа» ахьҙуп. Араҟа апоет аҧҭақәа драцәажәоит, игәҭыхақәа цҳаражәҳәара дируеит, уимоу исоциалтә гәҭыхақәакгьы рылацәыригоит:

Шәабацои? Ишәҳәа, уара, ирласны, имҙакәа,
Шәцауама амшын ныркәҟа, ахысбыжьқәа ахьгауа?
О, уахь шәцозар, ашәақьмца ахьыкәсуа,
Ахақәитраз иқәҧо рахь шәнеибаца шәҧыруа.

Аҳра-тәра иақәҧо, зхатә ҷьабаала ихандеиуа,
Игәаҟуа сашьцәа ҳгәамчра ду дшәыркы!
Ашьа карҭәозааит ажәлар, аха аиааирахь ауп
иахьнеиуа,
Шәықәпа ҳәа сызрашәҳәа шәнап ҕьеѡқәа
еибаркны.

Ари ажәеинраала инарҵауланы ҳахәаҧшуазар, иҳамбарц залшом уи шпеизажтә жәеинраала мацарам, уи ианыҧшуеит аҧсабареи апоети, аҧсабареи ауаѡи реизыҟазаашьа ҵаула.

30-тәи ашыкәсҟәа рынҵәамҭазы Аѡбатәи Адунеитә еибашьра ашьаарҵәыра иамԥеханакхьан Европатәи тәылақәак, афашизм амҵәыжәѡа еиқәаҵәа адунеи атәылақәа ашәшьы рханарҧарц, ашәы рышәнаҵарц имақаруан. Убасҟан асовет литература зегьы аҟны ахыхьчара, аҳәаахьчара атема аԥарыҕәгәо иалагахьан. Ари атема, ари апроблема гәыҵхас имоур ҟаломызт аҧсуа поетгьы. Абар иҳанаҳәо Ҷ.Ҷьонуа 1940 шыкәсазы ииѡыз «Аҳәаахьчаѡ изы ашәа» зыхьҙу ажәеинраала:

Дгьыл харакаҷ длашауа,
Аҳәааҷ арҧыс длеиѡеиуеит.

Уи гәыблыла деилашуа,
Иабԥьар маҭәа уа дарҽеиуеит,
Ишәақь еитцыхны икуп дыԥшуа…

…Дыхиоуп сыуа хьӡы игарцы,
Ажәѡан дхалоит игәаԥхар…
Раԥхьа дгылоит дԥыррацы,
Атәыла усказ даҭаххар,
Иѡызцәа дрыԥхьоит дыкәпарцы.

Араҟа апоет аҳәаахьчаѡ иус ашәа азиҳәоит, исахьа ҭихуеит, иԥьабаа-ԥшьа зыригоит.

Дуӡӡак нҭыра амоуӡеит Асовет Еидгыла аҳәаахьчаѡцәа рҭынч ԥсҭазаара. Ҳҭәыла ду аҳәаа ԥшьақәа ирхытцны, ашьа каршуа аҿаанахеит афашизм. Ҳаԥсадгьыли ҳажәлари рыҟазаара ашәарҭа иҭагылеит. Усҟан Ҷ. Цьонуа иабиԥара иатцанакуаз аҿар рахьтә азәырѡы ишыҟарцоз еиԥш, лакѡакрада, ихатәгәаԥхарала, абԥьар днатцагылеит. Далагеит абԥьарлагьы, каламлагьы ҳаԥсадгьыли ҳажәлари реиқәырхара аусԥшьа аматц аура.

Гәхытхытрада ԥхьашьа амам иара иахьагьы «Аиԥыртцра» зыхьӡу, 1941 шықәсазы иқалақь гәакьа Аҟәа ааныжьны афронтахь данцоз иаԥитцаз ажәеинраала гәыҷкаага. Ари аԥсадгьыл ахьчарахь забԥьар ааныкыланы еибашьра ицоз апоет-ҿа – апатриот игәаҭантә иаауаз ажәа цаҳәцаҳәқәа рыла еибаркыз ааԥхьарак иаѡызан. Аԥсуа поезиа аԥхьаѡцәа, абзиабаѡцәа зегьы неиѡымсрыда рылаԥш итцашәеит, бзиа ирбеит, игәныркылеит сгәанала ари рацәак идуум алирикатә ҧцамҭа, Аԥьынцьтәылатә еибашьра Ду иазку, иреиҕьӡоу аԥсуа жәеинраалақәа ируакуп цакылагьы, формалагьы. Уи амузыкатә бжьы хаа ахоуп, аԥсадгьыл абзиабара цаула, абзиабара ԥшьа анубаалоит, усҟантәи аибашьра аамҭа хьанҭа иарҿиоз апафос ԥьбара, афырхатцаратә доуҳа ҕәгәа абжьы ахылтцуеит:

Ахысыбжь атәыла ианыѡуеит,
Раԥхьаҙа хьҙы жәгарц шәыццакы.
Ашәаҳәабжь есааира еигәныѡуеит,
Шәнеибац шәнап ҕьеѡқәа еибаркы!

Унҳажьуеит, Аҟәа, аамҭала,
Гәыблыла ҳауԥыртцуеит уажәшьҭа.
Иудыруеит иахьҳаԥхьаз хәҭа-хәҭала,
Ақәԥарахь ҳцахуеит еиҭа.

Аибашьраҿ ашьа катәароуп,
Афронтахь, аѡызцәа, шәласы!
Ҳаԥсадгьыл азыхәа ҳақәԥароуп,
Ҳаԥсадгьылаз ҳаигҙом ҳаԥсы!

Аԥьынцьтәылатә еибашьра ду иазку Ҷ.Цьонуа ипатриоттә ԥҭамҭа цаҳәцаҳәқәа ируакуп «Ақәԥарахь» зыхьҙу алирикатә миниатиура. Иѡуп 1941 шықәсазы афашисттә Германтәыла Ҳаԥсадгьыл Ду – Асовет Еидгыла имҳәа-мырза абрагьтцас ианақәлаз аамҭазы. Асоветтә патриотизм апафос ҕәгәа аныԥшуеит, ажәлар ртәыла-ԥсадгьыл ахақәитра ахьчарахь, аиқәырхарахь ирыԥхьоит, иара ашҟа ҳәаа змаҙам абзиабара аныԥшуеит ажәеинраала ахы инаркны атцыхәанҙа. Уи Аԥьынцьтәылатә еибашьра Ду аан иисыз аԥсуа патриоттә лирика аԥҭамҭа лыԥшаахқәа ируакуп:

Ашамҭаз чамгәырбжьык сарҿыхан,
Акыраамҭа сазхәыцуа сҙырѡит.
Ҷымҭҙакәа хәыцрак сыгәтыхан,
Убасҟан абри еиԥшгьы зѡит:

Анасыԥ ахала иузааиуам,
Арԥыс иуалуп дықәԥарц,
Атәыла иақәлаз дызиааиуам,
Атцабырг данашьҭам ԥхьа дцарц.

Аибашьрахь арԥыс днаʒароуп,
Иқәлацәа дрылаз дықәԥо.
Аамҭа ихьʒ ахьʒароуп,
Иʒбахә чамгәырла ирҳәо!

Зыԥсадгьыл ахақәиҭраз аибашьра аҭәагашоура иалагылоу алирикатә фырхаҵа ихәыцрақәа, иѡнуҵҟатә уалуашарақәа еиуеиԥшым аформақәа рыла иааирԥшуеит апоет. Зыбзиабаѡ дааныжьны аибашьрахь ицо арԥыс игәҭыхақәа, игәжәажәарақәа, иааирала ахынҳәраз имоу агәыҕра иадиҳәалоит «Лара лахь» (Бақәа, 1941) зыхьʒу ажәеинраалаҷы апоет ибзиабаѡ лзын имоу агәазыҳәарагьы. Ари аѡыза амотивқәа ԥсабаратәын аибашьра аантәи аԥсуа, иара убас, асовет лирика зегьы азыҳәангьы.

1941–1945 шықәсқәа раантәи Аҧьынҧьтәылатә еибашьра Ду асовет жәлар риааирала ихыркәшахаанʒа Ҷ. Ҧьонуа абҧьар кны аҕа диҷагыланы хаҵәынмырха деибашьуан, асовет арбҧьармчқәа ахьықәԥоз афронтқәа жәпакы дрылахәын, акырынтә ҕәҕәала дырхәқәахьан, аха ихәрақәа ҕьаны абҧьар икыртә дшаақалалак, ишьапы дшаақәгылалак, уи дырѡегьых аибашьра аҭәагашоура деиҭаналагылон. Амала зых иақәиҭу ҭынчра еимгеимцара аамҭак шааиоулак икалам цҳафыр аус аируан, дызлагылаз аибашьратә ԥсҭазаара атҵабырг итҵанаҳәоз, иара ихаҵа иахьеи-уахеи ихҭысуаз аибашьратә епизодқәа издыртҵысуаз ахәыцрақәа, агәырѡақәа, агәырҕьарақәа сахьаркны изныԥшуаз ажәеинраалақәа аԥитҵон, насгьы зыԥшрак ҟамҵакәа хыма-ԥсыма Аԥсныҟа амѡа иқәитҵон. Араҟа Аԥсны, урҭ, Ҷ. Ҧьонуа иажәеинраалақәа агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь», уарла-шәарла итытҵуаз аԥсуа сахьаркыратә шәыҟәқәа, аԥсуа школқәа ирызкыз артҵагатә цхыраагʒақәа ирнылон. Аԥхьаѡцәа гәахәарыла ирыдыркылон, иртҵон ҷыргәала.

Ҳаԥсадгьыл ду ахақәиҭтәразын асовет жәлар еиҷыркааз ари Аҧьынҧьтәылатә еибашьра Ду ахҭысқәа ирыз-

кыз Ҷ.Џьонуа ипоезиа- сахьаркыратә ҧҵамҭақәа ирылубаауан аҧсуа мотивқәа зныҧшуаз ажәеинраалақәагьы. Убарҭ иреиуоуп: «Агәалашәара» (1941), «Стәылаҿацә» (Тҟәаҧс, 1942), «Сымшьамба» (1944), «Ешыратәи аҭаҭын» (1945), «Асалам» (Лиублин 29/7/1944), «Аҭак» (30/9/1944) реиҧш иҟоу алирикатә жәеинраала ҟаимаҭқәа.

«Стәылаҿацә» зыхьӡу ажәеинраала аҟны апоет ииашаны ишазгәеиҭо еиҧш, аибашьра ианалага, итәыла, икҿыҩра аҵеицәа Аҧсадгьыл ахьчаразы аӡәк иеиҧш еицгылеит. Ҳәарас иаҭахузеи, апоет итәылауаа рхымҩаҧгашьа ҷьеимшьаӡеит, дагьеигәырҕьеит, аха иара идыруеит еибашьра ицаз зегьы еибга-изҩыда ишзыхнымҳәуагьы. Ари аҭагылазаашьа ҳәарада апоет агәхьаа инаҭоит, агәҭынчымра изнарҵысуеит, аха урҭ аус-ҧшьа, аҧсадгьыл ахьчара, уи ахақәиҭра аиқәырхара рхы ақәырҵоит. Убри аҟнытә, итәыла аҧсынҵыр ду азеиҕьеишьоит, дақәныҳәоит. Ари аидеиа ҳаракы адырра ауп апоет игәамҵра, ихьаа хызҿуа, игәы зҟычуа, илахьеиқәра ихызцауагьы.

Аҧсуа шәҟәыҩҩцәа рахьтә аибашьра анҵысы инаркны аҵыхәтәанынӡа уи аҭәагашоура, ашьаарҵәыра иалагылаз дреиуан Ҷиҷико Џьонуа. Уи аибашьратә ҷьаҳаным инаҭаз ахәра бааҧсқәеи, урҭ акыр иҵыршәааз игәабзиареи, иҧсҭазаареи рымацара ракәӡам, аибашьра иалигеит аҧсадгьыл абзиабара цаҳәцаҳәи, афырхаҵареи, агәымшәареи, аиааира агәрагареи, иара аиааира ахаҭеи, ауаҩытәыҩса иҩнуҵҟатәи иинтимтә бзиабара ҕәҕәа амцабз зҿықәҳәҳәуа, абжьы зхоу, апоезиа ашьацқьа зцәаҳәақәа ирҭаныҟәо ажәеинраала хьыршәыгәқәагьы. Афронтаҿ иахьеи-уахеи аҧсра хьшәашәа аблақәа дшырҭаҧшуаз апоет иаҧиҵаз ажәеинраалақәа ҳара ҳмилаҭ поезиа наунагӡа изырҧшӡо, ахьӡ-аҧша ахара иӡырызго ҧҵамҭақәаны иаанхоит. Урҭ ус иҟазҵо, ирныҧшуа аҭоурых-ҧсҭазаратә ҵабыргхаҭа аҷьбарара мацара акәӡам, урҭ аҧхаҧсы рыланаҵоит излаҩу ажәа

сахьарк аҟазарагьы. Убас еиӈш иҟоу аибашьратә тематика зныӈшуа, ҳаӈсуа поезиа зырӈшӡо ҩымҭаҟәоуп, аибашьра аамҭа аан Ҷ.Ӵьонуа иаӈиҭаз «Уи слеилаҳаит зегь раӈхьаӡа» (Шәача 1942), «Ахәрашәа» (Кисловодск, 1943), «Аибашьцәа рашәа» (Тамань, 1943), «Аҭабиаҽ» (Ахӈатәи афронт, 1944), «Дунаи ахыҟәаҽ» (Бухарест, 1944), «Сымшьамба» (1944) уҳәа убас егьырҭгьы реиӈш иҟоу ажәеинраалаҟәа.

Еиҟәаҳаӈхьаӡаз ажәеинраалаҟәа рахьтә иалкааны ҳарзааҭгылар ҳҭахуп аӈхьатәии, аҭыхәтәантәии.

«Уи слеилаҳаит зегь раӈхьаӡа» аҟны автор ихы-игәы изалымхуа, илаӈш зху зсахьа ӈшӡа ӵьоукы ицәырӡар ҳәа дшәо, дзыхӡыӡаауа аӈҳәызба иӈсадгьыл гәлымҭәах Аӈсны дасимволны, Аӈсны даллегориатә хаҽсахьаны длыхәаӈшуеит уҳәартә иҟоуп. Ари – аҩыза азнеишьа ажәеинраала иаҳагьы апоезиатә цәа ҟәымшәышә аханаҭоит. Ари ас шакәу арҭабыргуеит апоезиатә миниатиура ахаҭагьы:

Уи слеилаҳаит зегь раӈхьаӡа,
Схы-сгәы дҭахеит, ишӈазури?
Бзиа дызбама, нас, наӡаӡа,
Сыӈсы далоуп, сабацари?
Сылаӈш лхуп, сцәа сҭаӡыӡоит,
Сыӈхыӡ далоуп, дабазбари?
Лсахьа ӈшӡа ӵьоукы исцәырӡоит,
Уи дысцәыӡыр, ишӈазури?

Аӈсуа критикаҽы, алитератураҭҭаараҽы изныкымкәа иахцәажәахьеит, ахә ҳаракны иршьахьеит ажәеинраала «Сымшьамба». Иҭабыргыҭәҟьаны, уи Аӵьынӵьтәылатә еибашьра Ду иазку иреиҕьу аӈсуа жәеинраалаҟәа ируакуп. Диашоуп Кәымф Ломиа «Зымҽхак ҭбааз аӈсуа шәҟәыҩҩ» зыхьӡу Ҷиҷико Ӵьонуа диижьҭеи 65 шыҟәса аҭра иазку истатиаҽы ари ажәеинраала абас аназиҳәо:

...«Сымшьамба», аԥсуа жәеинраалақәа иреиԍьқәоу иаарываргыларгьы, ахы ҟәыннашьо иҟам». («Аԥсны ҟаԥшь», 1980 шықәса, латԥарамза 1).

Ари ажәеинраала зызку асолдаҭ имшьамба, иара ихигаз зегьы шахнагаз, ишахнаго, уи зшәу афырхаҵа иара ахә ҳаракны ишишьо, игәы шазыбылуа, ианпыҟҟала иану ахҭыԥқәа шимӡахуа, аибашьра еилганы, аиааира ганы Аԥсны днеир, дахыҽхәо ишӡыригаша аӡбахә далацәажәоит, аха уаанӡа имшьамба зны дшаҵоу, зны ишиҵоу, абзабаа цқьа инарбар шиҭаху сахьаркыратә ажәа хыркыла, гәыблыла иҳәоу ажәа ҟәандала иԥстазаара иамѳанызоу абри аматәар гәакьа дацәажәоит апоет:

«Ҳускәа убасӡа ицарым,
Ҽнак ҳанылар Аԥсынра,
Уӡбахә расҳәап уа жәлара,
Ахҭыԥ иунугьы зӡахрым.

Ашьа шуқәтәоу сызқәа укыдҵан,
Уа снеи-ааиуа усырҽхәап.
Убасҟан еиҳагь бзиа узбап,
Сыԥсы хаара уара иудҵан.

Аха убранӡа, сымшьамба,
Зны усыҵоуп, зны усыԛәуп,
Зны сутҵоуп, амѳа сыԛәуп,
Абзабаа цқьа исырба!»

Уиқәшаҳаҭымхарц залшом Кәымф Ломиа, хыхь иаҳарбаз астатиаҽы, аԥсуа поезиаҽы аибашьратә тематика аԥьабаа азызбахьоу апоетцәа дрыдкыланы Ҷ. Цьонуа изы абас аниҳәогьы:

«Аԥсуа поезиаҽы аибашьратә тематика ҳпоетцәа аӡәырѳы рԥьабаа адуп. Аха Ҷ. Цьонуа иааԥсара лымкаала иазгәаҭатәуп. Уи ари атема инеиԥынкыланы аус адулара иԥсы ахьынӡаҭаз даҽын».

Аха араҟа иҳәоу зынӡаскгьы иаанагаӡом Ҷ. Џьонуа илирика адоуҳатә еидара аибашьратә тематика аҽҭанагӡон ҳәа. Уи илирикаҿы аҭып хатәра ааныркылоит аԥсадгьыл абзиабара иадҳәалоу амотивқәа. Аԥсадгьыл анаҳҳәо, абраҟа зегь раԥхьаӡа ҳхаҿы иааго-ит апоет дахьиз-дахьааӡаз иҳабла гәакьа Аимара, иқыҭа ԥшӡа Ҷлоу, игәы-иԥсы изалымхуа Аԥсынтәыла, Кавказ ду, Асовет аамҭазтәи Ҳаԥсадгьыл, Асовет Еидгыла. Иара убраҟагьы, апоет аԥсадгьыл абзиабара атема-тика цәыригоит аԥсадгьыл аԥшӡарақәа, абеиарақәа, урҭ рыхьчара, адоуҳатә беиарақәа рыбзиабара, рныҟәгара, рԥеиԥш лашазы ақәпараҿы афырхаҵара, аусура, еиуеиԥшым абаѽхатәрақәа раарԥшрала.

Ҷ. Џьонуа ипоезиаҿы аҭып хатәра ааннакылоит, иара убас, абзиабара-интимтә лирика. Уи дпоет лирик хатәраҵәҟьоуп аиашазын. Абраҟагьы ауаѽи ауаѽи рыбзиеибабара аарԥшуп ҭкар рацәала. Апоет илирикаҿы ауаѽытәыѽса иинтимтә бзиабара, ицәалашәара ҟәымшәышәқәа цәыртцуеит арԥызбеи аԥҳәызбеи рыбзие-ибабара, реиҿыгәҳәаара, иԥшқараху реихӡыӡаарақәа раарԥшрала, ани ахшареи, аби ахшареи, аиашьеи аиаҳәшьеи, аиашьеи аиашьеи уҳәа рыбзиеибабаратә цәалашәара ԥшьақәа рӡыргарала.

Ҷиҷико Џьонуа ипоезиа аҟны аԥсадгьыл абзиабара-апатриотизми ауаѽытәыѽса иинтимтә бзиабара, иб-зиабаратә цәалашәара ҟәымшәышәқәа рӡыргара иазку атемақәа аазырԥшуа ажәеинраалақәа, егьырҭ атема-қәеи амотивқәеи зныԥшуа алирикатә ԥцамҭақәа раас-ҭа хыԥхьаӡаралагьы, сахьаркыратә хаҵабзиаралагьы иаҳа аҭып хатәра ааныркылоит апоет илирикаҿы.

«Адунеи агәҭа» (1949) ахьӡуп Ҷ.Џьонуа ипатриоттә жәеинраалақәа руак. Араҟа ҳара иаабоит аԥсуа со-вет поет, ажәеинраала алирикатә фырхаҵа апатрио-тизм азы имоу амилаҭтә, иара убас, азеиԥш советтә дунеишьҭкаашьа. Амилаҭ патриоттә дунеишьҭкаашьа

атәы ҳҳәозар, ажәеинраала алирикатә фырхатца иабду иҳәамҭан иаҳахьеит, ауаҩы дахьиз, дахьааҙаз ауп ҳәа адунеи агәта. Алирикатә фырхатца ианизҳа, усҟантәи ҳапсадгьыл ду – Асовет Еидгыла аҳҭнықалақь Москва аниба, иара убраҟагьы, Кремль ахата атцакы даназхәыц, ҳажәлар рзын, усҟантәи адунеи аџьажәлар рзын иатцанакуаз ихаҷы ианааига, Кремль ишьеит адунеи иагәҭаны. Ҳәарас иатахузеи, араҟа апсуа поетгьы апатриотизм аилкаараҷы, усҟантәи асовет поетцәа зегьы ишрыхьуаз еиԥш, авульгартә социологизм анырра инатоит.

Апсадгьыл абзиабара атема Ҷ. Цьонуа ипоезиаҷы зны амилат трагедиа, нас уи иахылтцуа аекстремалтә ҭагылазаашьақәа ирымаданы уаҩы игәы ҷнакаартә ицәыригоит, даҷа зных, Апсны абеиара, уи зырҷио, ажәлар рҭынч пстазаара иадҳәаланы, уаҩы дзыргәыргьартә иҟоу хыпхьаҙара рацәала ахҭысқәа ирымаданы, исахьаркны иҙыригоит.

Абри аганахьала апхьаѡ игәы ҭызшьааша, дзыргәжәажәаша ахҭысқәа аанарԥшуеит «Ан» (1960) зыхьзу абаллада.

Мчыла аҭырқәа ҕба итацаланы, иангьы аҕба дҭалахьоушәа заҳәаны, ижьаны, иҟатәаны зыпсадгьыл Апсны мчыла иамкәкәааны Ҭырқәтәылаҟа иахыргаз апсуа ҷкәын Баҭали, уи иан апҳәысеибеи ртрагедиа аанарԥшуеит абаллада «Ан».

Уи излаҳәо ала, Ан длаҕырзашо, лыҷкәын дназлаз, иахыргаз амҳацьырқәа дрышьҭаланы, Ҭырқәтәылаҟа дцоит, нас уаҟа «Арҳәцәа ртәыла атцанза цьара дылбоит лыҷкәын-лгәыҕырта».

Абар ани апеи рдиалог зеиԥшроу:

Быпсы ҭоума, сан бабаҟаз?!
Уан дцахьеит ҳәа сраԥцаны,
Ашхәа сартеит, исхаразам…
– Ауаҩы дыпсзом, нан, агәаҟраз,

Иқьамҭоутәит уаб иҩны,
Уаҳа ԥшәыма дамазам...

...Згәы еибафоз, иззымчҳаз,
Абԥьар шьҭырхит уқәлацәа,
Абна илалт рҽеибаркны...

Нан, сыҷкәын, цқьа исзымааҙаз,
Тәыс уҟазҭаз аимҭәацәа,
Угылт, унапқәа рымҭакны!..

Арҭ ажәақәеи, ас еиԥш иҟаз, ан лԥа иқәылҳәацәоз егьырҭ зхыҵхьаҙара рацәаз ажәа ԥьбарақәеи ззылҳәоз Баҭал изеилымкаауа дауҟахыз. Ан илҭахын ес иҟалалакгьы лԥеи лареи Аԥсныҟа, рыԥсадгьыл ахь амҩа иқәларц. Ус иагьыҟалеит: Баҭал иан диманы амҩа дықәлеит. Акыр мши-ҭхи неиԥшьны асакараҷтәи амҩа хьанҭа, амҩа ԥьаҳаным иқәын, аха рыԥсадгьыл аҟнынҙа изымааҙакәа, цәгьаԥсышьа роуит.

Абас иҟоуп абаллада «Ан» аперсонаж хадацәа ани аԥеи, изҿыгәҳәаауа бзиа ирбоз рыԥсадгьыл Аԥсны ашҟа амҩа иқәыз рытрагедиатә лахьынтқа.

Абаллада «Ан» злашьақәгылоу ажәеинраала ацәаҳәақәа рформа, реихыԥхьашьа, рсахьаркышьа иаадырԥшуа аԥсҭазааратә материал иашьашәалоуп, ажәабжьҳәаратә, аҷцәажәаратә форма иазааигәоуп, апоет игәҭакы атцакы аанарԥшуеит иԥсабаратәны, уаҩы игәы арԥшааратәы ауаҩытәыҩсатә цәанырра цқьа атцатцаны.

Ҷыдала иалкааны иазгәасҭар сҭахуп ари абаллада шҩу Ҷичико Цьонуа ипоезиаҷы ахархәара рацәаны измоу, иоригиналтәу ажәеинраала еиҷартәышьатә формала. Цабыргуп, ари ажәеинраала еиҷартәышьа аклассикатә формақәа ахьугәаланаршәо ыҟоуп, аха иааизакны ухаҷы иааугозар, уи иоригиналтәу аԥсыуа жәеинраала еиҷартәышьатә формоуп, насгьы уи

Ҷ. Џьонуа ипоезиаҽы ицәыртцыз, итышәынтәалаз, апсуа поезиа иаланагалаз иоригиналтәу жәеинраала еиҽартәышьатә шәага-заганы иҟоу, зхатә бжьы хаа зхоу, ҳпоезиа зырбеиаз формоуп.

Иаагап ҽырпштәыс строфак ари ажәеинраала еиҽартәышьа ашәагазагеи, иатцоу аритмикеи ргәатаразы:

Сыбла иабазеи, санымпсза,
Уан еитамҳәа, иҟамхаз,
Сшәаны сҽыхоит есыуаха…
Утәыла хәыҷы Апсны пшза,
Амшын Еиқәа иавахаз,
Еимтцәа иргоит дегьызмаха.

Иазгәататәуп, иара убас, ари абалладаҽы, нас ипоезиа зегьы аҽы Ҷ.Џьонуа ирлас-ырласны ихы ишаирхәо еиуеипшым ашәага-загақәеи арифмақәеи. Апоет лассы-лассы ихы иаирхәоит: аиамб, ахореи, адактиль, амфибрахи, анапест ҳәа изышьтоу, ажәаҽы зцырақәа рхыпхьаҙареи реишьтагылашьеи еиуеипшым арифмақәа.

Еиуеипшым арифмақәеи ашәагазагақәеи ажәеинраалақәа рцәаҳәақәа рҽы апоет ихы иахьаирхәо, ҳәарас иатахузеи, уи ипоезиа иаханатцоит абжьы рацәа, абжьы хаақәа.

Апоет ишьха қыта гәакьа апшҙара, иқыта-уаа ртынч пстазаара бзиахә иднарҳәо ашәа-хаа, еимхәыцпсараха ишьқьыруа илеиуа Дәаб азиас зымтцәыжәҩақәа заакшалан иласҙа итапырны ицо ажәтцарақәа рцашьа, ҽааихак змам аҟарматцыс ашәа уҳәару, араҟа апоет иааикәыршаны иҟоу зегьы рышәаҳәара игәы шыҟанатцо, мышкы зны ипстазаара далтцуазаргьы, абарт зыпстазаара иныруа, зегьы згәылагҙоу «ипсадгьыл абзиабара дахыпсааит» рҳәар шитаху аанарпшуеит «Сна-

пы схы иатцыргәан, ацаҟьа самтцатәоуп» (1960) ҳәа, иалаго Ҷ.Цьонуа иажәеинраала. Ари аҩымҭа хәба-хәба цәаҳәа змоу, х-строфак рыла мацароуп ишышьақәгылоу, аха уи апоет иреиҧъзоу ипатриоттә жәеинраалақәа ирхуҧхьазалартә иҟоуп. Нас ҳазыҙырҩып ажәеинраала:

Снап схы иатцыргәан, ацаҟьа самтцатәоуп,
Дәаб аимхәыц хыҳәҳәыла сытцаҟа илакьуеит.
Аҩада схахьы аҙхыҽеа ду гәынқьуеит!
Сҿаҩа дгьыл хәыҷ сыпсы зегь амадоуп,
Аҧсабара бырлашҙа сыбла хнакуеит.

Амра ашәахәа цьуҳарқәа сыхәаччоит,
Сышьхақәа рыкәа старшәуп игәыкза;
Ҷлоуаа дуқәа рашәабжь гоит ихааза!
Ажәцар еилатыруа Дәаб рҽыркәабоит,
Рымтцәыжәҩа заакшан ицоит иласза.

Аҟарматцыс акәын ҿааихак амазам,
Сыкәша-мыкәша зегь ашәа рҳәауеит;
Ашьхақәа нырцә-аарцә игылан изырҩуеит,
Мышкы зны исзырҳәааит урт, зда схәартазам:
– Иҧсадгьыл абзиабара дахыҧсааит апоет!

Адәахьала ари аминиатиура уахьынагәыдыҧшыло пеизажтә жәеинраалоушәа иҟоуп, аха уи апоет иқыта апеизаж ҧшҙа инапынтцангьы изырнаго рацәоуп, иаҳәогьы шьардаҙа акры ыҟоуп, инартцауланы, тцкар рацәала ауаҩи аҧсабареи реизыҟазаашьа иатцоу абеиара, агәыбылра, агуманизм зырнагоит.

Иҟоуп аформа аганахь ала ари ажәеинраала узлазҿлымхахашагьы. Ишаабо еиҧш, уи астрофақәа ахпагьы хәба-хәба цәаҳәа рыла ишьақәгылоуп. Строфа-цыҧхьаза аҟны актәи ацәаҳәеи, аҧшьбатәи ацәаҳәеи ррифмақәа еиқәшәоит, аҩбатәии, ахпатәии, ахәбатәии ацәаҳәақәагьы злантцәо ажәақәа рифмара рзеибауеит.

Ари ажәеинраала аԥхьа ҳзыхцәажәоз абаллада «Ан» атәы ҳҳәозар, уи астрофақәа фба-фба цәаҳәа рыла ишьақәгылоуп. Уи абаллада аҟнытә ҽырԥштәыс иаагаз астрофа актәи ацәаҳәа антҵәамҭаҿы игылоу ажәа рифмара азнауеит аԥшьбатәи ацәаҳәа антҵәамҭаҿы игылоу ажәа, иаанхаз аҩбатәи, ахԥатәи, ахәбатәи, афбатәи ацәаҳәақәа злантҵәо ажәақәагьы дара-дара рифмара рзеибауеит. Ари аҩыза ажәеинраала еиҿартәышьа аформа аҩымҭа абжьы рацәа аханатҵоит, аԥсышәала ацәажәара, ажәабжьҳәаратә стилистика иазааигәанатәуеит. Ҷ. Џьонуа иажәеинраалақәа рыстрофақәа злашьақәгылоу ацәаҳәақәа зны ԥшьба-ԥшьба цәаҳәа ыҟоуп, зны хәба-хәба цәаҳәа, даҽазных фба-фба цәаҳәа. Ирацәоуп, еиуеиԥшым апоет иажәеинраалақәа рцәаҳәақәа злашьақәгылоу ацырақәа рхыԥхьаҙарагьы, аха иԥсахҙом рифмара ззеибауа ажәақәа злоу ацәаҳәақәа, реишьтагылашьа. Абас еиԥш иҟоу ажәеинраала еиҿартәышьатә формақәа рыла иаԥҵоуп Ҷ. Џьонуа ипоезиа аҕьырак иатҵанакуа ажәеинраалақәа. Арҭ аформақәа уи ипоезиа абжьы рацәа ахарҵоит, аполифониа аныԥшуа иҟарҵоит, аԥсуа ҿцәажәара астилистика иазааигәанатәуеит, иԥсабаратәу, аритмика хаа зныԥшуа поезиатә ԥтамҭақәаны иҟанатҵоит. Ас еиԥш иҟоу ажәеинраала еиҿартәышьатә формақәа аурыстә, адунеитә поезиа аклассикатә формақәа рыҟнытә ауп еиҳараҙак иахьынтәаауа, аха урҭ Ҷ.Џьонуа иҟаитҵеит иара ипоезиазын, иара убас аԥсуа поезиазын иԥсабаратәны, иҭышәныртәаланы.

Заа ишазгәаҳҭаз еиԥш, Ҷ. Џьонуа ипоезиаҿы иԥсадгьыли ижәлари рыбзиабара, урҭ рҭынч ԥсҭазаара иацу абеиарақәа гәыла-ԥсыла дрымадоуп, гәахәарыла ашәа рзиҳәоит, насгьы ари атема ирҿиамҭаҿы аҭыԥ хатәра ааннакылоит. «Шәнеибац» (1963) ахьҙуп апоет аԥсабара ацәыртцра блахкыгақәа ирыдкыланы иԥсадгьыл абеиарақәа, бзабаала инхо-интҵуа ижәлар рҭынч нхара, ргәалаҟара бзиа, ргәыргьашәа ҙырызго, ашәа

рзызҳәо, ирымоу ақәҿиарақәа, иреиҳау арҿиаратә еихьӡарақәа рахь ирыԥхьо апоет иажәеинраала. Ари апоет играждантә жәеинраала ҟаиматқәа ируаку ԥҭамҭоуп. Аԥсҭазаара шьақәзыргәгәо, иҳәаақәызтцо, поезиатә формалагьы, ҭакылагьы ихатәроу, аоригиналра зныԥшуа жәеинраалоуп, аԥсадгьыли ажәлари рыԥсҭазаара иазку гимнк иаҩызоуп:

Ашьыжь амра, ашьха иавтцыз,
Ацыԥхь адгьыл ианыԥхалт.
Ажәлар цәыртцхьан аԥхьа игылаз,
Амра ахькыдыз ишанхалт.
Ажәлар русҁәа рахь иприт,
Амра акиҳәа ҿнатит:
Ашәа шышәҳәо шәшеилац,
Шәнеибац!
Шәнеибац!
Шәнеибац!

Арха, аҿаҩа ашәтқәа ирҩычеит,
Абаҳча хьыхәеит еикәаԥхо.
Амра игылаз абла еихаччеит,
Ашьыжь адгьыл ду рԥхо.
Ажәлар русҁәа рахь иприт,
Адгьыл акиҳәа ҿнатит:
–Ашәа шышәҳәо шәшеилац,
Шәнеибац!
Шәнеибац!
Шәнеибац!

Амра гылеит абла ҭшаша,
Адгьыл дырԥшӡоит анхацәа,
Амҩа иқәуп, амҩа иаша,
Ҳан ҳаԥсадгьыл аԥацәа.
Ажәлар русҁәа рахь иприт,

Амра акиҳәа ҽнатит:
–Ашәа шышәҳәо, шәшеилац,
Шәнеибац!
Шәнеибац!
Шәнеибац!

Ҷ. Џьонуа ипатриотизм, иԥсадгыли, ижәлари, аԥсуареи уаҩ дзеигәырҕьаша абзиарақәа ахьадибалоз мацара акәмызт иахьааирԥшуаз, уи ипатриотизм, абԥьар кны итәыла аҳәаақәа анихьчоз еиԥш, бԥьартас аус аируан иԥсадгьыли, ижәлари, аԥсуареи ирԥырхагоу афакторқәа рақәпараҽгьы, итәылауаҩратә позиция ҕәҕәа аарԥшраҽгьы. Ари ахшыҩцак атабыргра ҳәаақәнатцоит «Аԥсышәала арзаҳал истол иқәыстцеит» (1971) зыхьзу аминиатиура. Уи апоет иапитцеижьтеи 36 шықәса тцуеит, аха рыцҳарас иҟалаз, аҩымта иқәнаргыло апроблема иахьауажәраанзагьы ишҕыҕкыз, актуалра шалаз иаанханы иҟоуп. Иаҳәозеи ажәеинраала-миниатиура?

Аԥсышәала арзаҳал истол инықәыстцеит,
Аха иара даасыхәаԥшит ссирс ишьо:
«Иаҳәозеи ари?» – иқьышә инықәитцеит,
Лаԥшыла дсеихсит иблақәа цәҟәыншьо.

«Уқьышә ԥхҭааит, уқьышә ишпақәутцо!»
Сгәы инҭысҳәааит иҟаитцаз ԥхашьо.
Иара иҽеырзажәны дтәан иҽехықәымтцо,
Иҽеы зырцәажәаз ибызшәа ҟәыншьо…

Ишаабо еиԥш, ажәеинраала алирикатә фырхатца аԥсышәала арзаҳал ҩны иитеит, арзаҳал иаҳәоз аус (азтцаара) зыҙбашаз аԥсыуа чынуаҩык. Уи атцыхәтәантәи ихатәы бызшәала иҩыз арзаҳалгьы, ибызшәагьы ҟәыншьаны иқьышә иқәитцеит. Апоет, ари

аграждантә ҭарра зныҧшуа аминиатиураҿы, зхатәы бызшәала иҩыз арзаҳалгьы, збызшәагьы ҟәнызшьаз, зқьышә иқәызҭаз, изыҧсаз ззеилымкааз аҧсуа чынуаҩ имдырра, ихымҩаҧгашьа дақәыӡбоит. Уаҩы игәы инархьыртә иҟоуп аиашазы, ари аминиатиураҿы иқәыргылоу азҭаара, иахьагьы принципла, қәнагала иахьыӡбам, зхы иақәиҭу, изинтәу, идемократиатәу Аҧсны Аҳәынҭқарраҿы, аҧсуа бызшәа шҳәынҭқарратә бызшәоу, ҳәынҭқарратә бызшәаҭас аус шарутәу здырша, иазыруша аҧсыуа чынуаҩцәақәак Аҧсны алахьынҭаӡбырҭа аҭыҧқәа рыҟны итәаны, аҧсуа бызшәа ажәҩан иалыҩрыз кашәарахушәа иахьахәаҧшуа.

Иҵьоушьаша, Аҧсны Аҳәынҭқарра Ахада даналаҳхуа, аҧсуа бызшәа аус алаиуртә еиҧш, хатәы бызшәак, ҳәынҭқарратә бызшәак еиҧш цқьа идыруоу, изымдыруоу аилкааразын ихатәроу аҧсуа ҭарауаа-абызшәадырыҩцәа рҳәынҭқарратә комиссиа аҧҭаны аҧышәара изеиҿаҳкаауеит официалла. Арахь, Аҧсны Жәлар Реизара – Аҧсны Аҳәынҭқарра апарламент ашҟа иалаҳхуа аҧсуа депутатцәа, Аҧсны Аҳәынҭқарра Аминистрцәа Ркабинет иалаҳархәуа аҧсуа министрцәа аҧсшәа рдыруазароуп, Аҧсны Аҳәынҭқарратә усбарҭаҿы аус зуа аҧсуа чынуаа аҧсшәа рдыруазароуп ҳәа Аҧсны Аҳәынҭқарратә бызшәазы азакәан аҟны анҭара ҳацәыҧхашьоит. Ари аҧсуаа ҳтәылауаҩратә хдырра алаҟәра ауп зегь раҧхьаӡа иаанарҧшуа.

36 шықәса уажә аҧхьа Ҷ. Ҵьонуа ари азҭаара ииашаны дшахәаҧшуаз ҳнарбоит хыхь зыӡбахә ҳҳәаз иажәеинраала.

Ҳбызшәа, ҳаҧсуара, ҳаҧсадгьыл мыӡындаз ҳәа уахгьы-ҿынгьы гәыҭхас измаз аҧсыуа поетк иаҳасабала Ҷ. Ҵьонуа ипоезиаҿы изныкымкәан дазыхынҳәхьан ари атема аус адулара. Ицәыргоу ахшыҩҭак аиашара арҭабыргуеит «Угыл уаргьы аӡәыс» (1970) зыхьӡу ажәеинраала.

Жәытәнатә аахыс аҧсуаа абиҧарала инеимда-ааимдо имырӡкәа иааргоит аҧсыуа қьабз бзиаӡак: Аҩнаҭаҿы ахаҭарҧыс данилак «Анцәа, ҳажәла иазырҳа!» ҳәа, злыҧха ҳаура, ҳазшаз Анцәа иҳәаны аҟәҟәаҳәа ихысуеит шәақьла. Ацуҭа иадырҳауеит наунагӡатәи аҧсҭазаараз ргәыҕрақәа здырҳәало ахаҭарҧыс иира аӡбахә. Абас, ашамҭаз ииз, зира иеигәырҕьаны хысрыла амӡырха ашәақь-лҩа ахадырчыз ахаҭарҧыс диқәныҳәоит, насгьы ҿыц адунеи иқәлаз аҧсуа хаҭарҧыс хәыҷ иахь абас еиҧш ааҧхьара ҟаиҭоит апоет:

Убла анхутлак, уабацәа иҟарҭаз,
Уқьышә иқәҭан уахәамҧшын уара.
Унеины ухырхәа анышә иахьамардаз,
Амца ишалаз, ишықәҧоз ицәаӡаз,
Иҭабуп ҳәа раҳәа, суҳәоит сара.

Уасиаҭҭас иуасҳәоит сыбжьы ҭыганы,
Утәылаз ақәҧацәа рымҩа ҭала...
Урҭ ражәа уахаҭгыл, ражәа ӡырганы,
Зқьышықәсала аӡи амцеи ирылганы,
Сыжәлар иурҭаз абызшәа ҳәала!

Поетцәак, аҧсуараз зхахә ылызхуа,
Уи ныҳәан,
Аҧаҭхь иҭазмыжьуа ҿамҩак, –
Аха ҳабызшәа зҭеицәа ирымызхуа,
Ранацәа ркыкахш рқьышә иқәызхуа,
Уамыҧхьан ирыҩуа цәаҳәак!

Абызшәа иақәҧалаз дзымцеит ахара;
Цәа-цәашьҭас дыцәоит иҷьынҷь аницәыӡ.
Арҧыс, суқәныҳәоит уадкылан уаҧсуара,
Уара уазықәҧа утәыла арҧшӡара,
Утәыла ахьӡ азы угыл уаргьы аӡәыс!

Заагьы ишазгәаҳҭаз еиԥш, аԥсадгьыл абзиабара атематика Ҷ. Џьонуа ипоезиаҿы зегь реиҳа инарҭбааны, инарҭауланы, еиуеиԥшым ахҭысқәа, аҭагылазаашьақәа, амотивқәа ирымаданы, исахьарку ажәа хыркыла ицәыргоуп. Ари ахшыѡҭак аҭабыргра ҳәаақәыртцоит апоет исахьаркыратә лирика абырлашқәа реиԥш иагәылԥхо, аԥсуа поезиа зырԥшзо апатриоттә жәеинраалақәа. Убарҭ иреиуоуп: «Аԥсадгьылаз ахәыцрақәа» (1952), «Аԥсны» (1960), «Ашәа» (1962), «Сара сыдгьыл» (1965), «Иаапаҭпаҭит агәы» (1966), «Иргехәала, дад, иргехәала» (1967), «Ашәак сыʒбон, ашәак сгәырѡон» (1967), «Пхыʒ избеит Амшын Еиқәа цәқәырпо» (1967), «Гагра, сыхаара Гагра» (1967), «Шәача» (1971) уҳәа убас егьырҭгьы.

Абзиабара ауаатәыѡса рыԥстазаара иахытцхырҭоу, агьама азҭо цәанырра дуʒʒоуп. Баша ирҳәаʒом, ацәымгра иарбго, абзиабара еиҭашьақәнаргылоит, еиҭашьақәнарҕәҕәоит ҳәа. Ҳәарас иатахузеи, адунеи аҟны ауаѡытәыѡса ихшыѡи, иҟазареи, ибаѡхатәреи идырҿиахьоу ассирқәа акгьы зыҟамлозар акәхарын ауаѡытәыѡса ибзиабарагьы рыцымзар. Изхысҳәааура, абри ауаѡытәыѡсатә цәанырра ду – абзиабаратә цәанырра ду атематика ацәмаҷым Ҷиҷико Џьонуа ипоезиа. Уи иинтимтә лирикаҿы иупылоит ари ацәанырра ҳарак зныԥшуа, поезиатә баѡхатәра бзиала, цәанырра ԥшқарахла иʒырызго ажәеинраала ҟаиматқәа. Убарҭ иреиуоуп «Нас уара анцәа дыҟам ҳәала» (1971) зыхьʒу алирикатә ԥҵамҭа. Араҟа ажәеинраала алирикатә фырхацәа хадақәа – арԥызбеи, аԥҳәызбеи рыбзиеибабара ҟәымшәышә, реизгәышьра, реиҿгәыхәаара уаѡы игәы арԥшаартә аҟынʒа иԥшқарахны ицәыргоуп, аха аԥҳәызба лан аҭакәажә дылгәаԥхом ари арԥыс, уи ибзиабара шыцкьоу, ишыгәнаҳадоугьы, лара ацәымгра лызнарҭысуеит, даԥықәслоит. Амала аԥҳәызба лыбзиабаѡ дизгәыкуеит, есиҟалалакгьы иареи лареи

ргәыхәтәқәа наʒартә аусқәа еиҽылкаауеит. Арҧызба иакәзар, иҧсықәара аҧҳәызба лахь дҧыруеит ҧсаатәҵас, уи ижәҩангәашәҧхьара лыблабара анцәа иаҭәеишьацыҧхьаʒа: «Нас, уара Анцәа дыҟам ҳәала!» – иҳәоит матанеираҵас.

Ари ажәеинраала Ҷ.Ҵьонуа иинтимтә лирикаҽы иреиҕьʒоу аҧҵамҭақәа иреиуоуп ҳәа иуҧхьаʒартә иҟоуп аҟнытә, абраҟа уи ажәеинраала шеибгоу идаагалоит аҧхьаҩ:

Терек ахықәан игылан лыҩны,
Ахьшьыцба даҩызан лыбла ҭыҧхо.
Арра саныҟаз ҳаиқәшәеит ҳара зны,
Са дсымбацызт уи леиҧш икаҧхо!
Уи дсыҧхьеит лыҩныҟа, дсыҳәеит цәгьала...
Нас, уара анцәа дыҟам ҳәала!

Уи нахыс сныҟәон са сгәы азҳаны,
Рҽаҧхьаҵәҟьа уадак аанкылан сыҧхьон.
Аха лан аҭакәажә даанхомызт сбаны,
Амҩан ҳаиқәшәаргьы алапҟьа салыргон...
Аха аʒҕаб сымгәаарц дсыҳәон цәгьала...
Нас, уара анцәа дыҟам ҳәала!

Аҭакәажә лыҧҳазаҵә аҩны дыҩнакны,
Ҩ-ҵхык еихаларгь уаха дылҷаҧшьон.
Аха аʒҕаб дҵәыуон: ҳахқәа еизырханы,
Аҧенҵьырқәарҽ ҳаштәаз иҳаршон...
Асалам сылҭон ашьыжь маʒала...
Нас, уара анцәа дыҟам ҳәала!

Абзиабара сҳәынҷоит ҳәа уалагар иауʒом,
Ҽнак зны сышгәаҟуаз исоут лымҳа ҭаск:
«Аламаз анылкуа уаҩҧсык дылбаʒом,

Анцәа даниҳәо, сан лшьамхқәа нарс»...
Абас аҳәон ашәҟә исоуз маʒала...
Нас, уара анцәа дыҟам ҳәала!

Аҭакәажә леишәацәгьа, лхы ларҟәʒаны,
Аламазкра далагон амра анҭашәоз.
Сара Терек ахықәан сгылан сыԥшны,
Уи аʒҕаб илдыруан, шьҭа иарбан дзыцәшәоз!
Лыѳны ашә нкыдҵан, уцаргьы уцала...
Нас, уара анцәа дыҟам ҳәала!

Араҟа апоет ашәа азиҳәоит, изакәытә ԥынгылазаалак акы иазнымкыло абзиабаратә цәанырра ғәгәа, ацәанырра ҵаула.

Ақәыԥшра, абзиабара, алахҿыхра, ажәеинраала алирикатә фырхаҵа игәы аҭра иҭамгыло дҟазҵо, дзыргәаҭеиуа апҳәызба лыԥшʒара, иара арԥызба ицәанырра цқьақәа, урҭ иргәылпхо аччаԥшь, ашәа рзиҳәоит апоет «Ашьыжь амѳан бансԥыло» (1956) ҳәа, иалаго ажәеинраалаҿы. Абзиабаратә цәанырра ҟәымшәышә, аиумор лас, иара ажәеинраала ацәаҳәақәагьы рыласра, реихыԥхьашьа, ирхылҵуа абжьыхаа, ирыҵоу аҵакы уҳәа ирацәоуп ари ажәеинраала-миниатиура аҟны апхьаѳ дхызхша, агәалаҟара бзиа изҭаша:

Ашьыжь амѳан бансԥыло,
Сгәы аҭра иҭыҵны сшамыргыло,
Сылашара, ибдыруазааит.
Быбла қаруа сшаргәаҭеило,
Сыԥсы шбылоу сыҟазааит,
Уаҳа ҭынчрак сықәымзааит.

Бʒамѳа ԥшʒақәа ашьа рылпхо,
Быбла чча-ччоит са сыршанхо,
Сымацара срыҷәиҵзааит.

Соуԥшәыл, соуԥшәыл сыԥс иаԥшәмахо,
Сақәыʒуазаргь – сақәыʒааит,
Бқьышә аҟаԥшьра сагәʒааит!

Аԥсуа поезиаҿы Ҷ. Џьонуа абзиабара азышәаҳәаѡцәа хатәрақәа дыруаʒәкуп. Уи илирикаҿы иара абзиабаратә тематикагьы еиуеиԥшым амотивқәа амоуп, урҭ ирызкуп хыԥхьаʒара рацәала ажәеинраала лыԥшаахқәа. Уи илирикаҿы иуԥылоит арԥызбеи аԥҳәызбеи, ани ахшареи, аби ахшареи, аиаҳәшьеи аиаҳәшьеи, аиашьеи аиашьеи уҳәа рыбзиабара иазку ажәеинраалақәа. Убарҭ иреиуоуп: «Ахцәы қамыз» (1970), «Уи слеилаҳаит зегь раԥхьаʒа» (1942), «Ахәрашәа» (1943), «Ахцәы қамыз дыздырын џьара» (1956), «Аѡынаҳа» (1960), «Агәилқәа» (1960), «Амаʒа» (1960), «Мадина» (1963), «Сара аханатә исҳәон ихатҵа»(1963), «Ба быԥшʒара са сарѡашьоит»(1965), «Ацәымза ҿыцәаауан»(1971), «Аԥҳәызба лсахьа»(1971), «Ашәак сызҳәа»(1971), «Бгәы сҭаʒаз» (1968), «Аҭак» (1944), «Асалам» (1944) уҳәа убас егьырҭгьы.

Апоет ибзиабаратә лирика еснагь агәыхәтәхьʒареи, агәырґьареи, анасыԥи ракәым ианыԥшуа. Уи зныззынла ицәырнагоит арԥызба, ма аԥҳәызба рхарала еиԥкьаз абзиабара иарҭысыз алахьеиқәра, зны-зынла иаанарԥшуеит аибашьраҿы иҭахаз арԥызба ибзиабаѡ лыгәтыха, зны иаҳнарбоит зыҷкәын аибашьраҿы дҭахаз ан лгәырѡеи лыҷкәын иахь илымоу абзиабараԥшьеи, агәалашәара хьанҭеи.

Ҷ. Џьонуа илирикаҿы иуԥылоит абзиабара иамеиҷаҳаз ргәы рҽанызҵо, ҳаҭыр ззақәымҭаз абзиабаратә насыԥ шырмоуа, ишахьхәуа атәы зҳәо ажәеинраалақәагьы. Убас еиԥш иҟоу лирикатә ԥҵамҭоуп «Даара, даара слаԥшықәитҵеит» (1956) ҳәа, иалаго ажәеинраала. Араҟа иаарԥшуп иатәаʒамкәа зыбзиабаѡ ԥагьашақә зқьышә дықәызҵаз аԥҳәызба, иаргьы изқәа анлеиаир-

ха лгәы шлыхьыз, лыбзиабаѡ данылцәыҙ илызцәыртцыз лылахьеиқәратә цәаныррақәа, лыгәжәажәарақәа. Ажәеинраала аформагьы атцакгьы еицнаргоит, иласуп, агха зыхьыз аԥҳәызба лыԥшқарахрагьы, лыгәтахәыцратә гәжәажәарагьы аныԥшуеит, иԥшҙоуп ажәеинраала ацәаҳәақәа реихыԥхьашьа, урт ирхылтцуа аритм, арифмақәа реишьтагылашьа. Иаҳгәалаҳаршәап ажәеинраала:

Даара, даара слаԥшықәитцеит,
Аха атцыхәтәан сқьышә дықәыстцеит,
Ус еиґьуп ҳәа саҳахьан,
Аԥагьара сгәы азцахьан,
Сыћамында шьыри-тали!

Бзиабарала ибылхьаз,
Са исыздыруам дзыхсырћьаз,
Иахьа баша сизыԥшуп,
Лаґырҙыла сыкәа тәуп,
Сыћамында, шьыри-тали!

Мап, уи уаҳа игәы былҙом,
Сыпсы тасгьы сиԥхьаҙом,
Дахьызбо баша сивакәаруеит,
Са исхароуп, шьта издыруеит,
Сыћамында, шьыри-тали!

Ҷ.Цьонуа ипоезиа иахцәажәо илаԥш итцамшәарц залшом уи илирикаҷы итаҳатыгьаны, иалкааны ишцәыргоу аԥсабара, иара убас, аԥсабареи ауаѳи реизыћазаашьа, реимадара, реибарԥшҙара, рхеибартәаара атәы зҳәо аѳымтақәа. Апоет илирикаҷы аԥсабара ацәыртцрақәа, асахьақәа, иара иааирԥшырц, зсахьа тихырц иитаху ахтысқәа, ауаа русурақәа, ргәалаћарақәа, рыпстазааратә интересқәа ирыдҳәаланы ихы

иаирхәоит. Апоет ирҽиамҭа абри аган аҳыргаразын аинтерес аҭоуп, итиптәуп ҳәа сгәы иаанагоит ажәеинраала «Ақәаршѡы» (1949). Ақәаршѡы араҟа иаарԥшуп ԥсабаратә цәыртцраны, уи ишабаны иҟаз адгьыл арԥсааит, аҳышара еиқәнакит, иԥсхаҭагоу, насгьы уаѡы дзыршәаша, игәы иҵеанызҭаша ԥсабаратә стихиа ҭәҭәак аҳасабала ицәыргоуп:

Ажәѡан лашьцеит, аԥҭа цәыртцит,
Амацәыс ҟаитанҭас иагәылтцәраа ицон,
Амшцәгьа тцысит, аҭцықьхәа ихысит,
Аԥҭа аҵеашеит, «ажәѡан лагон».

Аҭцықьхәа еиқәырццакны ихысит еиҭа,
Ахысбыжьқәа агәгәаҳәа еишьҭагыла ицеит,
Адгьыл ртцысуа. Арха, аԥсҭа,
Аԥҭа планы зехьынцьара иахьҙеит.

Азныказ цәгьаҙа илашьцеит адунеи,
Аԥҳал ахы лахазшәа зынҙа,
Ақәаршѡы кыдхаҵеан иаразнак ианлеи,
Аѡарқәа шьҭыкьасан ицон илакьуа.

Аха ари аԥсабара ацәыртцра ҭәҭәа, агәамҭхамҭцра аҵееиқәнакит, хәыцы-хәыҷла аҵеыртынчра иалагеит:

Адыдра хрыжь-хрыжь аҵееиқәнакуан нас,
Аԥша, аԥҭақәа шьҭкәыцәаа иагон.
Имѡаст ақәаршѡы, ииаҟьеит дыдраҭас,
Аха аѡарқәа еилахәашь акраамҭа икьасон.

Ацәаҟәа ҭаауан ихытцны ицауаз,
Ақәаршѡы ашьҭахь ҳамҭак иԥсатеит.

Аҭакар шьҭабеит, амца азыркуаз,
Аҙаҙа ықәыҳәҳәы адгьыл аԥсашьеит.

Аԥсабара аҽаԥсахт, аҳауа хьшәашәаҙа,
Иҭынчхеит аԥша, изазоит аҽаѡра.
Ақәаршѡы адгьыл арԥсааит атԥанҙа...

Араҟа иазгәаҭатәуп даҽеакгьы. Автор иажәеинраалаҿы аԥсабара иахҭысыз еиуеиԥшым аҽцәыргарақәа, аҽееиҭакрақәа раарԥшра мацара аҟны даанымҿасҙеит, урҭ азимырхаҙеит. Уи иажәеинраала хиркәшеит аԥсабара аҽееиҭакрақәа ауаа, еиҳараҙак аԥьажәлар ишрыдыркылаз аарԥшрала:

«Аԥьажәлар аргәыргьеит, иаҿуп акрура» – иҳәеит апоет иажәеинраала антәамҭаҿы.

Заа ишазгәаҳҭаз еиԥш, аԥсабареи ауааи реимадара, реизыҟазаашьа аазырԥшуа ажәеинраалақәа рацәоуп Ҷ. Цьонуа ипоезиаҿы. Ари ахшыѡтцак ҳәаақәыртцоит: «Исзымҳәаз сҿахәы» (1970), «Ажәтцыс» (1970), «Ҷлоутәи атцх» (1945), «Ахәаҿы» (1947), «Ашәарыцаѡ Дамеи» (1948), «Амра ацԥхьқәа абаҳча иамҭаԥсан» (1963), «Ашьхақәа» (1963), «Ҭагалан. Ажәтцар дараԥьуеит» (1966), «Амшын» (1967), «Сгәы сыхьуан. Ауада сазкуамызт» (1971), «Ацәқәырп былгьо ҷыц избашәа» (1971), «Ишәтит агәил. Ишәтит иҟаԥшьҙа» (1971), «Дәаб хышхытцәан илеиуан, сыбла иабеит» (1971) реиԥш иҟоу илирикатә жәеинралақәа.

Ҷиҷико Цьонуа аграждантә позициа ҭәҭәа змаз аԥсыуа шәҟәыѡѡ патриотын, интернационалистын, аԥсуа шәҟәыѡѡцәа зегь реиԥш Аԥсынтәыла, иара убас Асовет Еидгылаҿы имѡаԥысуаз асоциал-политикатә цакы змаз аусқәа, аргылара дуқәа, урҭ зегьы алзыршоз асовет жәларқәа реиѡызара, рдоуҳатә культуратә еизҳазыгьара, реконоика-бзазаратә ҭагылазаашьа аѡаҙара ашьҭытцра дреигәыргьон, ибжьы рыцәиргон, еиуеиԥшым ажанрқәа рыла иаԥитцоз исахьаркыратә рҿиамҭақәа ирынирԥшуан, ԥсыс ирхеитцон, ридеиасахьаркыратә мчхара зырҭәҭәоз доуҳатә енергианы иҟаитцон. Уи исахьаркыратә ажәа убри асовет жәларқәа

иаҧшьыргаз аҭынч нхара, аҭынчратә ргылара дуӡӡақәа ирылахәын, иҟан алшамҭақәагьы, иаман адоуҳатә, иара убас апрактикатә ҭакы марымажа. Баша иҳәамызт уи ипоезиатә цәаҳәақәа:

Мҭәыжәҩада сарҧыруеит архақәа ирықәыҩуа,
Сҩызцәа аргылаҩцәа рашәабжь иго.

«Аҭаацәара дуӡӡа» (1954) зыхьӡу ажәеинраала атәы ҳҳәозар, апоет араҟа асовет жәларқәа риешьаратә еиҩызара бжьыҭгала ашәа азиҳәоит:

Ухәмар сыҧхьарца, аиҩызара ҷырҭас
идырҭәоит ақәҧараҿ,
Уи ҳашьхақәа ирықәлахарц сақәныҳәоит сара.
Ҳабзиабара нызкыло мчыҟаӡам адгьылаҿ,
Ҳтәыла иқәынхо ажәларқәа риашьара хьӡы згаз,
Ҳиааира дуӡӡақәа зхылҭуа ируакуп иара.

Ҳәарас иаҭахузеи, араҟа ажәларқәа реиҩызараз иҳәоу ажәақәа, аҧсуа поет-акоммунист Ҷ. Ҷьонуа гәык-ҧсыкала акәын ишиҳәоз, ииашан уи ажәларқәа реиҩызараз иааирҧшуаз агәазыҳәарақәагьы, аха ари аҩымҭа ҕәҕәала ианыҧшуеит ианҩыз аамҭа ахаҭара акульт аамҭа, иҟанаҭоз анырра бааҧс. Апоет ашәа ззиҳәо «Аҭаацәара дуӡӡа» аҟны иара иибо зыӡбахә уҳәар ҟалоз мацара ауп, зыӡбахә уҳәар ҟамлоз «аҭаацәара дуӡӡа» иамаз агха-ҧхақәа дрылацәажәаӡом, урҭ агха-ҧхақәа аҧсҭазаараҿы ишыҟазгьы. Апоет урҭ анегативтә цәырҭрақәа рыӡбахә иҳәазҭгьы, аҩымҭа акьыҧхь абаӡомызт. Ажәакала, исҳәарц исҭаху, ари ажәеинраала анҩыз аамҭа аан асовет литератураҿы аҳра зуаз авульгартә социологизм, аҧсҭазаара злаҟаҭәҟьаз акәымкәа, иртатаҧшьны аарҧшра, ашәҟәыҩҩцәа ирыдызҭаз асоветтә партиатә идеологиа аҧырхагахеит ҳәа ауп.

Аха, иазгәасҭарц сҭахуп даҽакгьы: Ҷиҷико Џьонуа даҧсыуа шәҟәыѡѡ хатәран, уи ус дзыҟаломызт апартиатә идеологиа иаҽыҭшәоз «анбан» ада акгьы ибарц иҭахымызҭгьы. Ҷ. Џьонуа иааикәыршаны иҟаз аҧсҭазаара блаҭарыла дахәаҧшуан. «Аиѡызара» (1955) ахьӡуп, хыхь зыӡбахә ҳамаз «Аҭаацәара дуӡӡа» аниѡыз адырѡашықәсан иаҧиҭаз абаллада ҟаимаҭ. Уаҟа аиѡызара иашаҭәҟьа аа-ирҧшуеит абаллада алирикатә фырхаҭа-поет, уи аибашьраан ивыршьааз иѡызеи, иѡыза иҳәаны изтәаз, зыбзиабаѡ дышҭахаз здыруа, аха имѡа иаҧшу аҧҳәызбеи рхымѡаҧгашьала.

Аиѡызара атема иазикит апоет «Аиѡызара ахьӡала сара ажәахә ҟасҭом» (1970) ҳәа, иалаго ажәеинраалагьы. Х-строфак рыла ишьақәгылоу абри ажәеинраала аҭыхәтәантәи аѡцәаҳәак рыҟны апоет иҳәоит иѡызара зҭахыҭәҟьоу, аиѡызара иаҧсоу дарбану ҳәа ииҧхьаӡо ауаѡы иӡбахә:

Ҳаизыӡырѡып апоет:

Сѡызара зҭахыҭәҟьоу ҽиҭӡом џьаргьы,
Сыцәгьеи сыбзиеи даҭалоит иаргьы.

Ишдыру еиҧш, асоциалисттә реализм, асовет аамҭа аан, асовет литература, (иара убри аилазаараҽы аҧсуа совет литературагьы налаҭаны) иарҽиаратә методын. Асовет тәыла иқәынхоз ажәларқәа зегьы асоциализм дыргылон. Араҟа еиҽагылоз антагонисттә классқәа ыҟамызт. Аусуцәеи анхацәеи асоциализм зыргылоз, социал-политикатә зинла еиҟараз, еизааигәаз классқәан, урҭ ирхылҭыз аинтеллигенциагьы еишьара ззеибауаз, зидеалқәа еизакыз аклассқәа ирхылҭыз ракәын. Урҭгьы зхылҭыз аклассқәа рыҟны, ҳәарас иаҭахузеи, акласстә ҟазшьа змаз конфликт рымамызт. Асовет литературеи аҟазареи аҧызҭоз ауаагьы, арҭ социалла еишьашәалоу, еижәлантәу ауаажәларрақәа

ирыҭаркуан. Асовет тәыла амчратә структурақәагьы знапаҽы иҟаз арҭ асовет уаа, асовет жәлар рхаҭарнакцәа ракәын. Ус анакәха, асовет жәларқәа рыҧсҭазаараҽы акласстә ҟазшьа змоу конфликт ыҟамызт. Ҭабыргуп, ари иаанагомызт асовет уаажәларра аѡнуҭҟа гха-ҧхақәак ыҟамызт ҳәа, ишҧаҟамыз, аха уи уамак уацәшәартә иҟамызт. Ус анакәха, XIX ашәышықәсазтәи аурыс критикатә реализм аметод ала иаҧҭаз аурыс реалисттә литератураҽы, аурыс ҳәынҭқар ихатәымчреи, атәылаҽы ишьақәгылаз аполитикатә биурократиатә режими, аҳратәратә системеи акритика шрызнауаз еиҧш, асоциалисттә реализм аметодала иаҧҭаз асовет литература, асоциализм зыргылоз асоветуаа акритика рызнаур ҟаломызт, асовет литература, асоциализм зыргылоз, асоциалисттә, акоммунисттә идеалқәа ирзықәҧоз асовет жәларқәа русура, рыҧсҭазаара адгылара, арҽхәара, ашьақәырҕәҕәара акәын хықәкы хадас иамаз, пафос хадас иаҭаз. Абас еиҧш иҟаз аидеологиатә хықәкқәа роуп асовет литература зегьы аҟны, иара убас аҧсуа совет литератураҽгьы аконфликтдара зныҧшуаз аѡымҭақәа ҽио иҟазҭаз. Ари ацәырҭра асовет литература зегьы еиҧш, аҧсуа литературагьы ааха анаҭеит, аизҳазыҕьара иаҧықәсылеит, иаҧырхагахеит Ҷиҷико Ҵьонуа ирҽиамҭагьы. Аха уи ирҽиамҭа зегьы ааизакны уахәаҧшуазар, абаѡхатәра змаз, змилаҭ интересқәа ҳаракыз аҧсуа шәҟәыѡѡцәа зегь реиҧш, аконфликтдара иара ирҽиамҭагьы уамак изаҧырхагамхаʒеит.

Инагʒаны узиқәшаҳаҭымхозаргьы, дахьиашоу рацәоуп апоет Кәымф Ломиа, аибашьра ашьҭахь асовет литератураҽы ҳамҭакы аҭыҧ змаз аконфликтдара Ҷ. Ҵьонуа ирҽиамҭа иадҳәаланы дахьахцәажәо:

«Ишдыру еиҧш, аибашьра ашьҭахь ҳамҭакы асовет литература зегьы аҽы аҭыҧ аман аконфликтдара атеориа. Ҷ. Ҵьонуа ирҽиаратә усурагьы уи акыр иацрасзаргьы, апоет иреиҕьу иажәеинраалақәа рҟны дышәҟәыѡѡ

иашаны даанхеит. Ашәҟәыҩҩ урҭ ашықәсқәа раан еиҳараʒак апрозахь иҽиҟьеит. Зыʒбахә ҳҳәаз ачымазарагьы иара убраауп лымкаала иахьицәыласыз» ҳәа, – алкаа ҟаиҭоит К.Ломиа, ашәҟәҭыжьырҭа «Алашара» 1975 шықәсазы иҭнажьыз Ҷиҷико Ҷьонуа иалкаау иажәеинраалақәеи ипоемақәеи актәи ртом аҧхьажәаҽы (адаҟьа 6).

Ҷиҷико Ҷьонуа ипоезиа атематикатә мҽхакы иаҳаиаҳа аҽарҭбаауан, азеиҧш уаҩытәыҩсатә проблемақәа, аҟазаареи аҟамзаареи, ацәгьеи абзиеи, аҧсреи абзареи, аҧсҭазаараҽы ауаҩытәыҩса иааникыло аҭыҧ уҳәа ҧсра зқәым, ес ииуа абиҧарақәа ирыциуа афилософиатә проблемақәа аҽрыманадон. Ихаҭа аҧсҭазаара, аибашьра аҭәагашоура дызлаҧнашәахьаз ала, ҧсабарала дгуманистын, ауаҩытәыҩса, еиҳараʒак дала-шьала адгьыл иамадаз ауаҩ хʒырымга, ауаҩ хәыҷы, идура мыцхәы деигәырҕьон, дзыҧсаз идыруан, дагьилаҽхәон. Абри аганахь ала уазҽлымҳахартә, ҷыдала иалкаан уахцәажәартә иҟоуп апоет иреиҕьу играждан-лирикатә ҧҭамҭақәа ируаку «Иреиҳау аматҷура» (1970) зыхьʒу иажәеинраала.

Араҟа аҧхьаҩ ибоит зматҷура зегьы иреиҳаны изыҧхьаʒо, згәы аладуу, ацәаҕәара, алатҷара, арашәара, анхара-анҭыра, аарыхра, ауаҩытәыҩса иааʒара, ажәлар рырчара, знапы алаку ауаҩы идура. Диашоуп автор, ари иеиҧш ауаҩы иматҷура, иреиҳау уаҩытәыҩсатә матҷураны изыҧхьаʒаз, ашәагьы азызҳәаз. Еилыххоуп формала, итҷаулоуп ҭакыла, ашәатҷас абжьы хаа ахоуп ари ажәеинраала:

Зегьы иреиҳауп са сматҷура,
Ашамҭаз сгылан сцауеит цәаҕәара.
Аҧсаа еихҳәало ашәа рҳәоит иахьа,
Са схандеиуеит, саарыхуеит ҩаҧхьа.

Зегь реиҳа ипатууп са сматҷура,
Шаанʒа сгылан сцауеит латҷара.

Аҽа тцысит, уи сымроуп изааҙа,
Адгьыл афԝы саҳауеит ихааҙа.

Зегьы иреиҳауп са сматцура,
Ашацкыраз сгылан сцауеит рашәара.
Аҽага скуп саҿуп азҳара,
Адгьылаҿ аус сымоуп сара.

Адгьыл сыԛәуп са сынхаԝуп,
Смал аарыхԝуп, са сааҙаԝуп,
Снапала исырчоит жәлара.
Зегьы иреиҳауп са сматцура!

Ҷ. Цьонуа иажәеинраалақәа ҟәандоуп, гәыла ирԥхоуп, ауаԝытәыԝса ишҟа имоу агуманизм ала ирлашоуп, аччаԥшь рыхьиршоит иара убри ауаԝы игха-ԥхақәа данырхыччогьы. Игәалаҳаршәап аԥхьаԝ «Алаф» ҳәа, зтцаԝу убас еиԥш иҟоу ажәеинраала «Ҷкәын ҟадыць» (1970).

Амцҳәара дахашәалом,
Акымзарак ихашәалом,
Иԥатца иршан, дԝаԝаҙа,
Адәы дыԛәуп дгәаԝаҙа.
Дабалгари иан ҟадыць,
Иԥсыхәоузеи ҷкәын ҟадыць!

Уара иуҳәар иԥхаишьауам,
Сара исҳәар ихаитцауам,
Изҳәалакгьы – жәохә-жәохә,
Ԝажәижәабантә – жәохә-жәохә!

Аҳәсахәычқәа еичирчауеит,
Иара дтәаны дырхыччауеит,
Аҽырбара дахашәалом,
Акымзарак ихашәалом!

Дабалгари иан ҟадыҵь,
Иԥсыхәоузеи ҷкәын ҟадыҵь!
Уара иуҳәо дазгәааҙом,
Сара исҳәо дазааҙом,
Изҳәалакгьы – жәохә-жәохә,
Ҩажәижәабантә – жәохә-жәохә!

Иԥатҵа иршан, дҩаҩаҙа,
Адәы дықәуп дгәаҩаҙа,
Дахашәалом амцҳәара,
Дахашәалом амшгара!
Уара иуҳәаргьы – жәохә-жәохә,
Сара исҳәаргьы – жәохә-жәохә,
Изҳәалакгьы – жәохә-жәохә,
Ҩажәижәабантә – жәохә-жәохә!
Дабалгари иан ҟадыҵь,
Иԥсыхәоузеи ҷкәын ҟадыҵь!

Ари ажәеинраала ҵакылагьы формалагьы ахьхьаҳәа еихышәшәо, зцәаҳәақәа реихышәшәашьеи ирхылҵуа амелодиеи рыла илаф ашәаҵәҟьоуп. Машәыршақә иҟамлаҙеит уи аԥсуа композитор Кәасҭа Ченгелиа ашәа аналих, иаразнак ҳажәлар иахьрылаҵәазгьы.

Ари аҩымҭа аԥсуа фольклор ацәаҩақәа, ашәага-загақәагьы аныԥшуеит ҷьара-ҷьара, аха автор иинди-видуалтә баҩхатәра лаша иахылҵыз ажәеинраала шьахәуп, иажәеинраала лахҷыхуп, иҩҕәаҟацаҙа аԥсуа милаҭ-доуҳатә дунеи иқәгылоуп.

Ҷ. Ҷьонуа ипоезиа ҵакылеи тематикалеи ишыҵбаау, ишбеиоу еиԥш, ибеиоуп жанртә еилазааралагьы: уаҟа иуԥылоит асиужет змоу, поема хәыҷқәас иушьаша ажәеинраалақәа, ашәақәа, абалладақәа, ажәеинраала кьаҷқәа, аминиатиурақәа, ажәамаанақәа.

Арҭ апоезиа ажанртә форма кьаҷқәа зегьы ҟазарала ихы иаирхәеит апоет ауаҩытәыҩса еиуеиԥшым идоу-

ҳатә ҭагылазаашьақәа, игәалаҟарақәа, иусура, ихәыцрақәа, игәҭыхақәа, игәырҕьарақәа, игәазыҳәарақәа, игха-ҧхақәа, игәамчхара ҕәҕәақәеи иҧсыҽерақәеи раарҧшразы.

Ари ахшыѡҭак аиашаразы шаҳаҭра руеит Ҷ. Џьонуа ипоезиа иреиҕьу аҧҭамҭақәа. Амала, иазгәаҭатәуп, арҭ апоезиа еиуеиҧшым ажанртә формақәа ихы ианаирхәо, иааирҧшырц ииҭаху ауаѡытәыѡсатә ҟазшьақәа рҷыдарақәа дрызхәыцны, ирықәнагоу ажанртә форма шалихуа. Ҽырҧштәыс иаагап ажәамаана. Ҷ. Џьонуа ажәамаана ихы иаирхәоит аҧсҭазаараҽы аҭыҧ змоу ихырҳагам негативтә цәырҭрақәак, мамзаргьы ауаѡытәыѡса иҟазшьа бааҧсқәак, игха-ҧхақәак дрықәыʒбарц аниҭаху. Ари иаҳҳәаз ахшыѡҭак ҳәаақәырҭоит апоет иажәамаанақәа: «Амшәи амышәҳәарақәеи» (1949), «Алымҳаи алымҳақәеи» (1959), «Аҕәарҕәал» (1963), «Аҽацәи абгахәыҷи» (1964), «Ашысламшә зқәиааз ахаҳә» (1970)...

Иҳанаҳәозеи «Амшәи амышәҳәарақәеи»? Уи ҟаимаҭла иаанарҧшуеит атәым мал иаѡаʒо, зыҧсы қымқымуа иашьҭоу, ихаҭа инапала иеиҽикаауа аус бааҧсқәа дышрымҭахәхо, хаир шимбо.

«Алымҳаи алымҳақәеи» аҟны, аҽадеи аҽадҳәыси рдиалог лахҽых ала иҽаҧҽуп ацәгьаҳәацәа, урҭ рзыʒырѡцәа, ишьақәырҕәҕәоуп абас еиҧш иҟоу аҧсҭазааратә ҭабырг: «Ацәгьаҳәаѡ изыʒырѡуа дыҟамзар, цәгьаҳәара ҟалаʒом».

Аира зшаз, аҧсрагьы ишеит, аҳәоит аҧсуа жәаҧҟа. Ауаѡытәыѡса иира ауаѡы даргәырҕьозар – иҧсра, егьа аҧсабара иобиективтә закәанзаргьы, ауаѡы дзанышәом, ихьааны, игәырѡа хьанҭаны, илахьеиқәраны, ирыцҳара дуны ихҭысуеит. Ауаатәыѡса рыҧсҭазаараҽы аира шырацәоу еиҧш, ирацәоуп аҧсрагьы. Убри азыҳәан ауп Ҷиҷико Џьонуагьы ипоезиаҽы ауаѡытәыѡса иира, иҧсҭазаара, иусура, игәазыҳәара ҧшʒа-

қәа аҭып хатәра шааныркыло еиԥш, ауаҩытәыҩса иԥсҭазаара иалтɾа иадҳәалоу ахҭысқәа идыртɾысуа агәҭыхақәа, агәыԥжәарақәа, ахәыцрақәа, атрагедиатә цәалашәарақәагьы маԥымкәа изуԥыло, автор иҩнутɾ-ҟатәи идунеи ауалыуашара ғәгәақәа зырхылтɾуа. Ирацәоуп арҭ ауаатәыҩса рыԥсҭазаара еснагь иацу, ԥсра зқәым акатегориақәа ирызку ажәеинраалақәа апоет илирикаҿы. Аха ҳахцәажәап убарҭ рахьтәгьы акы. «Алаԥштɾашәарақәа» (маи, 1959) ахьӡуп иара. Изаамтɾанымкәа зыԥсҭазаара иалтɾыз апоет-қәрахьымӡа Алықьса Лашәриа игәалашәара иазкуп.

Ишдыру еиԥш, 32 шықәса ирҭагылаз, зырҿиаратә гәамчхара ғәгәаз, ихышхытɾаан ицоз, Алықьса Лашәриа, Аԥсуа Ҳәынтқарратә драматә театр аколлектив Еврипид ипиеса «Медеиа» иалхны иқәнаргылаз аспектакль аилыргара ахьеиҿкааз атеатр ахыбраҿы, дықәгыланы аспектакль ахцәажәара дшаҿыз, ихшыбаҩ ишьа алатәан, хаха-хымш иалагӡаны иԥсҭазаара далтɾит. Ари рыцҳара духеит, милатҭа трагедиахеит аԥсуа жәлар рзы. Апоет ихатара, ибаҩхатәра, ипатриотизм, ихымҩаԥгашьа, аԥсуа литератураҿы активла иусушьа апублицистикатә ɾьбарара, актуалра зныԥшуаз апоет-атрибун ирҿиамҭа аамҭа кьаҿк иалагӡаны аԥхьаҩцәа ргәы акхьан, ирылатɾәахьан, иахьа жәеинраалак, ма поемак дырзаԥхьар, уатɾәы иҿыцу даҽа ҩымҭак дышԥазамыԥхьари ҳәа ргәы хытҳытɾуа иазыԥшын. Ахәыҷы инамӡаша агара дакуам рҳәоит аԥсацәа. Убасшәа иҟан поетк иаҳасабала Алықьса Лашәриа игылашьа. Уи ирҿиаратә интересқәа, иҩымҭақәа ржанртә еилазаара амҽхак ҭбаа, ибаҩхатәра ацәаҩақәа, ирҿиаратә, иуаажәларратә лшамҭақәа, иколлегацәа аиҳабацәагьы, аитɾбацәагьы дрылнакааун, иихытɾуаз иқәра ашәагаақәа ирҭаӡомызт. Убри аҟнытә Алықьса Лашәриа иаалырҟьаны иԥсышьеи иԥсреи иизааигәаз ауаа рзын итрагедиа дуун. Алықьса Лашәриеи Ҷичико Цьонуеи арҿиаратә, ауаҩытәыҩ-

сатә еиԥызара бзиа зларымаз ала Ҷ. Џьонуа изын, иԥыза гәакьа, иԥыза еитҵбы иаалырҟьаны идунеи аԥсахра, зыхгара уадаԥыз трагедиан. Убри ауп Ҷ. Џьонуа иажәеинраала «Алаԥштҵашәарақәа» аҟны автор игәырԥшаагаха изизцәыртҵуа иԥыза, апоет гәлымтҵәах, ақәрахьымза Алықьса Лашәриа иԥстазаара иадҳәалоу, дигәалазыршәо, игәынкылараҽы наунагъа инхаз алаԥштҵашәарақәа. Урҵ алаԥштҵашәарақәа рыҟны аԥсы рхалоит апоет иԥымҵақәа, Аҟәа ақалақь амԥақәа рыҟнытәи иныҟәарақәа, апоет иқыҵа гәакьа Кәтол, уатәи иԥнаҵа, ирҽиаратә усура, иҟазшьа ԥшъа, ичеиџьыка ду, амшын ахыҷәан апоет исатира зыҷәкыз ауаа дахьырҽагылоз уҳәа ауникалтә хҵысқәа.

Аелегиатә лахьеиқәра ҵаула зныԥшуа апоет иажәеинраала хиркәшоит абас еиԥш иҟоу ацәаҳәа гәыҵшьаагақәа рыла:

Санхәыцлакь, ицәажәабжь слымҳаҽ игауеит,
Игәҵыха дацәызит уаҳа дзымгьежьзо,
Дызга закәызеи, ҳамч зқәымхазо,
О, иулшон уҟазар, убнал апоет!

Ари ажәеинраала аԥхьаԥ иатҷибаауеит, иара убас, аԥсуа литератураҽы Алықьса Лашәриа иааникылоз аҵып иахьа – уажәраанҳагьы уаԥы ишизаанымкылац, иҵыкка ишаанхаз, насгьы уи ишахылҷуа «Алаԥштҵашәарақәа» автори аԥхьаԥцәеи рылахьеиқәра ҵаула.

Ишаабо еиԥш, Ҷиҷико Џьонуа аԥсуа литература амхырҵа аҵахандеира напы аиркит поет-лирикк иаҳасабала. Ҵабыргуп, уи алитература егьырҵ ажанрқәа рҟынгьы ирҽиаратә ҽаԥра маҷзам, аха арҽиаратә усура напы анаиркыз аҽены инаркны, иԥстазаара аҵыхәтәантәи амшқәа рҟынза апоезиа чарҳәара азимузеит. Поетк иаҳасабала ауп еиҳараз ак уи аԥхьаԥцәа ргәалашәараҽгьы дшаанхаз. Ирацәоуп уи ирҽиаратә

лшамҭақәа ари ажанр аҟны. Абри ажанр аҟны ауп асахьаркыратә рҽиара аус, исахьарку ажәа иамоу адоуҳатә лшара, иара ихаҭа дшазыҟоу, аматҷ шиуа, ҷсҭазаарас ишимоу, ҷсыс ишихоу ахьиҳәазгьы.

Апоет илирикатә рҽиамҭа аформа аҷыдарақәак рыʒбахә заагьы инымԝатәшәа акәзаргьы иазгәаҳҭеит, аха уи илириказы исҳәаз ажәа, абраҟагьы иацыстцар сҭахуп ԝбаҟа ажәа. Ҷ. Цьонуа апоезиатә рҽиамҭақәа раҧҭцара напы анаиркы нахыс, аханатәгьы иажәеинраала ацәаҳәа еилыԝры-еилтцәыруа иҟам, иласуп, иаҧитцо асахьақәа реилкаара мариоуп, иааирҧшырц, ииҳәарц иитаху ахшыԝзцара (ахшыԝтцак) мыруадаԝкәа аҧхьаԝ еиликаартә еиҧш изнеигоит.

Ҷиҷико Цьонуа ипоезиа аҷыдарақәа ааидкыланы ахәшьара рыҭара аан, хшыԝзышьҭра аҭатәуп ҳәа сгәы иаанагоит, заа зыʒбахә сҳәахьоу, апоет иԝымҭақәа актәи ртом аҧхьажәаҷы Кәымф Ломиа ииҳәо агәааанагара:

«Ҷиҷико Цьонуа иахьа уажәраанʒа илшаз ипоезиатә нхамԝа, иҽаԝра уахәаҧшыр, иушәар, иузар, иукапаныр – иумҳәарц залшом: апоет дауеит апсуа поезиа иреиґьу атрадициақәа еихаҳауа ҳәа. Цабыргуп, уи ажәеинраалаҷы ашәага-зага, аформа аганахьала аартра ҷыцк ҟаимҭаʒеит, уи напгьы алаимкʒеит, уимоу машәыршақәгьы експериментк ҟаитцауа, литературатә модак дыхнахуа убаʒом. Аха уи ианагома апоет иҷыцу ҳпоезиа акгьы алаимгалеит ҳәа? Мап, уи, аклассикатә формаҷы даатґыланы, убри ихы иархәаны, изгәакьоу алитература ирбеиеит цакыла, иртбааит аҳәаа, иазиҧшааит асахьа ҷыцқәа, ашәыга лыҧшаахқәа, апоет ифантазиа иабзоуроу асиужетқәа – убас ирацәаʒаны».

Иааидкыланы уахәаҧшуазар, Ҷ. Цьонуа ипоезиа атцаки аформеи рзын араҟа Кәымф Ломиа ииҳәаз еиҳараʒак ииашоуп ҳәарада, аха иҟоуп ҷыпныҳәақәак ахьиутақәашагьы.

Принципла ҳцәажәозар, Европеи Азиеи рконтинентқәа (егьырҭ аконтинентқәа рмилаҭ литературақәа рыʒбахә ҳамҳәозаргьы) ирықәынхо амилаҭқәа рлитературақәа рыҟны ахархәара змоу ажанрқәа еиҳараʒак (амилаҭ фольклорқәа рыҟнытә иаауа жанрқәак рыʒбахә ҳамҳәозар) иахьышьақәгылаз, иахьынтәаауа антикатәи абырзенқәа рлитература аҟнытә ауп. Урҭ амилаҭ литературақәа раԥҵаѡцәа ари аус аҟны «ҽыц амаланыҟәа аартра, аиҭахәыцра» аԥсаны ирымԥхьаʒеит. Егьыс, К. Ломиа диашоуп «апоет даауеит аԥсуа поезиа иреиҧьу атрадициақәа еихаҳауа» ахьиҳәо. Избанзар, Ҷ. Џьонуа илирикаҽы иуԥылоит: «Шәнеибац», «Ҷкәын ҟадыць», «Алымҳаи алымҳақәеи» уҳәа, реиԥш иҟоу аоригиналтә шәага-загақәа змоу, аԥсуа поезиа атрадициатә формақәа ирзааигәоу аԥҵамҭақәа.

Диашам, сгәанала, Кәымф Ломиа «ҵабыргуп уи (Ҷ. Џьонуа иоуп зыʒбахә имоу – Б.Г.) ажәеинраалаҽы ашәагазага, аформа аганахьала аартра ҽыцк ҟаимҵаʒеит, уи напгьы алаимкʒеит, уимоу, машәыршақәгьы експериментк ҟаиҵауа… убаʒом», – аниҳәо, избанзар, ари агәааанагара, ууанʒа «аԥсуа литература иреиҧьу атрадициақәа еихаҳауа дауеит» ҳәа, ииҳәаз агәааанагара иаҽагылоит.

Ииашоуп, Ҷиҷико Џьонуа ипоезиа еиҳараʒак аурыстәии, адунеитәии аклассикатә литература атрадициатә формақәеи, ашәага-загақәеи ирҭагʒоуп, аха ианыԥшуеит ирацәамзаргьы иара ипоезиа аҟны мацара иуԥыло ажәеинраала еиҽартәышьатә формақәагьы, ашәага-загақәагьы, иоригиналтәу «Амацәыс апҵа еиѡнарссеит», «Адыдбжьы ашьхақәа ирынԥан… Агәызҳәа иалаҳаит амшын», «Ашәақь мца, иарѡеит са сҽара» аиԥш иҟоу ажәеицааирақәа, ажәаԥҟақәа, ахшыѡҵакқәа, ахҵысқәа, арифма лыԥшаахқәа, абжьы хаа зхоу аритмқәа…

Апоет ибаѡхатәра марымажан иааирԥшит абжьы рацәа зхоу, апоезиаҽ зегь реиҳа аԥсҭазаара нартцауланы

иаазырҧшуа ажанр уадаҩ – апоема, еиуеиҧшым аформақәа раҧҵараҽгьы.

ҶИҶИКО ҶЬОНУА ИПОЕМАҚӘА РЖАНРТӘ ҶЫДАРАҚӘАК

Апоема, асахьаркыратә литератураҽы аҧсҭазаара иаҳа инарҭбааны, инарҵауланы, ирҵарны иҭызҵаауа, зымҽхак ҭбаау, ҵкар рацәала еилоу, иуадаҩу поезиатә жанруп еиҳараʒак. Убри азыҳәан ауп, асахьаркыраҩыратә литератураҽы, егьырҭ апоезиатә жанр ссақәа, ажанр маҷқәа раасҭа, иара иаҳа ихьшәаны изцәырҵуа.

Ҵабыргуп, аҧсуа жәлар рфольклор беиа арсенал аҟны имаҷымкәа иуҧылоит апоема ажанр азы иҟазшьарбагоу асахьаркыратә ҷыдарақәа змоу аҧҵамҭа ҟаимаҭқәа, убарҭ иреиуоуп Нарҭаа ирызку афырхаҵаратә епос иаҵанакуа аҳәамҭақәа, Абрыскьыл изку аепос, аҭоурых-фырхаҵаратә ашәақәа иреиуоу «Ҧшькьаҽ-иҧа Манча-хаҵеи Баалоу-ҧҳа Мадинеи», «Аҷыраа рашәа», «Кәыҽ Капытеи Самаҕьхәааи рашәа», «Абаҕь-иҧа Ҧара иашәа» уҳәа убас егьырҭгьы. Ас еиҧш иҟоу аҧсуа жәлар рҽаҧыцтә ҧҵамҭақәа аҧсуа ҩыра-сахьаркыратә литература ашьаҭаркҩы Дырмит Гәлиа ирҽиамҭеи, уи ишьҭарххны иааиҵагылаз аҧсуа шәҟәыҩҩцәеи рырҽиамҭақәа ирнымҧшыр, анырра рырымҭар ауамызт. Ари ахшыҩҵак аиашара дырҵабыргуеит жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа ирылху Дырмит Гәлиа икалам иҵыҵыз аҩымҭа бзиахәқәа: «Абрскьыл» (1910), «Ешсоу итапанча» (1910), «Арҧызбеи аҧҳәызбеи рышәҟәы» (1913). Шамил Хокерба ипоезиатә ҧҵамҭақәа: «Ауасиаҭ» (1916), «Аҳи ахьчеи рлакә» (1916), «Қьалашь ииуз» (1917).

Арҭ зыʒбахә ҳҳәаз Д.Гәлиеи Ш.Хокербеи рҩымҭақәа, ҳәарас иаҭахузеи, ирыдумбаларц залшом апоема ажанртә ҷыдарақәа. Убри ауп ҳара урҭ аҧсуа литера-

тураҽы апоема ажанр аизҳазыгъара амҩа аҙбахә ҳаналацәажәо раԥхьаҙатәи апоемақәа изырхаҳаԥхьаҙало, аԥсыуа поезиа ажанр маҷқәа ирышьтархны, афольклор анырра абзоурала апоема ажанргьы аҽиара иалагеит заҳҳәо. Избанзар, дара арҭ аҩымтақәагьы хытцхырҭақәан, аԥсуа традициан «Сара схәыштаара», «Ахра ашәа» реиԥш иҟоу иреиғьу аԥсуа поемақәа ҳаурц азыҳәан.

Иреиғьу аԥсуа поемақәа ирхуԥхьаҙалаша аҩымтақәа аԥызтцаз ҳпоетцәа дыруаҙәкуп Ҷиҷико Цьонуа. Уи аԥсуа литератураҽы апоема ажанр ашьақәыргәгәара, аҭышәныртәалара аус хатәра иԥьабаа маҷымкәа иадитцеит, икалам итцихит жә-поемак. Убарҭ рхыԥхьаҙараҽы иҟоуп аԥсуа фольклор иалху аепикатә поема «Нарҭ Сасрыҟәа» (1947), аепикатә поемақәа «Тәан Рашьыҭ» (1949), «Аԥҳәысҳәаҩ» (1955–1956), «Аҕба царҭа змам» (1971), алиро-епикатә поемақәа «Агәашә аҟынҙа» (1963), «Аныҩбжьы» (1967), «Харантә иааҩуа абжьы» (1965–1971), нас аԥстәқәа рыҙбахә зҳәо ахәыҷтәы поемақәа «Амаамын сасра ишцаз» (1960), «Амшәқәа қарымҽо иқәын икәашо» (1970).

Ҷ. Цьонуа ипоема «Нарҭ Сасрыҟәа» Нарҭаа ирызку аԥсуаа рфырхатцаратә епос аҟны иуԥыло, Гәындаԥшҙа Нарԥьхьоу дшымтцаирсуа аҙбахә зҳәо аепизод иалхуп. Амала иазгәатәуп, ажәлар рфырхатцаратә епос иагәылихыз ари ахҭыс, апоет ибаҩхатәра анапы ишытцихыз, жәлар рҳәамҭа астилизациа азура мацара иҽшалаимыгҙаз. Апоет иҩымҭа иазиԥшааит иоригиналтәу апоезиатә форма, иласу, ибзианы еихышәшәо, еихыԥхьо ашәагазага, апоема адоуҳатә нырра ғәгәахарц азыҳәан асиужет аҟны ганкахьала иалкааны изыригеит: Сатанеи Гәашьеи, Нарҭ Сасрыҟәеи, Қлыхә Нарԥьхьоуи, Гәында-ԥшҙеи рморал-етикатә, руаҩышәатә ҟазшьа ҳаракқәа, рҟәыҕара, ҽыԥныхәа зуҭар амуа рфырхатцара. Даҽа ганкахьала-гьы уаҩы

илаԥш итԥашәартә иҟаитԥеит Нартҭ Сасрыҟәеи Қлыхә Нарԥьхьоуи заҭәазымшьо, зани заҳәшьеи ргәаанагарақәа ирхамтԥгыло ԥшьынѡажәизеижәѡык Нартаа аишьцәа зыгәхьаа рымкыз, зыҙбахә ҳҳәаз ахаҭарақәа рахь иаадырԥшуа ахамхаԥагьара, аҽеыруазҟьара, амҽеыԥра, урҭ аҟазшьа баапсҟәа зхылтԥуа дара рыхарамԥшра, руаѡышәарақәа рылаҟәра. Арҭ адоуҳатә ҷыдарақәа апоема асиужет ахы инаркны атцыхәанҙа рахәыц ҟаԥшьтцас иагәылгоуп.

Апоема алагамҭаҽы Нартаа аишьцәа 99-ѡыки, раҳәшьа Гәында-ԥшҙа дыззырҳәаз Хәажәарԥыси шеимтцакьачо ҳирбоит апоет. Урҭ рашьа хазына – Сасрыҟәа унашԥоуп ҳәа дыԥхьаҙаны (драҭәамшьакәа) реимтцакьачара даладмырхәит, уи ицынхәрас ауп Хәажәарԥыс рыхәмарра дзалоу.

Убри аамҭазы еихатә гәарала икәыршаз Нартаа рымҙырха ҽыуаѡ ссирк дшазааигәахоз гәарҭеит Сатәнеи-ԥҳа Гәашьеи Гәында-ԥшҙеи. Урҭ Нартаа адырра рырҭеит, иааиуа асас инеиԥылан, ишақәнагоу еиԥш аԥсуатцас аԥсшәа иаҳәаны дрыдыркыларц, аха Нартаа рыхәмарра еиԥырымҟьеит, иааиуаз рысасгьы датәарымбеит. Уи Қлыхә Нарԥьхьоу иакәын; иҟамчы ҟьаны, Нартаа реихатә гәашә ҟәыбаса иқәтцаны, рашҭа даақәлан, Нартаа – Уа мшыбзиақәа! – ҳәа аԥсшәа реиҳәеит, аха дара рысас ибжьы рлымҳа иадмырҳаит. Нартаа ран Сатәанеи-ԥҳа Гәашьеи раҳәшьа Гәында-ԥшҙеи еиҭах урҭ ишақәнагоу рхы мѡаԥыргарц ргәы ҧеанырҭеит, аха Нартаа рлымҳа дырѡегьых иадмырҳаит. Убри аамҭазы Гәында дахьықәтәаз ахан аҟнытә аштахь днаԥшуа лчамгәыр иантцаны ашәа лҳәоит:

«Сашьцәа дуқәа саташәымтцан,
мчыла сызҭиуаз.
Аҳәыҳә аԥштәыла иҧеы дақәтәан,
дҧеыжәтцит сыззыԥшуаз.

Сгәы ахьцаз ицеит ишпазури,
сабацари Хәажәарпыс?
Мчыла аҳәы бзиа дабазбари,
Сатоумтцан шьтарнахыс.
Сбыхәоит сан сатабымтцан,
бгацьма хшыла сзааҳауаз.
Аҳәыхә
Апштәыла иҽеы дакәтәан,
Дҽеыжәтцит сыззыпшуаз».

Қлыхә Нарцьхьоу Гәында дымтцаирсуеит. Нартааи Хәажәарпыси уи ишьталоит, аха урт ихьҳаанҳа, Нарт Сасрыкәа иан лыкны азин ылхны, иаға дихьҳоит, аха арт аҩыцьа ахацәа штеибархоз збаз Сатанеи-пха Гәашьа аибарпсра еипылкьоит, адоуха калтцоит:

– Иахьа ицашьа исахьаны,
Ихьтәы шькылқәа дыртагылан,
Иабцьар иара деиқәныхланы,
Сыпха затцәы дигәыдкылан
дышцо дпыруа,
Аҩадагьы акы иакымкәа,
Иссирхан, исахьахан,
Аладагьы акы рытцыргәамкәа
Ихаҳәханы, ишанахан,
аҳауаҿ инхааит!
Ажәлар избо ирхамыштуа,
Иршанхаган ибырлашҳа,
Дыди-мацәыси ирзымгауа,
Хырзаман аҽенынҳа,
анышәахь имлаҳааит! –

Гәашьа лҿаҳәатәы калеит. Сасрыкәа иаға дихьҳаны иаҳәа икьеит, Нарцьхьоуи Гәындеи иаҳәа рхьысит, аха дара хаҳәхахьан акнытә, «амца лаиҿаҷҷеит», – иҳәоит

апоет. Апоема хыркәшоуп абас еиԥш иҟоу ацәаҳәақәа рыла:

Ирҳәоит ажәлар ажәпакы:
– Аҭыпаҿ иҟоуп уи макьана –
Аха ирҳәахуеит ҽеаԥьоукы:
– Маҷкоуп иагу ақьашана,
анышәаҿ илазарц.

Ирацәоуп, хыхь иазгәаҳҭақәаз аҷыдарақәа рнаѡсангьы, ари апоема иаанарԥшуа, ихырҳагоу, уаѡы дзырхәыцуа ауаѡытәыѡсатә ҟазшьа ԥшзақәа. Араҟа ашәа рызҳәоуп алаҕырҙ еиԥш ицқьоу ауаѡытәыѡсатә бзиабара ду, уи еиқәырханы рнапаҿы аагаразын, ахьчаразын Қлыхә Нарԥьхьоуи Гәында – ԥшзеи рхырыԥсы иамеигзакәа, зеиԥш шамахамзар уаѡы иԥымло агәымшәара аазырԥшуа, Нарҭаа ашәѡык ран Сатәнеиԥҳа Гәашьа изырылго ани-хшареи ирыбжьоу агуманизм. Аԥхьаѡ дыхнахуеит доуҳалагьы, иԥсабаратәу мчхаралагьы анцәа илԥха змоу, Нарҭаа зегьы ираԥызго Нарҭ Сасрыҟәа ихзырымгара, иламыс, иаԥсуара рыҳаракыра.

Ишьахәуп апоема злаѡу аԥсуа бызшәа, уи амтцәыжәѡа азҭо, излабеиоу, излацәыцәу аметафоризм…

Аԥсынтәыла Асовет мчра шьақәгылаанзатәи аԥсуа нхаѡыжәлар зҭагылаз амыҟәмабарақәеи, асовет аамҭа аантәи рыпстазаареи еиҿырԥшны ирыхәаԥшуп Ҷ. Џьонуа иепикатә поема «Тәан Рашьыҭ» аҟны.

Автор ипоема хациркуеит аѡымҭа афырхаҵа хада Тәан Рашьыҭ Аҟәа сасааирҭак аԥхьа дшааиуа азбахә аҳәарала. Уи изыԥшны игылоу бырги ҽари иеигәырҕьаҵәа аԥсшәа иаҳәо иԥылоит. Иара иԥхьарца кны, иԥсы ишьарц аҿар драԥгылан асасааирҭахь дхалоит.

Асасааирҭаҿ Рашьыҭ иԥсы ишьонатцы,
Раԥхьаза Аҟәа шибаз иҳәарцы

Аҽар аниҳәа, нас днатәан,
Абас иҳәеит уи аҭыхәтәан:
–Абар, ианбыкәу акыр ҭуеит,
(Рашьыҭ лакәҭас иҳәауеит),
Шьапыла мацара ҩы-мчыбжьа,
Амҩа сықәын, сҕьызкуан,
Ус, санааи Аӡҩыбжьа,
Қьырала инкылан адилижанс,
Саб сицны хәылпҭазык
Саахьан Аҟәа зынзаҭәык.

Тәан Рашьыҭ излаиҳәо ала Аҟәа амамиқәара ахатәан, илашьцан абна тоураҽ еиҧш. Аха амшын ахықәахь ҩ-ҵьара, аарла ҩ-цәымзаркырак ҭаауан. Урҭ зшәақьқәа зхарыззала агаҽа иаваз аҟарулцәа рцәымзақәа ракәын. Уи ауха Рашьыҭ иоупа икәыршаны аӡәы иҩны аҕәраҽы дыҧхьеит. Адырҩаҽны ақалақь дналс-ҩалсны ибеит, аха иидыруаз уаҩ диқәымшәеит. Тәан Рашьыҭ Аҟәа дназгазгьы қьафурамызт, ахақәиҭраз иқәҧоз ианшьа Адгәыр ашьамҭлаҳәқәа ишьаҭаны дахьҭакыз ихәы ааигеит. Иаби иареи аҭарҵьман дынкыланы, акыр иҭаны, абахҭа агәашә аҟны инеит. Уаҟа Адгәыр дырзаргоз ҵьышьа акыр иҧшит, аха аҭӡы хьшәашәа акгьы амҳәеит, дара уаҳа уи дрымбаӡеит. Дгәынқьуан Рашьыҭ. Аҩымҭаҽы иуҧылоит ажәытә Аҟәа аара шыцәгьаз, ажәытәуаа рнанамгара, рҭарадара, ррыцҳара рыӡбахә зҳәо ацәаҳәақәа. Аҩымҭа иаҳәоит Аҟәа егьа анапы агзаргьы ажәлар бзиа ишырбоз, аҳҭны қалақьс ишыршьоз.

Апоема аҩбатәи ахаҽы Тәан Рашьыҭ Аҟәа даазгаз, иара иахьа дызҽу, занааҭс имоу, иҧсҭазаара ҳнагәылаирҧшуеит автор:

Рашьыҭ аҽаҩахь дынхауеит,
Шьхарҧык дамоуп, дыхьчауеит,

Аферма рахә иаԥцаны,
Аԥсҭа дҭоуп уахи-ҽени,
Ҽнак днарԥыршәан иуҙауам,
Уи ирахә ныкәны ҙы ижәҙауам.
Аха Рашьыҭ иахьа абра,
Амшын ахыкәаҿ, аԥсара
Маҳәҵас иахьгылоу икахәхәа,
Ахәыцра дшалаз дҭахәхәа
Са дызбеит дтәаны.

Анаҩсан уи аԥхьаҩцәа дыдирдыруеит Рашьыҭ имаҭа, Аҟәатәи школк аҟны атцара зҵо, агәыртцҟәыл бзиа змоу Ақсент. Уи иоуп ҳазҭагылоу аамҭазы аргылара дуқәа ирымҽхаку Аҟәа аихьҙарақәа Рашьыҭ изырбогьы. Иара ихәҭаахьала Рашьыҭгьы имоҭа иеиҳәаша имоуп:

– Абри акәын абахҭа, дад, Ақсент,
Абракәын ахақәиҭраз иқәпоз
Аҟарса хьшәашәа ахьырзыԥшыз,
Абцьар ҙхыган жәлары ирызҵоз,
Аброуп ақәпацәа ахьҭакыз.
Аброуп саншьа Адгәыр зыхьҙыз,
Ҳәагәыжьла дҳәынҷаны цәгьала,
Дахьыршьыз арԥыс маҙала!..
Ирҳәоит, усҟан аҙә знык,
Ашаха ԥитцәар зынзатцәык,
Деиҭакнарҳар ҟамларызшәа,
Нас ахақәиҭра ирҭарызшәа,
Аха Адгәыр изы уи ҟамлеит,
Дызхылтцыз ажәлар дрыԥхеит,
Дҭахеит ашьажәцәа рнапаҿы,
Амшын ахыкәан аҟәараҿы...

Анаҩсан апоет ҳнаргәылаирԥшуеит Тәан Рашьыҵи уи имоҭа Ақсенти зхәаԥшуа ишәҵы-какаҷуа ҳаамҭазтәи

Аҟәа аихьӡарақәа, нас игәалаиршәоит иқалақь гәакьа Аҟәеи, иԥсадгьыли Аџьынџьтәылатә еибашьра Ду иантәгылаз, иара ихаҭа абџьар кны ишихьчозгьы:

Аҟәа, убзиабара сгәы иҭашуан,
Угәадура ѡызара сызнауан,
Сахьцалакь ҳаицызшәа збон сара!
Ақалақьқәа анаҧыз абылра,
Афронт аҧы жәылара санцоз,
Аибашьцәа атәыла зыхьчоз,
Уаргьы урыланы уқәпон,
Саԥхьа угылан уцозшәа збон!
Ицеит урҭ амшқәа, абар иахьа,
Аҟәа, укәа сҭоуп ѡаԥхьа.
Басла ахықәан са исыԥсшьарҭоуп,
Сгәы иадҳәалоуп, исашәаҳәарҭоуп,
Ҟарулс сахьгылаз анкьа абра…

Арҭ ацәаҳәақәа рышьтахьгьы поезиатә ажәа хыркыла апоет ашәа рзиҳәоит СССР зыхьӡыз ҳаԥсадгьыл ду ақалақьқәа, акәакьтақәа жәпакы рыҟнытә ԥсшьара асовет уаа зҭаауаз иқалақь гәакьа Аҟәа аԥшӡарақәа, абеиарақәа.

Апоема анаѡстәи ахәтақәа рыҟны апоет дихцәажәоит зыжәлар рдоуҳатә беиарақәа ӡырызго, иреиԥу рхатарнакцәа зхы рылазырхәуа, збаѡхатәра ԥшӡа аазырԥшуа Тәан Рашьыҭ. Уи аӡәы ҳәа дрылагылоуп ижәлар рыкәашаратә, рашәаҳәаратә баѡхатәра ахәшьара азҭо реизара, рныҳәа ду иалахәу ауаа. Хыԥәкыла ашәа рзиҳәоит зышәҭ-какаҷра игәы шьҭнахуа Аҟәа, уи ҷьанатызтәыз ижәлар.

Апоема «Тәан Рашьыҭ» хыркәшоуп ажәлари, урҭ ркоммунист партиеи рзын гимнра зуа, Рашьыҭ гәаныла иихәо ажәақәа рыла:

– Зегь ҳгәы иақәшәо назыгӡаз,
Зегь ҳгәыҒырҭа, зегь ҳзааӡаз,
Ҳпартиа уҳамоуп гәыҒырҭас,
Уара уоуп аиааишьа ҳа иаҳзырҭаз,
Рашьыҭ ашәа иҳәо дҟазҭаз!

Ҳәарас иаҭахузеи, арҭ аҭыхәтәантәи ацәаҳәақәа, апоема ахқәа жәпакы ирыҭоу аҧсҭазаара злаҟаз ала акәымкәа, иртатаҧшьны ацәыргара апафос иахьатәи ҳаамҭауаҩ илымҳаҷы, игәаҷы цқьа изааиуам. Избанзар, апоема анҩыз аамҭа иара ахатәы идеологиатә мҳәыр бааҧсы аанархеит, авульгартә социологизм иҧсхыхгоу анырра анаҭеит. Аҩымҭаҷы излаарҧшу ала, аҧсҭазаараҷы бааҧсрас иҟаз зегьы ажәытә аамҭаҷы акәын иахьыҟаз, асовет аамҭа аан зегь бзиоуп, зегь таташьуп, акәтаҒь былгьошәа иҟоуп. Ҳәарас иаҭахузеи, ус иҟамызт аҩажәатәи ашәышықәса 40-тәи ашықәсқәа рынҭәамҭазы «Тәан Рашьыҭ» анҩыз аамҭа аан. Усҟангьы аҳра ауан Сталин ихаҭара акульт, Бериа ахәымга игыгшәыгтә политика, амилаҭ еилыхра, шьоукы аҭәы иахаҭаны рӡыргара, рырҿхәара, даҿа шьоукых рыргәамҭра, рхырҭәара, ауаа қьиақәа рыла абахҭақәа рырҭәра, аколнхацәа шеишықәсеи иаадрыхуаз ралхәдатәра аполитика. Асеиҧш иҟоу анегативтә цәырҭрақәа ыҟан Аҧсынгьы, Асовет тәыла егьырҭ акәакьҭақәа рҿгьы, аха урҭ ибаӡом Тәан Рашьыҭ, ирбаӡом уи икәша-мыкәша игылоу ауаагьы. Урҭқәа иҿрылаимгалеит, дрывсит апоема авторгьы, избанзар, дрывымсыр, дҟаломызт ихаҭагьы, аҧхьаҩ иахь изнеиуамызт ипоемагьы. Ари афакт уаҩы иинарбоит апоема «Тәан Рашьыҭ» анҩыз аамҭазы иҟаз аидеологиа аҧсуа литература, иара убас асовет литература зегьы еиҧш ишаҧырхагаз, аҧсы шахнахуаз. Егьа убас иҟазаргьы Ҷ. Ҵьонуа ипоема «Тәан Рашьыҭ» аҧсҭазаараҷы иҟаз аҭабыргхаҭа асахьақәа ахьаныҧшуа рацәоуп, убри

азыҳәан ауп уи аԥхьаѡцәа гәахәала изрыдыркылазгьы. Амала иазгәаҭатәуп, ҳаԥсуа литературатә критикаҿы ари апоема иагызгьы, иабзазгьы шҳәаз ҳақлатцәкьа. Абар, Ҷиҷико Џьонуа диижьҭеи 90 шықәса атцра иазкны Гьаргь Гәыблиа агазеҭ «Аԥсны» ианиҭаз «Иналукаашаа аԥсуа поет, ашәкәыѡѡ» зыхьзу астатиаҿы зызбахә ҳамоу апоемазы Ш.Д.Инал-иԥеи иареи ргәаанагаракәа шцәыриго: «Аамҭала акритикаҿы иахцәажәахьан, аԥхьаѡцәагьы ибзианы ирыдыркылт апоема «Тәан Рашьыҭ» (1949). Акритик, аҭарауаѡ Ш. Д. Инал-иԥа ахәшьара ҳаракы аҭауа иҳәоит: «Ара даарԥшуп зыкәра зфахьоу, ажәытә аахыс акыр гәаҟра иахаану, аха згәамч дуу, иахьа насыԥла инхо-инҭуа... арахәааза ѡ, еицырдыруа аԥхьарцарҳәаѡы Тәан Рашьыҭ... Иара дуум, аха ахаа-цәа аҟәнуп, бызшәа бзиала еилфаҷа иѡуп»... Ҽырԥштәы шааимгогьы иажәакәа рыгәра угоит, аха иара убри аамҭазы, хадаратәла, иагугьы давсуам: «Еиҿыхарак, еимакык-еиҿакык, конфликтк убазом, зегь таташьуп, шәаҳәароуп, кәашароуп...»

«Иҟоуҭои, аԥсҭазаара ус иҟан, уи анымԥшыр ауамызт, аконфликтдара атеориа злахьынҵахаз аѡымҭақәа маҷмызт аԥсуа литератураҿы». Сгәанала ҳакадемик Ш. Д. Инал-иԥагьы, ҳапрофессор Гь. К. Гәыблиагьы апоема «Тәан Рашьыҭ» азы ишәаны, изаны, ҳақла, обиективла иахцәажәеит, урҭ ҟаиматла ирдыруан излацәажәоз азҵаареи уи зхылҵыз аамҭа алеишәеи.

«Аԥҳәысҳәаѡ» (1955–1956), зыхьзу апоема аҟны апоет иҿаԥхьа проблема хаданы иқәиргылоит изызҳазыгъо аҿар аҭаацәареи ауаажәларреи рҿы раазара, аԥсҭазаара ҿыц иаԥырхагоу аҟазшьақәа, ашьцылара баапсҟәа, ажәытәра иацәынхаз иҽеим ақьабзқәа, атцас цәыхцәыфарақәа рықәызбра. Араҟа Ҷ. Џьонуа исатира амчра зегьы амуча, амааза, апаразит хымѡаԥгашьа ҟазшьас итцызгаз арԥыс бжьаѡашьа-хабжьаҟьала Заур Ацба иқәикуеит. Апоемаҿы қәнгала ирҿаастаны иаарԥ-

шуп аԥстазаара алахәаахәтра апринцип, ауаҩытәыҩса иуаҩра атәамбара, ахьысҳатәра апринцип ахаҭа.

Дызустада, дзеиԥшроузеи нас иара Заур Ацба ҳәа ҳазҽу? Иаб Зафас ргыларак аҟны иитахыз мацара идгалан аус зуаз, уи анаплакы еимызтцааз, нас ахәаахәтра нап азыркыз, амал агарҭа змам уаҩуп, дынхоит Кьалашәыр, иан лакәзар уахгьы-ҽынгьы итәаны асакә атцәаԥшь ҟаҵара иахамшәалоз аҳә лоуп, Гәаԥханашь лыхьзуп. Хаҵеи-ԥхәыси зхәоу еиқәшәо, знапы еикәыршаны иҟоу ууазам. Рыцкәын Зурикгьы ааҳара бзиак ирҭартә даргьы ыҟамызт..

Иан Гәаԥханашь Арда лзын илҳәо ажәа мацарақәагьы ирныԥшуеит уи лмешьчанра: «Ачаиҽыхҩы илоуҳәауазеи, сара уи аҳҵаб дыстахым»; абжьаратә школ дзылгазгьыуамакинамтеит,аусиуам,итцараиацимтцеит, иԥьыбақәа ԥарала итәуп, имашьына дақәтәоуп, ҽнак ҩынтә иҽеитеикуеит, аҩыжәра дахашәалом, аисра ақәԥара дазҟазоуп, знык хҩык еидгәалан ипҟоит, ибыз хны иҷоуп, аҭыԥхацәа дыҩуа дрышьтоуп, иара иҩызцәа ачкәынцәа-абжьысцәа дрыцуп, цырпаҕьк, абцьаргьы ныҟәызго, ҩажәаҟа шықәса ихытцуеит. Абас дыҟоуп апоема афырхаҵа хада Зурик Ацба. Ақалақьаҷ Аҟәа дибеит еицырдыруаз ачаиаарыхҩы, аԥхәызба ԥшҙа Арда. Иара итәала бзиа дибеит, длеилаҳаит, дуззак измырԥшҙакәа ихжәаны, бзиа дшибаз, амал змоу ани аби дшырԥоу, ирымоу зегь иара изы ишырҭаху, диццар, зегьы иареи лареи ишыртәхо леиҳәеит, аха Арда уи ихымҩаԥгашьақәа лгәамԥхеит, мап ицәылкит. Абри аахьымзҕишьан Зурик Ацба арыжәтә иҽаршьны, машәыршақә иқәшәаз иидыруаз астудентцәа Баз, Сакәыт, Манча Арда дҳәаны дизтәазшәа, инеира дазыԥшызшәа раҳәаны, ижьаны ацхыбжьон лтаацәа ирыцәлан дрымхны, Арда хатә ԥхәысыс дигарц далагеит. Ууанҙа Ардеи Баҙи гәаԥхеибашьозаарын, аха Зурик сара сҷы аус лымоуп аниҳәа, Баз ибзиабаҩ игәы

лзынхазаргьы, имырзакәа Зурик дицхраарц иаҟәикит, Баʒгьы, Сакәытгьы, Манчагьы Зурик ҩызара изырун ҭацаагара идәыҟәлеит. Аха аҭыхәтәаны Зурик Ацба Арда лажәа шимамыз анеилыркаа, арыжәтә мыцхә ыжәны иҟаз Ацба дышиашамыз иаҳәаны, мчыла дҳәынҷаны имашьына дыҩҭартәаны иҩны днаган иԥырҭит. Зурик арыжәтә анихыԥсаа иара иҩызцәа бжьысҟәаки иареи ҏеинырианы аҩы ҏеадыршьын, Зурик Ацба даҽеа ԥҳәызбак дизааргарц амҩа иҟәлеит, аха амҩан авариа ҟарҭеит. Уаҟа машәыршақә ирыниаз Баʒ иҟалазеи ҳәа Зурик днаидгыланы даниазҭаа, дхысын Баʒ дихәит. Зурик Ацба дҭаркит. Аҭыхәтәан бзиа еибабоз Баʒи Ардеи еизынхеит.

Ари аҩымҭа шәагаалагьы, иҟәнаргыло апроблемаҟәа рылагьы ихатәроуп Ҷ. Џьонуа илиро-епикатә поезиаҿы. Апоема «Аԥҳәысҳәаҩ» аҟны ааʒара апроблема ауп ʒбатәыс, хыҟәкы хадас иҟәгылоу. Ари азҭаара ианакәызаалакгьы алитератураҿы имажәʒо, актуалра злоу проблемоуп. Аҩымҭа ахы инаркны аҭыхәанʒа рахәыц ҟаԥшьҭас иагәылсуеит – хыҟәкы змам ауаҩы дызуҫтазаалакгьы аԥҫтазаараҿы гәыхәтәыхьʒара шимоуа, дызлоу ауааажәларра рыҩнутҟа жьымдырҭас дмыцхәны дшыҟало, дшынасыԥдахо. «Аԥҳәысҳәаҩ» афырхаҵа хада Зурик Ацба ирқьынцыцны иааʒоу, дааизар аахыс зыԥҫтазаараҿы изакәызаалак хьанҵарак зыбԓа иҟәмыгәгәац, ихырҳагоу, ихәарҭоу иадарак иаҵамлац, иаҵаларцгьы згәы иҵам, иҵауроу, ауааажәларратә ԥҫтазааразы ихәарҭоу аус хатәраҟәа ҟазҭо аҿар ирыламҳәуа, ирыцәтәыму уаҩуп. Уи ас еиԥш иҟалара, зегь раԥхьаʒа иргыланы изхароу иани иаби рхаҵақәа руаҩытәыҩсатә, рыуаҩышәатә ҟазшьақәа ахьылаҟәыз, дара рхаҵақәа реизыҟазаашьақәа ахьееимыз, рыжәҩа еибыҵаны, ҳәатәы еиқәшәала рыцкәын иааʒара рхы ахьаладмырхәыз ауп, даҽеа ганкахьала араҟа ирхароу ыҟоуп ҳәарада ашкол, иара убас Зурик Ацба иеиԥш

иҟоу, ихарҳагам аҽар, уи аамҭа аантәи ауаажәларра цқьа иахьырхыламҧшуаз, уаѡҭас имѡақәызҭашаз аҭагылазаашьа ахьырзеиҽырымкаауаз. Иҟалап аӡәы, ауаажәларра аҽар рааӡара ишҧахыламҧшуаз иҳәаргьы, аха рыцҳарас иҟалаз, уи амчра хырҳага улаҧш иҭашәом апоемаҽы.

Егьа убас иҟазаргьы, «Аҧҳәысҳәаѡ» аҟны ауаѡытәыѡса иааӡара, уи апроблема ииашан аӡбраҽы аҵьа ианнакыло аҭыҧ, изѡыдоу аҭаацәара аҧҭара уҳәа реиҧш иҟоу азҭаарақәа рықәыргылара, автор имаурҽхәаша усуп. Ҭабыргуп, апоема афырхацәа хадацәа ируаӡәку Арда лцәажәашьақәа ҵьара-ҵьара аҧсуа ҧхьаѡ игәы еихьнашьыртә иҟазаргьы, инеизакны ари алитературатә хаҽсахьа автор иқәҽиарақәа ирхуҧхьаӡалартә иҟоуп. Имаҷӡам аѡымҭаҽы апоет ҟазарыла иҟаиҭаз аҭыҧқәа, ахаҽсахьақәа.

Иласуп, исахьаркуп автор ипоезиатә бызшәа, уи азааигәоуп ажәлар рцәажәара, апоемаҽы хыҧхьаӡара рацәала ажәаҧҟақәа уҧылоит, урҭ ҧсабаратәны, апоет ипоезиатә цәаҳәақәа бырлашҭас иргәылҧхоит, идырҧшӡоит, абжьы хаа рхарҭоит. Диашоуп, хыхь изныкымкәа зыӡбахә ҳҳәахьоу Кәымф Ломиа, ари аѡымҭа ааидкыланы уахәаҧшуазар автор иқәҽиарақәа ирхыҧхьаӡалоуп зҳәо.

1971 шықәсазы Ҷ.Ҵьонуа иаҧиҭоит аҧсуа жәлар рзын ибҕаҧҭәаганы иҟалаз амҳаҵьырра атема иазку апоема «Аҕба – царҭа змам». Апоет иѡымҭа ахы икуеит игәазырҳагоу асахьа ҧшӡа аарҧшрала. Ҧсшьарамшык аҽны амшын ахықәан апарк аҟны итәаны зыҧсы зшьо апоет ибла аҽаҧхьа амшын иҭаланы зҽызкәабо, ахәыҷ баҳчаҽ ираaӡо ахәыҷқәа дрыхәаҧшуеит. Урҭ гәырҕьаҭәа, аҧслымӡ рҽылаҧсаны амра рҽадыршәуеит, рырҭаѡы дырхылаҧшуеит, зных амшын иҭаланы рҽыркәабоит, ашәа рҳәоит, игәырҕьоит, иччоит, амшын аҟәара рымҽхаркуеит. Убри аамҭазы, апоет

илаԥш итԥашәоит настҳашәа амшын ихгылоу ҕбакы. Уи игәалашәоит (иҟалап аҕба игәаланаршәазар) зыкьѡык инареиҳаны аԥсуа мҳаԥьырцәа зманы Тырқәтәыла иҙхытцыз аҕба итаз ауаа рлахьынтца:

Атырқәа итәылаҷ хара,
Асакара ианықәха дара,
Иԥсҙо ианалага, ихынҳәны,
Аѡныҟа иаауан рыҽҙаны.
Аха иаднамкылт Батым...

Аԥсныҟа ихынҳәыргьы азин ыҟамызт. Аҕбаҷы ауаа антҷаара иаҷын. Убасҟан, Татуаз захьҙыз аԥсыуа хатцак иҟаитцаз аапхьарала, акаԥдан иҳәаны, изтаз аҕба ахы Аԥсныҟа идырхеит. Аԥсны агаҷа ианазааигәаха, аԥсуа шьхақәа рбо иналага игәыргьеит амҳаԥьырцәа. Ус Аҟәа абаҕәааза иаадгылт аҕба. Амҳаԥьырцәа, хәычи дуи, еибак-еибашьтуа рыпсадгьыл агаҷахь иҙхытцуа ианалага, ақалақь аҟнытә абџьар мца рыжәыртцеит аԥсуа мҳаԥьырцәа. Араҟа апоет ихы иаирхәеит Аԥсны атоурых аҟны атып змаз ахтыс: ишдыру еиԥш, «1200-ѡык аԥсацәа-амҳаԥьырцәа, аҕба «Агиос Петрос» италаны Тырқәтәылантәи иаауаз, Аԥсны иҙхытцырц ианалага, Аҟәатәи арратә участка аначальник, аполковник Аракин адтца иҟаитцаз ала, бџьармцала ирпылеит...» – Автор.[1]

Араҟа хыԥхьаҙара рацәала аԥсуаа тахеит, иаанхаз ааха ҕәгәа зауз, изтаз аҕба иаманы агаҷа иадтцны амшын ихылеит:

Аҕба дәықәлеит уаҳа злам,
Аҕба, аҕба – царта змам!

---

1 Цьонуа Ҷ.М. Илакаау. Ажәеинраалақәеи апоемақәеи. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1975, ад. 349.

Абас ала, иаанхаз, зыԥсы ҭаз амҳаԥьырцәа реиқәхареи рҭахареи рзын еилкааны акгьы зымҳәо, илахьеиқәтцагоу ацәаҳәақәа рыла ихиркәшоит апоет ипоема:

Аурҭ ууан, имлагон…
Амшын еибафон. Цаќа ицома,
Аԥба агәаќцәа ҭанархома,
Ма еиқәнархома хатцатцас?
Ацәқәырԥ авашуан зымша.
Иадыркуазшәа иќәашʒа ахша,
Ачныш ақәпапон, еимцклас…
Аха идәыцқәлеит аԥа ицас,
Аԥба дәыцқәлеит уаҳа злам,
Аԥба, аԥба царҭа змам!

Апоет ихәыцрақәа рыќны иааиуа лаԥштцашәарақәаны иаарԥшуп апоема асиужет. Уаќа имшаԥысуа атрагедиатә хҭысқәа зегьы аарԥшуп ирхханы, аԥхьаш аемоциатә ныррa ғәғәа изҭо, исахьарку апоезиатә ажәа иаќазараны, зны узыргәырғьаша, зны ушынеибаку уеиларғәғәа узымпытцакны узыргәжәажәаша, атцанʒа узырхәыцша сахьа гәыҭшьаагақәаны. Иаагап убас еиԥш иќоу автор иуалыуашареи, ипоезиатә башхатәреи, иќазареи зныԥшуа, цакыла еиуеиԥшым апоема атекст аќнытә иаагоу цәаҳәақәак:

«…Адгьыл шьҭан аҷы ʒәʒәаны».
«…Ацәқәырԥ неиуан аԥба иаԥгылан,
Амшын рчалтуан илакьуа».

«…Ашьха дуқәа ууаʒа,
Игылагәышьан рхы ларќәны,
Аԥсны цьабон, ахцәы цыртланы…»

«...Аха убасҟан, абӷьар кны,
Нырцә аӈаѡаҽ хатҷак дгылан,
Алашьцара ихы иҭарӈо»...

«...Игон ахысбыжь дыдратҷас,
Аҕбахь амцабз цон цҳатҷас...»
«...Аӈаѡгьы ҳәҳәон... Аӈаѡ гәынқьуан:
«Ихыӡлахьаз шәарҭ амшын,
Иахьынеиӈырхо шәца, шәымӈшын!..»

«...Ишеит амш ашәы ашәҭаны...»
«...Арыцҳара атәыла иаҟаран,
Еибахеибафо ихытҷны ицон...»
...Иаҳәауазшәа: «Аӈсынра,
Кыкахшыла ҳа ҳзааӡаз,
Ҳудкыл ҳадгьыл, мап умкын...»
Аӡы хьшәашәа урҭ аазгаз.
Иӈнартлан ахҭырӈақәа,
Иӈеиӈеиуа хыхь ихын»...

Арҭ ацәаҳәақәа апоема «Аҕба – царҭа змам» асиужет иахьааҳақәшәаз иагәылаҳхыз фрагментқәоуп, аха рхала мацара урзыӡырѡыргьы иргәылыѡуеит зыӈсадгьыл залымдарыла иаҟәыршьааз амҳаӷьырқәа ирыхҳәаау мыткәмабжьны, ррыцҳара иахылҭуа реквиемны.

Аӷьа абзиабара илатҷаны ауаѡы иааӡара еснагь анасыӈ ахь, иаамысҭашәоу ахықәкқәа рахь дышкылнаго, аӷьабаа зцым, ахамхаӈагьареи аҽыруазҟьареи реиӈш иҟоу аҟазшьақәа, ашьцылара бааӈсқәа шьҭикаартә иааӡоу ауаѡ қәыӈш, мышкы ахы мышкы атҷыхәан дшахьхәуа, ааха ҕәҕәа шиоуа атәы аҳәоит Ҷиҷико Ӷьонуа илиро-епикатә поема «Агәашә аҟынӡа» (1963).

Дуӡӡак ируадаѡны еиларсым ари апоема асиужет. Аѡымҭа аперсонажцәа хадақәа дыруаӡәкуп ақалақь

аҟны инхо, иреиҳау агроном ҭара зауз аҷкәын қәыпш Маџьга Саӡба. Уи иҭара даналга ашьҭахь, аусуразы анкьа зны иаб дахьиз дахьааӡаз ақыҭа ашҟа ацара идырҭоит. Аха Маџьга иани иаби (еиҳараӡак иан) ари аҩыза ахҭыс трагедиаҭас ирыдыркылеит, иагьырыӡбоит рыҷкәын уеизгьы-уеизгьы ақалақь аҟны даанкыланы џьара усурак даладыргарц. Аха Маџьга ишиҭахымгьы, ақыҭаҿы дцаны аусура далагар акәхоит, дагьалагоит. Дук мырҭыкәа, хьӡыда-цәада, иусура ныжьны, дхьагәгәа, дахьынтәцаз ақалақь ашҟа дхынҳәуеит. Иара бзиа иибоз, ақалақь аҟны ииз, ақалақь иааӡаз, аџьа абзиабара зларааӡаз, еснагь дызлаз ауаа рҟны зхы бзианы иныҟәызгоз, зҩызцәагьы, зҭаацәагьы ирылаҭәаны иҟаз, ауаҩытәыҩсатә ҟазшьа ҟәымшәышәқәа змаз Ҟәараса лакәзар гәык-ҧсыкала, деигәырҕьаны дцоит ақыҭахь, уаҟа лзанааҭ ала илымоу аҭара-дырра ақыҭауаа идлырхәоит. Уи лусура лара лхаҭагьы агәахәара лнаҭоит, дызлоу, иаалыкәыршаны иҟоу ауаагьы ҳаҭыр ақәырҭоит, ларгьы дара ақыҭауаа реихьӡарақәа дреигәырҕьоит. Апоемаҿы иаарҧшу аҧсҭазааратә хҭысқәа рыла автор аҧхьаҩцәа агәра диргоит Ҟәараса лынасыҧ шылыҧшаауа ақыҭаҿы, аус ахьылуа аколнхара ахантәаҩы Адгәыр Шамба иҩнаҭаҿы.

Асимволтә ҭакы амоушәа иҟоуп апоема ахы «Агәашә аҟынӡа». Адгәыр Шамбеи Ҟәарасеи макьана Ҟәараса лгәашә аҟынӡа ауп иахьынӡанаскьеибагахьоу, иахьынӡанеихьоу еиларҭараны иҟоу рынасыҧқәа, аха аҩымҭа аҧхьаҩ агәра игоит урҭ рынасыҧ, бзиа еибабо рыҩнаҭақәагьы ишрыҩнаргало.

Ажанртә ҷыдарақәа рыла Ҷ. Џьонуа иаҧҭамҭа «Агәашә аҟынӡа» лиро-епикатә поемоуп. Араҟа имҩаҧысуа, автор еиҭеиҳәо аепикатә хҭысқәа инарывар-гыланы, аҭыҧ хатәра ааныркылоит алирикатә моментқәагьы: автор емоциала иааигәаны идикылоит ифырхацәа рхымҩаҧгашьақәа, уи ддыргәырҕьартә рхы анымҩаҧырго, дреигәырҕьоит, зны-зынла рыгха-

пхақәа игәы анидырхьуагьы ыҟоуп. Апоема асиужеттә цәаҳәаҽы атып чыда рымҽехакуп Ҟәараса лцәаныррақәа, луалуашарақәа, аллегориатә тцак чыда (аподтекст) змоу уи ллирикатә ажәа.

Апоема «Агәашә аҟынза» атематика актуалра атцоуп Апсны азын иара иахьагьы. Иахьа, даҽеа аамтанык еипшымкәа ақыта иатахуп ҳаамта иақәнаго атцарадырра тцаулақәа рыла еибытоу, ҳажәлар русуратә традициақәа, рморал-етикатә цәаҩа бзиақәа, раамысташәара, рыуаҩышәара ҳаракы злааҙоу аҽар. Убри аҟнытә, Ҟәарасеи Адгәыр Шамбеи реипш иҟоу аҽар рхатарнакцәа рабипара иатцанакуа асахьаркыратә хаҽсахьақәа ааҙаратә тцак ду рымоуп.

Апоема акомпозициа еилыхха иҟоуп, уи асиужет зны-зынла еипҟьоит автор игәтахәыцрақәа, ипозициа аазырпшуа игәааанагарақәа рыла, аҩымта иалоу афырхацәа рдиалогқәа рыла, Ҟәараса ллирикатә ажәа ала. Арт апоема асахьаркыратә цәеижь акомпонентқәа зегьы уи акомпозициа атцкар рацәа артоит, идыруадаҩуеит, иҟартцоит итаруа, зымҽехак тбааy сахьаркыратә организмны, абжьы рацәа зхоу лиро-епикатә птцамта ҟаиматны.

Жәытәнатә аахыс, иахьа Шәача ду ҳәа изышьтоу ақалақь акәша-мыкәша азеижәтәи ашәышыкәса аҩбатәи азыбжанза инхоз-интцуаз аубых жәлар рытрагедиатә лахьынтца аарпшра иазкуп Ҷ. Цьонуа илироепикатә поема «Харантә иааҩуа абжьы» (1965–1971).

Апоема алирикатә фырхатца, автор Шәача дыҟоуп; ақалақь атоурыхтә тыпқәа днарылс-ҩарылсны ибоит, нас даапса-дкараха апсабара атып пшзак аҟны дахьықәиоу илацәа нтаауеит, нас пхызушәа, лабҽабоушәа ихәыцраҽы лапштцашәаратцас ицәыртцуеит аибашьрахь ицо аҽыуаа, аубых еибашьцәа, уи инашьтархxны иҽапхьа иаацәыртцуеит убых қытак, итцхәраан иааиуа зыхьк, уаҟа уи диниоит Асмат зыхьзу убых тыпҳак. Лара

излалхәо ала аԥхәызба лашьцәа хҩык аибашьра адәаҿы иҭахеит, убри аҟнытә апоет-алирикатә фырхаҵа диҳәоит лаб аҭаҳмада Шьаҳан иҟынӡа длыццаны шәаԥьҳәара лыциурц, игәырҩа хьанҭа ицеиҩыршарц иаргьыларгьы. Автори аԥхәызбеи аҭаҳмада иҿы инеиуеит. Уи ашьҭахь, Асмаҭ абԥьар шьҭыхны еибашьра дцоит. Аҕацәа хацәынмырха дырҿагыланы дшеибашьуа дҭахоит Асмаҭ дҳәаны (дыркааны) дызмаз арԥыс Есҳаҟ. Уи ицынхәрас лара ашьоуцәа рырхәҭа хадара азылуеит. Асмаҭгьы дҭахоит. Апоема алирикатә фырхаҵа – апоет дырҩегьых аҭаҳмада иҟны шәаԥьҳәара иуеит, иԥҳагьы дыштахаз иеиҳәоит. Аҭыхәтәан аубых ҭаҳмада, аб Шьаҳан ихаҵа иԥсҭазаареи, ижәлари ртрагедиатә лахьынтца далацәажәоит. Апоема хыркәшоуп апоет иажәақәа рыла. Уи игәалашәараҿы аԥсы ахалоит аубыхқәа ртрагедиатә ҭоурых аҟнытә иаагоу епизодк. Апоет лирикатә емоциа ҕәҕәала идикылоит апоемаҿы ицәыргоу аубых жәлар рҭоурых атрагедиатә хҭысҟәа. Асмаҭи, Есҳаҟи, аҭаҳмада Шьаҳани рлахьынтцазын, аубых жәлар зегьы ртрагедиатә лахьынтцазын апоет ихҭысуа ахәыцрақәа ирхылтцуа абжьы гоит реквиемк аҳасабала. Алирикатә фырхаҵа игәалашәараҿы зҧсы ҭало аперсонажцәа рыбжьқәа апоема зегьы алирикатә шәыгақәа аҿыкәыртцоит. Апоема ахы инаркны аҭыхәанӡа иааиԥмырҟьаҙакәа рҿеиҭнырыпсахлоит адраматә, иара убас, атрагедиатә хҭысҟәа, автор илирикатә гәҭахәыцрақәа, нас урҭ зегьы ицәырыргоит афеодалтә еиндаҭларақәеи, атәыла хәыҷи, атәыла дуи рмилаҭ интересҟәеи хацәынмырха реидыслара, ирыхҟьаз аубых жәлар ртрагедиатә лахьынтца асахьа гәыҭшьаага.

Иуадаҩуп, ихьанҭоуп аубых ҭаҳмада Шьаҳан иҟны шәаԥьҳәара иурц апоет даннеиуа, аҭаҳмада иҩны аԥхьа игылоу аԥьҭла амҭан дтәаны, ижәлар ртрагедиатә лахьынтцазы аԥхьарца иантцаны иаирҳәо амыткәма азыӡырҩра:

Аҳәынҭқар ҳаигәампҳеит,
Ҳаҟәнишьеит ҳара.
Ҳҭәыла хәыцы ҳамаикит,
Иаҳцәигеит иара.
Ҳҭәыла хәыцы алаижьт
Амца, абылра.
Ҳҭәыла хәыцы апшӡара
Ҳақәзит ҳара.
Ашәақь-мца иазымгаз,
Иацәынхаз апсра,
Амшын ихиҭәҳәалт, –
Ихыӡлеит жәлара…

Апоет Шьаҳан иҟны дышшәацьҳәаѳу, Асмаҭ дышҭахаз аниеиҳәалак, аҭаҳмада Шьаҳан абас иҳәоит:

– Дад, ҳара аублаа иахыӡааз жәларуп!
Шәышықәса цырц маҷк агуп абар,
Ҳҭәыла ҳахашҭхьеит, иӡит ҳҳабар
Ҳанаурқәа нымхазар, мап уаҳа акгьы,
Уара узацәажәо сыпсхьеит схаҭагьы…

Абарҭ ахҭысқәа зегьы автор ашьацра дахьылаиаз ихдырра пхыӡцас иагәылсны ицоит. Иара ашырхәа дѳатцҟьоит, абаҳча ытцыртәаа аџьцьаҳәа ауаа неиѳеиуеит. Макьана адунеи ианыӡааз, збызшәа зцәыӡыз, иуаажәлар жьрацәарала ирзааигәаз, иахьа ижәларгьы иаргьы ихьаан ирзынхаз аубыхқәа иҷахцәаз рыпсҭазаара ихҭысуа, игәыѳуа дгылоуп. Уи ипоема хиркәшоит аҧхыӡ еиҧш ихҭигаз аѳымҭа леитмотивцас акырцьара иагәылыѳуа ацәаҳәақәа реиҭаҳәарала:

Адгьыл ианыѳны игозшәа саҳауан:
«Гәырҧ-гәырҧ-гәырҧ, гәырҧ-гәырҧ-гәырҧ!»

Абираҟ инаргоз шьала иҙсауан,
Аҽцәа цон, ицон гәыԥ-гәыԥ!

Ари апоема ахы инаркны аҭыхәанҙа ианыԥшуеит аубых жәлар рдоуҳа, рԛәыԥсычҳара ахьыԛәыз адгьыл блахкыгақәа ирҭааз, доуҳала зҽырзааигәазтәыз Ҷ. Цьонуа поет ҳасаблагьы, уаѽыҳасаблагьы зысакьаҳәымҭа иҭагылаз аҙәы злаиакәыз ала, шаҟа емоциа ҭәҭәала, гәыбылрала ихҭысыз ҳаиашьаратә убых жәлар ртрагедиатә лахьынтца.

Ҷ. Цьонуа илиро-епикатә поема «Аныѽбжьы» (1967), аѽымҭа алирикатә фырхатцеи, уи ибзиабаѽ ԥҳәызбеи рԛәыԥшра аан ирыхҭысыз, еиԥҟьаз абзиабара аҙбахә аҳәоит. Ари абзиабара аҙбахә иѽуеит апоема афырԥҳәыс лԥа – раԥхьаҙатәи зырҿиаратә дебиут ахәшьара аиҭарц азын аԥышәа змоу апоет изназго. Аҧкәын қәыԥш ари абзиабара аҭоурых даԥхьоит. Аԥышәа ду змоу, ҳаҭыр зқәу апоет иакәзар, аѽымҭа атекст хаирҭәаауеит ицкьоу, иҟәымшәышәу бзиабаратә цәалашәара ҳаракыла игәылҭәааy иара ихатәы лирикатә хәыцрақәа рыла. Апоема акомпозициа еихышәшәо еиҿкаауп аԥхьаѽ даднаԥхьалартә еиԥш. Аѽымҭа ҟаиматла, уаѽы агәра игартә ицәырнагоит ауаѽытәыѽса иԥсҭазаараҿы абзиабара амчхара ҭәҭәа аҵакы. Абзиабара ари апоема аҟны иаарԥшуп ауаѽытәыѽса иуаѽышәара зырԥшҙо, аамысҭашәара илазҭо, уаѽытәыѽсатә цәанырра ҳаракны, цәанырра ҟәымшәышәны.

«Аныѽбжьы» абжьы рацәа зхоу поемоуп. Араҟа автортә лирикатә хьаҵрақәа шыраҷәоугьы, аѽымҭаҿы имѽаԥысуа ахҭысқәа реиҭаҳәашьа аепикатә ҟазшьа амоуп. Ахҭыстә ҟазшьа змоу апоема ахәҭақәеи автортә лирикатә хьаҵрақәеи рҿеиҭнырыԥсахлоит, ихеибартәааyеит, насгьы дара апоема зегьы аемоциатә уалыуашара ҭәҭәа аҵарҵоит.

Апоема аҵаки, ахҭысқәа раарԥшышьа аформеи, аѽымҭа ианыԥшуа иҳараку асахьаркыратә ѽаҙареи, Ҷ.

Цьонуа ипоема «Аныҩбжьы» ҳаамҭазтәи аҧсуа литератураҿы иреиӷьу алиро-епикатә ҧҵамҭақәа ируакны иҟарҵоит.

Ари апоема аҧхьаҩ итҵанаҳәоит абзиабара иашатҵәҟьа ззылпхаз ауаҩы ианылзеилымкаа, ма ианизеилымкаа, урҭ аҩыцьагьы рыҧсы ҭанатцы ишрыцзаауа згәыхәтәы намӡаз абзиабара ду иахылтцуа ахьаа гәыҿкаага.

«Амаамын сасра ишцаз» (1960) хәыҷтәы поема лахҿыхуп. Ҷ. Цьонуа ари аҩымҭа анаҧитҵоз аамҭазы, ахәыҷтәы журнал «Амцабз» аҟны аҭакзыпхықәу маӡаныҟәгаҩыс аус иуан; ирлас-ырласны ашколқәа рахь днеиуан, ахәыҷқәа рдунеи дамадан, ҳхәыҷтәы литература иагыз-иабзазгьы иаҳа ибарҭан. Уи ауп, ари апоема хәыҷгьы раҧхьаӡа ажурнал «Амцабз» адаҟьақәа рыҟны асахьа лахҿыхқәа ацҵаны изикьыпхьызгьы, хаз шәҟәны изҭижьызгьы.

«Амаамын сасра ишцаз» ахәыҷқәа бзиа ибаны иаҧхьартә еиҧш, ажәеинраала еиҿартәышьа аформа уаҩы иҿаҿы иааиуеит, иласуп, еихышәшәо, аҧсышәа цқьала ицәажәоит, адиалогқәа реиҿкаашьа маншәалоуп, ипсабаратәуп, ахәыҷқәа реицәажәашьа иазааигәоуп, иашьашәалоуп. Аҩымҭа ахәыҷқәа гәахәарыла иеиҭарҳәаша асиужет амоуп. Цаца хәыҷы акәырҷыжь дақәтәаны, Манча дицны абаҳчахь иахьцаз, уи абаҳча иналс-ԥалсны ирбеит. Уаҟа зҩызцәа ирцәыбналаз амаамын ҵлакы ишықәтәаз ангәарҭа, Манча иара аҟатцашьақәа ҟатцо, иргәыбзыԥны атцла илбааиган, Цаца лкәырҷыжь иақәыртәаны рыԥныҟа иргеит, акры аҿартцеит. Амаамынгьы аҩызцәа ҿыцқәа иҵабуп ҳәа ранаҳәеит. Нас, шәыҟә дук азааргап, абҕьыцқәа аартны амаамын аҧхьа иқәыртцеит, ҳаргьа атцара ҳҵоит рҳәеит. Манча хәыҷы икәымжәи икабеи амаамын иашәҵаны, иҟама хәыҷы аҟәнитцеит, нас ампыл иадырсит, идырхәмарит. Манча иаб данааи, амаамын иаашьахаз дшазҵаауаз, ихылпа ихшәаны

ианкаҳа, амаамын мпылыз ҵьышьа иаамҵанарсын аҩызцәа иднарбарц «аҩныҟа» иаанагеит. Аҩызцәа уи иашәыз аҧсуа маҭәақәа ашәырхит. Иарах аҽырҧагьаны аҩызцәа рыгәҭа итәаны, аҽны иабаз, иаҳаз, иахҭысыз ажәабжьқәа шеиҭанаҳәоз, Манча иара дашьҭаланы даакылсит. Уи амаамынқәа, гәырҕьаҵәа иҧылеит.

Абас ари апоема ахәыҷқәеи амаамынқәеи реиниара аӡбахә ырлахҽыхны иӡырнагоит. Аҧхьаҩцәа ари апоема гәахәарыла ирыдыркылт. Ахәыҷқәа аҧсабара иазааигәанатәуеит, рынаҧшы-ааҧшра арҭбаауеит.

«Амшәқәа қарымҽо, иқәын икәашо» (1970) ахьӡуп Ҷ. Ҵьонуа егьи ихәыҷтәы поема. Аригьы аҧхьаҩцәа хәыҷқәа гәахәарыла ирыдыркылаз ҩымҭоуп, хыҧхьаӡара рацәала ахәыҷқәа хызхша, изеигәырҕьаша аперсонажцәа алоуп, араҟа иҟоуп ахәыҷ баҳчаҽтәи аҧсуа маҭәа ҧшӡақәа зшәу Аҷкәынцәа-Ахәыҷқәа, Аӡҕабцәа хрыҩшәақәа, ахәыҷ баҳча азааигәара игылаз ацирк аҟнытәи Амшә ҟәарҽарқәа, Ажьақәа. Арҭ зегьы реиниара, реицәажәара, рыхәмарра, амшәқәа аркьыл еимакуа реимҵакьачара, аперсонажцәа зегьы рышәаҳәарақәа, амшын рҭалара, аглисер иақәтәаны рынеиааира, аҟәараҽы амырхәага рыцәиалара, рыкрыфара аамҭа анааилак амашьына иҭаланы ашәа ҳәо доусы рыҩныҟақәа рахь ианцо. Амшәқәа қарымҽо иахьықәу икәашо уҳәа, ахәыҷтәы ҩымҭа зда ихәарҭам асахьа лахҽыхқәа цәырнагоит, иҩуп аритмика ласы зҵоу, ахьхьаҳәа аҧсышәа цқьала иҩу жәеинраала ласыла.

Иааизакны хыхь зыӡбахә ҳҳәаз Ҷ. Ҵьонуа икалам иҵихыз апоемақәа ажәба: «Нарҭ Сасрыҟәа», «Тәан Рашьыҭ», «Аҧҳәысҳәаҩ», «Агәашә аҟынӡа», «Аныҩбжьы», «Харантә иааҩуа абжьы», «Аҕба царҭа змам», «Амаамын сасра ишцаз», «Амшәқәа қарымҽо, иқәын икәашо» лагаламҭа бзиақәоуп аҧсуа лироепикатә поезиаҽы. Урҭ традициа бзиоуп аҧсуа литератураҽы апоема еиуеиҧшым ажанртә формақәа ралартҵәараҽы, рҭышәныртәалараҽы.

ҶИҶИКО ЦЬОНУА ИПРОЗА

Ҷиҷико Цьонуа, аԥсуа шәҟәыѡцәа реиҳараѡзак реиԥш, ҳлитератураҿы раԥхьа поетк иаҳасабалоуп дышцәыртцыз, аха ХХ ашәышықәса 40-тәи ашықәсқәа рынтәамта инаркны уи ҟасарыла ихы ԥишәон апрозаҿгьы, аха иара убри аамтазгьы поетк иаҳасабала ирҿиаратә усура гәыгәтаижьзомызт иԥстазаара атцыхәтәантәи амшқәа рҟынза. Амала машәыршақә имҳәазар ҟалап 1962 шықәса рзы Ш. Д. Инал-ипа Ҷ. Цьонуа изы абас: «Апоезиа каимыжьзеит уи (Ҷ. Цьонуа иоуп зызбахә имоу Б. Г.), иахьагьы даԥыртцны дыҟазам, аха даазқәылаз иаҳа апрозахь ихы кыдикыло далагеит. Уи иара шәҟәыѡы ҳасабла ишәра, изҳара итышәынтәалара иазҳәоуп. [1]

Ҷ. Цьонуа поетк, иара убас прозаикк иаҳасабала ихцәажәахьеит, ирҿиамта ахә ҳаракны иршьахьеит аԥсуа литературатцаѡцәеи, акритикцәеи, апоетцәеи, апрозаикцәеи еиуеиԥшым рабиԥарақәа ирытцаркуа арҿиаѡцәа. Убарт иреиуоуп: Шьалуа Инал-ипа, Хәыхәыт Бгажәба, Кәымф Ломиа, Алықьса Гогәуа, Гьаргь Гәыблиа, Руслан Қапба, Никәала Кәытцниа уҳәа убас аҳәырѡы.

Абар, Ҷ. Цьонуа диижьтеи 70 шықәса атцра аиубилеи аназгәартоз «Ажәа сахьарк амчи анархеи» зыхьзу истатиаҿы уи изкны апоет, апрозаик, ажурнал «Алашара» усҟантәи аредактор хада Никәала Кәытцниа ииѡуаз: «Аԥсуа поезиа зцьабаақәа рацәаны иадызтцаз Ҷ. Цьонуа прозаикк иаҳасабала ибзианы деицырдыруеит ҳара ҳаԥхьаѡцәа. Уи инапы итцытцит имаҷымкәа

1 Ш. Инал-ипа Мѡахәастала ахрақәа рахь. Акритикатә статиақәеи аматериалқәеи реизга, Ашәкәтыжьырта «Алашара», Аҟәа, 1975, ад. 249

ажәабжьқәа, аповестқәа, аочеркқәа, агәалашәарақәа. Ипоезиатә рҽиамҭақәа реиԥш, Ҷ.Џьонуа ипрозатә ҩымҭақәагьы аԥҵоуп бызшәа цқьала, бызшәа беиала: акырԥьара ҟазарыла еибыҭоуп уи исахьаркыратә маҭәахәқәа, ажәа лыԥшаахуп, еибатәны еицҵәажәоит уи ицәаҳәақәа, иҳәоуқәа. Ашәҟәыҩ иԥьушьаша раԥхьа игылоуп уи иҩымҭақәа амилаҭ цәа ахьырхоу, амилаҭ ҟазшьа аҷыдарақәа ахьаадырԥшуа»[1].

Асовет литература зегьы аҟны аиԥш, аԥсуа литератураҿгьы аконфликтдара аҳра анауаз аамҭа аан ауп Ҷиҷико Џьонуа апрозатә ҩымҭақәа раԥҵара данала-газ. Уи арҿиаҩ қәыԥш ипроза ианымԥшыр ауамызт. Убасҟан иаԥитҵаз раԥхьатәи ҩымҭа хатәроуп ажәабжьоу «Гәдиса Шларба» (1952). Уи актәи авариант «Дыргәын» ахьӡын, аха 1955 шықәсазы, ари аҩымҭа агха-ԥхақәа рҿеины ахгьы «Гәдиса Шларба» ҳәа иԥсахны, аҩымҭа афырхаҵәа хадақәагьы иаҳа аԥстазаара атҵабырг иазааигәатәны, иԥсабаратәны иҟаҵаны аԥсы рхеитҵеит автор. Дыргәын – д-Гәдисахеит, Мышьа – Кәаҕьына ихьӡитҵеит, рҟазшьақәа дрыхәаԥшны аперсонажцәа даҿа аӡәык-ҩыцьакгьы рыхьӡқәа иԥсахит.

Ажәабжьоу аҟны инарҭбааны иӡыргоуп 50-тәи ашықәсқәа рылагамҭазтәи аԥсуа шьха қытаҿтәи анхамҩатә ԥстазаара. Ари ақытаҿы иаадрыхуеит аџьыкәреи, аҭаҭын, аҩымтаҿы излаабо ала иларҵеит ачаи плантациақәагьы, ираӡоит аԥсаса, ашьамаҟа, иантҵаны ирымоуп ауахьад, ақытаҿтәи аколнхараҿы аҿар рыбригада ԥхьагыла напхгара аиҭоит Гәдиса Шларба. Уи ихаҭа зҵара-дырра иаззырҳауа, акомҿареидгыла иалоу, аԥхьагылара змоу арԥысуп, ақытанхамҩазы деиҿкааҩ бзиоуп, дҿыбҕаҟазоуп, абаҩхатәра змоу кәашаҩуп, шәаҳәаҩуп, дҵоуроуп, дгәымшәоуп, иаб Елҟан Шларбагьы дышьхауаҩын, дшәарыцаҩ дуун «шәақь ԥынҵала

1 Агазет «Аԥсны Ҟаԥшь», 1986 шықәса, октиабр 23.

агәыԥ зырчоз уаҩын», дынхаҩ наган, Аԥьынԥьтәылатә еибашьра Ду аан Кавказтәи ҳашьхақәарҿы деибашьуан, Нхытԥ Кавказ дтахеит, аибашьраҿы дтахеит Гәдиса иашьагьы. Гәдиса иҿырԥшыгоу фырхатцаны даарԥшуп аҩымтаҿы, ақытан зегьы ҳатыр иқәыртцоит, бзиа дырбоит, иара иҿыԥшуеит аҿар, идгылоит ақытаҿы иҟоу итцоуроу ауаа зегьы, урт иреиуоуп аколнхара ахантәаҩы Хьрыпс Акшба, Никәа, ақытсовет ахантәаҩы Сардиан Ашәба, Пуԥка Ҷкадуаԥха, Цақәа Ахԥха, Қәтар Никәа, Хьзан, Марушьа, Ҟәыбҷа (Кәыпта), Ламара Гәниаԥха, Марушьа, уҳәа убас аҳәырҩы.

Ауаа зегьы ԥшра-сахьала, ааҳашьала ишеиԥшым еиԥш ҟазшьалагьы еиԥшхом. Ари аҩымтаҿы даарԥшуп Гәдиса Шларба иҩызак Кәаҕьына ҳәа, уи абжьаратә тцара имоуп, Аԥьынԥьтәылатә еибашьра ду далахәын, иан дырқьынцыцны длааҳеит, иаб Аҩзы Ҭемраз Кәаҕьына иан длылтцны акырынтә аҳәса ааигахьеит, Кәаҕьына зтцара иацызтцар зтахым, ақыта дәқьан итцагыланы аус зуа, аха зыуаажәлар ртахрақәа рыгәхьаа мкыкәа бжеиҳан зыдәқьан ашә аркны атыԥхацәа хыхуа ирышьтоу, ақалақь ахь ицаны, мариала, ҷьабаада апстазаара зтаху аҳә иоуп. Ажәакала Кәаҕьына амешьчан ҟазшьақәа змоу, далаҡаҳамкәа зых зымхаԥагьоу, итцкыс еиҕьу атыԥхацәа дрылаԥшны иреиҕьу дызгар зтаху аҳә иоуп. Аха Кәаҕьынагьы иҩызцәа рыбзоурала иқыта дацәыҳуам, атаацәарагьы аԥитцоит, ауаажәларразгьы дхәартахартә даарԥшуп аҩымта антцәамтаҿы.

Ирацәаҩуп аҩымтаҿы инхо-интцуа еизҳазыҕьо ақытатә ҿар. Урт рабацәа рабиԥара аҕьараҳәа ирывагыланы ирчаԥоит рқытагьы даргьы рпеиԥш лаша. Аҩымта зыхьҳ аху Гәдиса Шларба иакәзар ақыта школ артцаҩы Цақәа Ахԥхаи иареи рынасып аилатцара иазку рчара аҿҳәара иазхәыцуеит аҩымта ахыркәшамтаҿы. Ажәакала ажәабжьоу «Гәдиса Шларба» аҟны иаарԥшуп иахьеи-уахеи еизҳазыҕьо, аԥеиԥш лаша змоу аԥсуа қыта

аԥсҭазаара. Сара сгәанала, Ҷиҷико Цьонуа иажәабжьоу «Гәдиса Шларба» аҟны иқәыргылоу апроблемақәа иахьагьы актуалра рымоуп аԥсуа қыҭазы, ус анакәха уи иахьагьы аԥсҭазааратә ҭатцгәы змоу, аԥхьаѡ изын хаҳара злоу ѡымҭоуп.

Аԥсуа милаҭҭә ҟазшьа, милаҭҭә колорит ҭоуиҭадала акәымкәа, иааигәаны, цәала-жьыла изныԥшуа афырхацәа рлахьынтцақәа цәырнагоит ашәҟәыѡѡ ипрозатә ѡымҭақәа рахьтә иалкааны зыхцәажәара ахәҭоу, иақәнагоу ажәабжь «Ахра шкәакәа» (1960).

Ари аѡымҭа ҭатцгәыс, гәыцәс иамоуп, ԥсыс иахоуп аԥсҭазаараҽы иҟалахьатцәкьоу хҭыск, аԥсуа шьха қытақәа ирхылтцыз арԥыски ԥҳәызбаки рыбзиабара цқьа, рыбзиабара ду зыниаз аԥынгылақәеи урҭ ирыхҟьаз атрагедиа хлымҙаахи рҭоурх.

Еиҽыгәҳәааува бзиа еибабаз ари ажәабжь афырхацәа хадақәа – Асҭанеи Марҭеи ԥшра-сахьала, ҟазшьала, уаѡышәала иаарыкәыршаны игылаз ирылукаауаз, зыбзиабаратә цәалашәарақәа ҽеа-шьоукы рыбзиабара еиԥшымыз, иаҳа иҳаракыз иԥшқарахыз, ихымкыхыз цәалашәарақәан. Уақәшаҳаҭымхарц залшом Алықьса Гогәуа Асҭанеи Марҭеи рыбзиабара иаиҭо абри аѡыза аҟазшьарба: «Асҭанеи Марҭеи рыбзиабара иаабац, хатцеи-ԥҳәысреи мацаразы зхы зкыз бзиеи-бабарамызт, уи итцегь иҳаракын, аҽа ԥсын иахаз. Марҭа лашьцәа реиԥш иҟаз ауаа уи рызхымгеит, избанзар, урҭ рзы раҳәшьа лынасыԥ иаша, лыбзиабара цқьа акәым аус злоу, дара рхамхабзиара иавамлашаз, амҳәыреиԥш рнапы зқәу анасыԥ ауп (уи анасыԥ ҳәа узазҳәозар).

Аха Марҭеи Асҭанеи рыбзиабара иара аганахьала ус акгьы иатцагылоз бзиабарамызт.

Зыбзиабара аныҙба, ашәарҭа иацәызгарц идәықәлаз арԥызбеи аԥҳәызбеи агәаҟра баапсы иакәшәеит. Урҭ рымѡа ашьхақәа рҽы асы иакхьан, аха убригь иаиаирц иалагеит. Аха асыԥсацара наҙаҙа дагеит Марҭа.

Дагьԥсымкәа дагьбзамкәа дынхеит Асҭана. Асыԥсацара машәырын ҳәарада, аха ҳара ҳҭәала автор иҳәарц иҭахымызт иҟалаз зегьы машәыруп ҳәа, – ахшыѳтцак шьақәирҷәҷәоит А. Гогәуа. Нас абас инаигъоит иажәа, «– Автор абра иҳәеит усҟантәи аҭагылазаашьа зеиԥшраз, дара злаз ауаа, зыбла ихгылаз зеиԥшраз ала, Марҭеи Асҭанеи рыбзиабара иақәнагоз, уи иашьашәалаз анасыԥ наӡашьа амамызт ҳәа. Аԥсабара ус ирԥымгыларгьы, иахьакәзаалак ирхьымӡар ҟаломызт».[1]

А. Гогәуа иааидкыланы Ҷ. Цьонуа иажәабжь «Ахра шкәакәа» ахәшьара ҳаракы аиҭоит, аха игәы еихьызшьуа малырқәакгьы амоуп ҳәа игәы иаанагоит ари аромантикатә цәа-хаа зхоу аѳымҭа. «Абри аѳымҭа аҭыхәтәаны аԥсуа литература иаланагалахьоу ажәабжь бзиақәа иреиуоуп» – иҳәоит А. Гогәуа заа зыӡбахә ххәаз Ҷ. Цьонуа «Иалкаау» иѳымҭақәа рапхьажәаҿы.

А. Гогәуа игәы еихьнашьуеит ажәабжь аҟны Марҭа лашьцәа уаѳы ишимбац ала иуаа баапсҟәоу, мамзаргьы иара аамҭа мацара иахаразу цқьа иахьеилкаам.

А. Гогәуа гәыбган иитоит ажәабжь афырхаҵа хада Асҭанагьы. «Асҭана дызлахаҵа ҷәҷәаз ала итцегь ихьчар акәын ибзиабара, итцегь иҿирҷәҷәар акәын».

А. Гогәуа игәааанагарала «…иара Асҭанагьы убра дҭахароуп (Марҭа дахьҭахаз аҭыԥ ауп зыӡбахә имоу – Б.Г.), убас аҭахуп, ажәабжь аидеиа убрахь ихоуп, уаҳа царҭа амаӡам уи аҭагылазаашьа иархаз амѳа. Ари аиԥш аан зыԥсы ҭаны инхо, еиҳараѳык рыԥапараҿы, рыԥсҭазаараҿы иаҵахоит. Аха абри аиԥш аан итахо, зыԥсы ақәызҵо шамаха еснагь аиааира ргоит. Избанзар, урҭ ирҭынхоит ахра шкәакәеиԥш ишыцқьоу инхаз рыбзиабара».

1 Уахәаԥш: Цьонуа Ҷ. Иалкаау. Аҟәа, 1966, ад. 10

«Ахра шкәакәа» акомпозициа еиҧкааyп автор игәҭакы аарԥшразы изырманшәалаша асиужет еиҧаргәышьа еиҳа еилыкка иҟанаҵап ҳәа игәы иҭеикыз ала. Ажәабжьҳәара хациркит, иҟалашаз атрагедиа аныҟала ашьҭахь. Ари автор игәҭакы, ирҧиаратә хыцәкы иҵанаҳәаз усуп, сиужетеиҧкаашьатә цхыраагзоуп.

Ҳәарас иаҭахузеи, ари атрагедиатә хҭыс даҽеа сиужетеиҧкаашьатә композициак азыԥшаазаргьы ауан ҳәарада, аха ҳавтор иалихыз, ҳазлеигзаз абри акәхеит… (Иҟалап уи аԥсҭазааратә ҵабырг аҟнытә иаауаны даламкьысзаргьы).

Абраҟа иазгәасҭар сҭахуп А. Гогәуа игәынамзаракәеи игәааанагаракәеи рҟасара уаҩы мап рцәикыртә ишыҟам. Избанзар, ажәабжь «Ахра шкәакәа» анҵәамҭа уажәы ишыҟоу, аромантикатә-цәа зыҟәныз, иҳаракыз, аԥсуа шьхауаҩ идоуҳатә ԥсабара иазааигәаз ажәабжь афырхаҵа хада Асҭана ихаҷсахьа ланарҟәуеит, уи иаҕацәа – иабхәындцәа Маҷьгеи Сузари дрыцҳашьаны иламкьысыртә аҟара дқабаданы дҟанаҵоит.

Ҳәарада, «Ахра шкәакәа» асиужет, уи асахьаркыратә ансамбль иаҳа еиқәнаҳәалар, еилатәах иҟанаҵаргьы ҟаларын Асҭана Марҭа лытрагедиатә лахьынтца аҙбахә Маҷьгеи Сузари рычныр Алхас иаҳәаны данаалга, игәамчхара еиқәырханы, имаз игәҭыха ҳәаны даналга, дыхәжәаны иԥсы ааихытцызҭгьы. Усҟан Марҭагьы шәаҷьҳәара лзиуан, иара иакәзар, уаҳа уи еиҳаз шьҭа акгьы изыҟаҵомызт, иагьиҭахымызт, игәы ҟычны, инарцәымҩагьы жәҩангәашәԥхьарас ишьаны дыкәлон, иԥсы ахаара злаз Марҭа иԥсы лхьигӡон. Уи аҩыза аԥсра иареи лареи рыбзиабара ду иаҳа иаҳақыз, иатәаз ԥсрахон ҳәарада.

Ҵабыргуп, автор иажәабжь анҵәамҭаҷы ҷьара Алхас иҷала иҳәоит Асҭана иахь зхы рхоу абарҭ ажәақәа:

«– Еҳ, уара узыҳәа аԥсцәаҳагьы дышԥабжьаӡи. Ларгьы уаргьы шәеицыԥсыр уҭынчымхоз…»

Аха автор иажәабжь ус еиӈш ихимыркәшеит уеизгьы. Устҷәҟьа ихиркәшар, ажәабжь ҟамлозар акәхарын.

Ажәабжь аӈхьаҽцәа ирызцәырнагаз еиуеиӈшым агәаанагарақәа автор ирҿиамҭа ақәҿиарақәа аиуит ҳәа ауп иаанаго. Уи дара аҭанӡа иархәыцит, агәыҭха, ахьаа рнаҭеит, афырхацәа хадақәа Асҭанеи Марҭеи рлахьынҭақәа даара иааигәаны ирыдыркылартә иҟаиҭеит автор ҳәа ауп иҳәаақәнаҭо. Убри ауп А. Гогәуа «Ахра шкәакәаҿы» игәы еихьызшьша акы-ҽба малыр адибалазаргьы ахәшьара бзиа заиҭаз. Абар уи, зыӡбахә ҳамоу ажәабжь азы иажәа шыхиркәшо: «Ажәабжь «Ахра шкәакәа»... аӈхьаҽцәа ргәаҿы гәынҷыхьак ааннажьыртә иҟам. Избанзар, убасҟак амч амоуп иара злабзиоу, поезиа ҳаракыла иаҳәаз аҿахәы...»

Диашоуп сгәанала А.Гогәуа иара ажәабжь ажанртә ӈсабара алкааразы абас аниҳәогьы: «Аиашазы, иара ажәабжь ахьӡ ссир иамоу иаҭаҽызар ҟалоит «абзиа-бараз апоема»[1] ҳәа.

Ҷыдала иалкааны иазгәаҭатәуп Ҷ.Ӌьонуа иажәабжь «Ахра шкәакәа» аӈхьаҽцәа рыҽнуҭҟа аимак-аиҿак ҕәҕәаны ишыҟанаҭаз.

1962 шықәса октиабр 30 аҿены «Ахра шкәакәа» иазкны Ш.Д. Инал-иӈа Аӈснытәи ашәҟәыҽҽцәа Реидгылаҿы инеиҭыхыз ажәахә ҟаиҭеит. Ашьҭахь ари астатиа алхны, «Ажәабжьк азы» ҳәа, хыс иаҭаны, икьыӈхьын Ш. Инал-иӈа 1975шықәса рзы Аҟәа ашәҟәҭыжьырҭа «Алашара» аҟны иҭижьыз ашәҟәы «Мҽахәасҭала ахрақәа рахь» аҟны (ад. 248–264).

Ш.Инал-иӈа истатиа «Ажәабжьк азы» аҟны инеиҭыхны еилыргоуп, иагу-иабзоу ҳәоуп, ахәшьара ҳаракгьы аҭоуп «Ахра шкәакәа». Абар ари ажәабжь иазку истатиа ахыркәшамҭазы Ш.Д.Инал-иӈа ииҳәо: «Ажәабжь имырхьаацәашәа иҳанаҳәоит ҽыӌьа, цәгьара

1 Уахәаӈш: Ҷ.Ӌьонуа. Иалкаау, Аҟәа, 1966, ад. 11.

зламыз аҽарацәа ссирцәа, ажәытә аамҭа аҩеидасха рнамҭакәа, рыбзиабара цқьа илақәыҵ ишцаз атәы. Урҭ анасыԥдақәа ргәаҟтцәаҟра апафос ду аныԥшуа иҟатцоуп. Арҽиамҭа абзиабара иашазы аҭакԥхыцәра ҳаранакуеит. «Ахра шкәакәа» уанаԥхьалак, иаразнак иухашҭуа аҩымҭақәа иреиуам. Уи уаԥхьаны ианаурклакь ашьҭахьгьы, акырынтә аҽеугәаланаршәоит, шьарда аамҭа угәы иҭынтцәом, уархәыцуеит, ухшыҩ азцоит».[1]

«Ахра шкәакәа» ахәшьара ҳаракы аиҭеит апоет Кәымф Ломиагьы. Уи инапҩымҭа аҟнытә ацитата аагоуп хыхь зыҵбахә ҳҳәаз Ш. Инал-ипа истатиа «Ажәабжьк азы» аҟны. Иаагап «Ахра шкәакәеи», уи автор Ҷ. Цьонуа ибаҩхатәреи рзы К. Ломиа игәаанагара: «Ахра шкәакәа» акырҵа зыҕьара дуу ҩымҭоуп. Ари ажәабжь Ҷ. Цьонуа иҟазара иагәтылсатцәкьоуп. Уаԥхьо уҽааухар, иубоит автор иажәабжь дахҵыҵааны, деиҷаҳаны, игәыбылра адҭаны ишиҩыз. Ари ажәабжь абзиабара ҳаранакуеит. Уи ахы инаркны атцыхәанҵа апоезиа ацәа шамшамуа иахоуп. Абри аҩымҭала автор дхалеит асахьаркыра ахәқәа рахь».

Ҷ. Цьонуа иажәабжь «Ахра шкәакәа» ахәшьаразы аинтерес атцоуп ашәкәыҩҩ апрофессор Гьаргь Гәыблиа игәаанагарагьы. Ҷ. Цьонуа диижьтеи 90 шықәса атцра иазкны агазет «Аԥсны» адаҟьақәа рыҟны Гь. Гәыблиа иикьыԥхьыз астатиа «Иналукааша аԥсуа поет, ашәкәыҩҩ» аҟны уи иҩуеит: «Ахра шкәакәа» ԥсра зқәым аб-зиабара иасимволны иаабоит».

ХХ ашәышықәса, 60-тәи ашықәсқәа рылагамҭаз Ҷ. Цьонуа иажәабжь «Ахра шкәакәа» аԥсуа литератураҿы иҟалеит ицәыртцратцәкьаны. Убри ауп аԥсуа ԥхьаҩцәа рацәаны иахьыҟаз аорганизациа дуқәа рыҟны уи аилыргарақәа нартбааны изеитцырхоз. Ари ахшыҩтцакҳәаақәнатцоит А. М. Горки ихьҵ зху Аҟәатәи

1 Инал-ипа Ш. Мҩахәастала ахрақәа рахь. Ашәкәтыжьырта «Алашара», Аҟәа, 1975, ад. 264.

Аҳәынҭқарратә педагогтә институт астудентцәеи артцаҩцәеи Ҷ. Цьонуа иажәабжь «Ахра шкәакәа» аилыргара ахьеиҷыркаазгьы.

Араҟагьы иҟан принципла ацәажәара.

Ҷ. Цьонуа иажәабжь «Ахра шкәакәа» иазкны ажәахә ҟаитцеит апоет Владимир Анқәаб. Уи инарҭбааны дахцәажәеит ажәабжь иагыз иабзаз. Аилыргара активла рхы аладырхәит аҷар. Ари аилыргараҷгьы иазгәаҭан «Ахра шкәакәа» ҳаҧсуа литератураҷы иреиҧьу ажәабжьқәа ишыруакыз. (Уи агхақәа рацәаны иадызбалоз шыҟазгьы.) Ауаҩы еснагь ауаҩытәыҩса ибзиабара, ирыцҳашьара илазароуп, аха ауадаҩра данҭагылоу, аекстремалтә ҭагылазаашьа анимоу аамҭазы еиҳагьы дыгәцаракҩызароуп. Избанзар, усҟан ауп ауаҩра, агәцаракра аарԥшра аныуадаҩу. Изхысҳәаауа, Ҷиҧико Цьонуа имоуп жәабжьк «Аԥхьарцарҳәаҩы» (1959) ҳәа. Ари ажәабжь аҟны ицәыргоуп гитлертә фашизм СССР иқәынхоз ажәларқәа аеҟстремалтә ҭагылазаашьа баапсы анырзыҟанаҭа, аибашьра ашьаартцәыра ианаланаргыла аамҭазы, абԥьар кны зыпсадгьыл зыхьчоз ашәҟәыҩҩ ихҭысыз, дызлахәыз епизодқәак раан иҩызцәеи иареи рҭагылазаашьақәаки, рхымҩаԥгашьақәеи сахьаркны ицәыригоит автор алирикатә фырхаҵа Адамыр иажәабжь «Аԥхьарцарҳәаҩы» аҟны. Ари ажәабжь апсҭазааратә ҵабырг иазааигәатәны иаанарԥшуеит гитлертә фашизм иаҷагыланы иқәпоз асовет жәларқәа рхаҭарнакцәа зегьы ирылагыланы аԥсуа жәлар рхаҭарнакцәагьы фырхаҵарыла ишықәпоз. Ҳажәлар рфырхаҵара ҙыригоит автор аибашьра аан иара дшапсыуаз гәҩарас иҟаҵаны зхы изырдырыз аԥсуа нхаҩ хҙырымга аԥхьарцарҳәаҩы ихаҷерала. Ари ауаҩ ихаҷесахьа гәыҷкааганы, уаруалыуашартә, уаргәжәажәартә, уархәыцыртә ауаҩытәыҩсатә ԥхара атцаҵаны иааирԥшуеит ашәҟәыҩҩ. Ҟазарыла еиҧкааух ажәабжь акомпозициагьы.

Ажәабжь алирикатә фырхатца Адамыр, аибашьра ашьтахь зны, Бзып ашкол аҟны дахьнеиз диниоит, аибашьра ҟалаанза анкьа зны Аҟәа атцара анитцоз иқәшәалоз, даараза дизааигәазаны дшыҟамызгь, апсшәа бзиа гәык-псыкала иазҳәалоз, изеиҳәалоз иԥыза артцаԥы Хфар. Арт ас ашкол аҟны ишымгәыгзоз ианеиқәшәа аԥыцьагьы даара иаргәыргьеит. Хфар араҟа дапшәымамзи, иԥыза ауха сасра ҳәа иԥныҟа, Лзааҟа дымԥахигеит. Адамыр имԥахытразы истимул бзианы иҟалеит Хфар «саб аԥреи апхьареи издырзом, аха дыпхьарцарҳәаԥ бзиоуп, узхара ипхьарцагьы уазызырԥып» ахьиҳәаз.

Аԥымта алирикатә фырхатца Адамыр иԥыза Хфар иаҳәшьа Цацикәа ақытсовет аҟны аус луеит, иан дыпҳәыс быргуп, аԥны дыҟоуп, дыԥныпҳәысуп. Ауха Адамыр дыпхьоит Лзаа, Хфар иԥны. Адырԥаҿны Хфар иаб апхьарцарҳәаԥы Едрыс ипхьарца ирцәажәоит. Ари ажәабжь асиужет иагәылагалоуп Едрыс игәылацәақәакгьы, Хфар дызтаху ҷкәынцәақәакгьы, аха урт ажәабжь аперсонажцәа хадақәа, рдунеи аарпшразын сахьаркыратә цхыраагзақәак ирԥызоуп, хьызҳәала ицәыригом автор. Атаацәара зегьи агәылацәеи шгылоу Адамыр ицәыригоит аибашьраҿы аԥреи-апхьареи ззымдыруаз Лзаатәи нхаԥы хынчыгәыгә хәычык, пхьарцарҳәаԥык дышиниахьаз, ипҳәыси, ипеи, ипҳаи рышҟа асалам шәкәы шизиԥхьаз, ҳаибганы Апсныҟа ҳнеир пас уҟастцоит ҳәа иазҳәахьаз еибашьԥ дук, аха ихьзи ижәлеи шихаштыз, 17 шықәса раахыс дышишьтоу, аха дшизымпшааз азбахә. Адамыр атаҳмада-апхьарцарҳәаԥы дихыҿхәо иҳәеит уи «Ацьынцьтәылатә Еибашьра аорден актәи аԥазареи», «Аиатцәа ҟапшьи» рорденқәа шимаз.

Арт зегьы зыхтысыз Адамыр, иихәаз зегьы ирылаҟаз иакәзаарын иаха аахыс дсасны дызтаз апшәма еиҳабы Едрыс.

«– Дад, сыҧкәын! – ҳәа Едрыс инапы рԥаԥаны Адамыр дгәыдикылоит. Урҭ еилатҵәаны рнапқәа еикәыршоит.

Абас игәырԥшааганы, игәышьҭыхганы инҭәоит ажәабжь. «Аԥхьарцарҳәаѡы» ѡуп ауаѡытәыѡсатә ԥхара аҵаҵаны, ахҭысқәа аԥстазаара аҵабырг иазааигәатәны, исахьарку аԥсышәа цқьала.

Ани ахшареи реихзыҙаара угәы арԥшаартә иаанарԥшуеит «Ан» (1963) зыхьзу Ҷ. Џьонуа иреиҕьзоу иажәабжьқәа руак. Ақәыцьмақәа иԥхадырсыз ашьабсҭа аԥа хәыҷы ишахзыҙаауаз, ишахьчоз, нас иара аԥсы шҭаз агыгшәыг аҽерымҭакәа, иууаҙа ганха адгьыл ҭакнаҳарахь иԥаны аҽешашьыз асахьа ацәыргашьа хымԥада аҟаза инапала иҟаҵоуп.

Аԥхьаѡ аҵанҙа дамырхәыцырц залшом ашәҟәыѡѡ ашәарыцаѡ Алмас иирҳәо ажәақәа:

«Иараби, иааиуеи еитҵеиуеи нибамыртҵәалар шԥаҟамлои! Ашьабсҭа ҭамхар шамуаз абеит. Уаҳа ԥсыхәа анамоу, али ԥси рыбжьара наҟ, катҵәарашәа иахьыҟаз ихытԥрызшәа азыс иарбаны, иаварԥало инаскьаган иааикәҟьашан, ақәыцьмақәа иара иахьырԥшны алада ахәада илыкәлеит, икаԥа-чаԥо, ԥаса ааста иласкәантраҙа»…

Араҟа ганкахьала автор Алмас иҽала иааиуа-итҵеиуа рнибартҵәара, ԥсы зхоу зегьы ирымымтҵәаҙо ирымоу аԥьунглиатә закәан баапс дақәыҙбоит. Даҽеа ганкахьала ауаѡытәыѡсатҵәкьагьы даатҵашьыцыртә ицәыригоит Ан-ашьабсҭа ахаҭа агыгшәыгқәа ирҽатцахәхартә еиԥш аҽеыҟатҵаны, аԥа – ашьабсҭазыс шахьчаз асахьа:

«…Ашьабсҭа маҷк инаскьахьаны, адыххәа иԥыцҙа иааҭгылт. Ашьҭахьҟа иаакәгьежьын, ахы ҳаракны, аԥьмеиԥш, аԥазы абжьы ҭганы иааҕзыҕызит. Аха зыбыз ҭҳәаны илеиуаз ақәыцьмақәа анларыдибаҳәала, дырѳегь инатрысын, аҽерымҭакәа икакәкәа ишлеиуаз, ацаҟьа азқәа ианлыкәыххх, иеитҵас иууаҙа иԥеит… Ааи, иԥеит, уаҳа царҭа анамоу, ишыбзаз ахы рнамҭеит…»

Заа ишаххәаз еиԥш, иахькаҳаз лыԥхала изымгылаҙеит, ашьа аҽытҳәырны аҽыланахеит, аԥсгьы аахы-

тцит. Ари ашәарах зыкәшәаз арыцхарагьы ҟаитцоит ашәҟәыѡѡ апхьаѡ ауаѡытәыѡсатә рыцхашьара ҕәҕәа изцәырнагартә еипш, атцанза дархәыцыртә еипш. Сгәанала, ари автор изын икәҽиароуп, исахьаркыратә баѡхатәра зырызго фактуп.

Аха иҟоуп араҟа маҷзак иадамзаргьы угәы еихьызшьша хтыскгьы. Ашьабста атахашьа, атхарцәхәа иааугәаланаршәоит Д. И. Гәлиа икалам итцытыз еицырдыруа ажәеинраала «Аҽацә» аҟны уи апстәы атахашьа. Аха ари афакт уи аҟара иацклапшымзаргьы ауеит. Араҟа еиуеипшым ажанрақәа рыҟны ауп аус ахьхамоу. Д. Гәлиа иѡымта жәеинраалоуп, араҟа зызбахә хамоу жәабжьуп. Ҕәҕәала еицәыхароуп аҽацәи ашьабстеи ртахашьа злаарпшу аҟазара аматериал ахархәашьагьы. Насгьы ари ажәабжь «Ан» аидеиа хада, ан апа шеиқәнархо ауп, ари аоригиналра аныпшуеит хәарада. Цоуп, араҟагьы иҟоуп ахақәитраз апстыхра, аидеиа, ахыцәкы харакы, аха уи ихадоу мотивым ари ажәабжь азы.

Шәагаала имачу абри ажәабжь аҟны Ҷ. Цьонуа зпа иахзызо ашьабста ан, арыцхара мацара аарпшраҽы даанҽасуам, уи ашәарыцаѡ Алмас иҽала дрыцәызбеит азәы ипырхагамыз, иҟәбаҟәшәо ашьха иқәыз ашәарах машьца апеи иареи аибааҳара иахьызмыгзаз ақәыцьмақәа, данызбоит Алмас ихгьы, ақәыцьмақәа ахьизымшьыз азы, ақәыцьмақәа рзын иапшьигаз ихысрала ашәарах машьца ашьара иахьыцәиҟьаз, ашәара даҽа шәарак ахьацитцаз азы.

Дцәажәон Алмас игәыпжәареи ихьааи изеиқәымкуа:

«... – Ишпагәаҟуаз шьабста мыжда! Уара учкәыноуп, Сампал, ахшара изын ан лгәыбылра шаҟароу абаудыруеи. Азәы ипырхагамыз, иҟәбаҟәшәо ашьха иқәыз ашәарах, апеи иареи аибааҳара иахьырмыгзеит...

...Сгәы ишпалоу: ицеит ақәыцьмақәа, сыпсы сҽатцаны. Агыгшәыгқәа ашьабстақәа дырбзазом! Ашәарах рзы сшыҟоу удыруеит, Сампал, урт ррыцхашьара тцасым хәа исыпхьазон, аха сара иахьаҟара схы санымызбац...

...Ашьабсҭа аҭахара саргьы сацхрааит: Схыс-цыԥхьаҙа иара сеихсуаз ҷьшьаны, иҟанаҭара азымды-руа иԥаԥашькуан. Иҟалаша аныҟала, сшәақь сгәышԥ-лымҳа иатҵаргәаны, схәыцуа сышгылаз мацара, абри ақәаршаѡы бааԥс зегьы аасхызгеит...»

...Аҙыс шԥарыцҳахеи! Ан иахьҭәыуо ахала ҷьара игылоуп уажәы!.. – абас илахьеиқәтҵагоу ажәақәа рыла ихиркәшоит Алмас ашьабсҭа аԥеи иареи илахьеиқәтҵа-гоу рлахьынтҵа аҙбахә. Уи иѡыза Самԥал ашьабсҭа ԥсны иахьышьҭаз инахәаԥшыргьы иҭаххеит, аха Алмас имукәа ирзыԥшыз рѡызцәа рҭыԥахь рҽылархеит.

Абас инҵәоит, агыгшәыгреи амашьцареи, анреи аԥареи ирытҵоу агәыбылреи, арыцҳашьареи ацәымгреи, аԥсабара иану ԥсы зхоу зегьы реизыҟазаашьаҽы иҟоу ацәгьеи абзиеи инартҵауланы урыззырхәыцуа, зышәа-гаа маҷу, аха акрызҵазкуа азҵаарақәа ықәзыр-гыло Ҷ. Ҷьонуа иажәабжь ҟаимаҭ «Ан». Уи ибзи-аны ианыԥшуеит автор ипозициа, ари апозициа еснагь игуманисттәу позициоуп, иҳаҟу, ииашоу, итҵауроу, иуаѡышәоу, аиашара, ауаѡра, ауаѡышәра ашьақәыргәгәара иазықәпо, иацхрааура позициоуп.

Аԥсадгьыл абзиабара, аԥсадгьылаз ахымшаҭара Ҷ. Ҷьонуа ипоезиаҽы еиԥш, ипрозаҽгьы хадара злоу атемақәа иреиуоуп. Абри атема иазкуп уи иажәабжь ҟаимаҭ «Асолдаҭ изы абаллада» (1961). Ажәабжь аҟны иаарԥшу ахҭысқәа шаҟа иԥсабаратәны, иԥсҭазааратә-ны иаарԥшу ала аԥхьаѡ агәра имгарц залшом, уи Аҷьыԥьтәылатә еибашьра Ду иалахәыз автор ихаҭа ибла иабахьаз, ихҭигахьаз аԥсҭазаара аҵабырг аҟнытә иаагоу аепизодқәа ишрылху.

Ахҭыс мѡаԥысуеит Нхыҵ Кавказ, Ҟәбина аҙиас ахықәан. Зхыԥхьаҙара жәаѡык иреиҳамыз асовет сол-даҭцәа, ацхырааразы ар рызнеиаанҙа раԥхьа ишьҭаз адәышкәаҕьаз ду аҕа ирымҭар акәын. Арҭ асолдаҭцәа жәеизантә аҕа дыпхьарцоит. Аҙәызаҵәык ида зегьы

ҭахеит фырхаҭарыла. Инхаз аʒә заҭәыкгьы иӈьаӈҳаны нҭәаанʒа хацәынмырха афашистцәа дырҽагылан. Нас ишәаҟь импыҭарҕәҕәа икны напышьашәала аҕацәа драбашьуан дара жәпаҩык ршәаҟьӈсаҟәа илаҭаны дышьҭырхаанʒа. Абӈьар ихы изамырхәо даныҟала:

«Шәгыл шәиӈхьыʒ дамыҕ зынҟәоу, Адунеи амлашьцәа, атәҟәа!» ҳәа еицырдыруа акоммунисттә «Интернационал» ажәаҟәа ашәаны ишиҳәоз аӈсра даӈылеит.

Абасала асовет уаа рфырхаҭара, рпатриотизм ааирӈшит автор «Асолдаҭ изы абаллада» зыхьʒу иновеллаҽы.

Аколлективтә ӈьа, аиҩызара иашаҭәҟьа, абзиабара атемаҟәа аус рыдулоуп Ҷ. Ӈьонуа иажәабжьоу «Аеҭәаҟәа еилаарцыруеит» (1961) аҟны.

Ари аҩымҭаҽы иаарӈшуп аҽар ашьаҭаʒахырҭатә комбинат аусураҽы ихадароу мчны ишыҟоу, дара зегьы аʒәк иеиӈш ишеидгылоу, ишҭаураҟәоу, акы згу аʒәы дыҟазаргьы игәҭамсыкәа, напы идкыланы, амҩа иашахь дышкылырго, аҽар еснагь рҭарадырра ишаздырҳауа узырбо аепизодҟәа.

Ажәабжьоу «Аеҭәаҟәа еилаарцыруеит» иафырхацәа хадаҟәаны ицәыргоуп Ҟанчоу, Ҭемраз, Кәраница уҳәа даҽа ӈыҭҩык. Урҭ русураҽы ахьʒ-аӈша змоу ҽаруп, аха рцәажәашьаҟәа, рхымҩаӈгашьаҟәа рыҟны агхаӈхаҟәа змоугьы ыҟоуп. Убас ихымҩаӈгашьаҟәа рҽы агха-ӈхаҟәа маҷымкәа измаз ҷкәынан Ҟанчоу, аха уи иҩызцәа иашаҟәа Ҭемрази Кәраницеи игха-ӈхаҟәа мʒакәа иаҳәаны, иҟазшьа бзиаҟәа шырбогьы ирдырны, амҩа иашахь дкылыргоит, иаргьы аҩымҭа аҭыхәтәаны иҩызцәа иашаҟәа зусҭцәоу шеиликаауа убартә иҟаиҭоит автор. Аҩымҭаҽы абзиабара амотив цәыргоуп Ҟанчоуи Кәраницеи реизыҟазаашьала. Ҭабыргуп урҭ рыбзиабарагьы иаӈыҟәсыло аӈынгылаҟәа ыҟоуп, аха аҭыхәтәан дара рынасыӈ аилаҭара шыҟало агәра угартә инҭәоит аҩымҭа.

Ажәабжьоу аҟны ицәыргоуп амешьчан хдырра змоугьы, урҭ дреиуоуп Земфира зыхьзу аҧхәызба. Уи абзиабараҽгьы, егьырҭ еиуеиԥшым аҧстазааратә цәыртцрақәа рҽгьы, лидеалқәа шылаҟәу, штрихқәак рыла рцәыргара илшеит автор.

Ажәабжьоу «Аетцәақәа еилаарцыруеит» аҟны автор ауааҽәларраҽы аҽар жәлар рԥеиԥш лаша зчаԥо мчы ҕәҕәаны ицәыригоит. Урҭ ирылшоит рыԥстазааараҽы, русураҽы ирыгу, ирыбзоу гәаҭаны, амҩа иаша алхра, уи аматц аура, ԥхьаҟагьы иара аперспектива аиуртә амҩақәтцара.

Ауаҩытәыҩса илахьынтца уадаҩ, уи зыруадаҩыз еиуеиԥшым аҧстазааратә, асоциал-политикатә цәыртцрақәа раарԥшра, асахьаркыратә литература ажанрқәа зегьы рзын, еиҳараҙак апроза азын еснагь здаҟам цхыраагҙан, ицхыраагҙа бзиоуп, хьы-лабак иаҩызоуп иахьагьы.

Асовет тәылаҽы ахаҭара акульт аҳра анауаз, хара змаҙамкәа ахара зыдлаз, Санарда ҳәа аԥсыуа арԥыск илахьынтца уадаҩи, уи иадҳәалоу проблемақәаки раарԥшра иазкуп Ҷ.Цьонуа иажәабжьоу «Атцәтцәа зхоу ашәҟәы» (1962).

Ҷ. Цьонуа ари ажәабжьоу аҟны баҩхатәрала иааирԥшуеит ауаҩы егьа дфырхатцазаргьы, иԥсадгьыли, иҩызцәеи, ижәлари, иуа-иҭахи, иахьеи-уахеи дызлагылоу рзын дхәарҭаны гәык-ԥсыкала дыҟазаргьы, уаа гәымхақәак, ма дахьынхо атәылаҽы аҳра зуа қәнагала еиҽкаам мчрақәак, закәанқәак ирыхҟьаны, аиаша аилкаара, ашьақәыргәгәара агәхьаа мкыкәа, уи ауаҩы хазына ишакәым изныҟәо иалагар, алакышьышь еиԥш дыркыр, датәарымбар, лажәхырԥа изырур, гәыкԥсыкала бзиа иибо, иара изын зыԥсы ҭызхырц зылшо ауаҩы, ихатәы насыԥхараны иҟоу аҧҳәызбатцәкьагьы, изқәа леиарханы, аҽешьра игәаҧхартә еиԥш ихы ицәымыцхар шалшо.

Аха ажәабжьоу «Атцәтцәа зхоу ашәҟәы» автор иҩымта хиркәшоит убри чҳашьа змамыз ауаҩытәыҩсатә рыцҳара ду иаҟәшәаз, аҟазаареи аҟамзаареи рхыҟә аҟны инеины игылоу, ауаатәыҩса рдунеи иацәыбналар зтаху ауаҩгьы, згәы цкьоу, ауаҩытәыҩса игәыбылра змоу, деилызкаауа азә диқәшәар, уи арыцҳара иаҟәшәаз, аарҩара иқәнакыз ауаҩы, қәаршаҩык изаур, аҧстазаара дазыхынҳәыр шалшо агәрагара аҧхьаҩгьы, арыцҳара иаҟәшәаз, аҩымта афырхатца хада Санардагьы ирыцәмырзкәа. Абри аидеиа ажәабжьоу аҟны иаарԥшуп Санардеи Аминати рлахьынтцала, урт уатцәтәи рԥеиԥш-лашахь рхьарԥшрала.

Аҩымтаҷы ибзианы изыргоуп, иара убас, аҧсуа жәлар рхатарнакцәа, егьырт асовет жәларқәа рхатарнакцәа реиԥш, гитлертә фашизм ишаҷагылаз, иара Санарда иеиԥш, уи иашьеиҳаб, Асовет Еидгыла Афырхатца Чамаз реиԥш иҟаз хыԥхьазара рацәала атцеицәа хьзырҳәагақәа шырхылтцуаз, урт рахьтә азәырҩы фырхатцарыла рыԥсы ахтынтцаны рыпсадгьыл ду – СССР шеиқәдырхаз.

Ари аҩымта асахьаркыратә ҷыдара бзиақәа рахь иԥхьазатәуп уи акомпозициа аиҷкаашьа, ахтысқәа неивга-ааивго реиларсшьа. Артқәа, ҳәарас иатахузеи, шаҳатра руеит аҩымта автор исахьарку ажәа азҟазак иаҳасбала дышхатәроу азы.

Заа изныкымкәа ишазгәаҳтахьоу еиԥш, Ҷ. Цьонуа Аԥьынцьтәылатә еибашьра Ду атәагашоура иалахәыз аҧсуа шәҟәыҩцәа дызларуазәкыз ала, аибашьра атематика исахьаркыратә рҷиамтаҷы атып хатәра ааннамкылар ауамызт, иагьааннакылеит ипоезиаҷгьы, ипрозаҷгьы. Аибашьра атема иазкуп Ҷ.Цьонуа иажәабжь кьаҷқәа: «Ашәарацацәа ҷарацәа» (1958), «Агәалашәара» (1948). Актәи ажәабжь («Ашәарацацәа ҷарацәа») аҟны иаарԥшуп Аԥьынцьтәылатә еибашьра Ду аан, 1943 шықәсазы, Нхытц Кавказ, азиас Кәбина ахықәан алеи-

тенант еитцбы Шамба инапхгарала аԥшыхәцәа ргәыԥ иалаз асовет еибашьцәа иаадырԥшуаз афырхатцарақәа.

«Агәалашәара» зыхьзу ажәабжь иаанарԥшуеит уи афырхацәа хадақәа, аибашьраан еицеибашьуаз акапитан Козлови, Маҳты Ақапбеи аибашьра ашьтахьтәи реиҩызареи реитанеиааиреи рызбахә. Зыԥсшьара Аԥсны, зҩыза Маҳты Ақапба иҩны изхызго Козлов игәалаиршәоит «Аԥсра афабрика», «Европазегьтәи анышәынтра» ҳәа изышьтаз атҟәацәа рлагер иҩызцәеи иареи ахы ианақәитыртәуазтәи ахтысқәа, алагер аҿтәи апалач Рауфман исолдатцәеи иареи ныртцәаны атҟәацәа-абаандаҩцәа рхы ишақәитыртәуаз, уи ибла ихгылоит абаандаҩцәа ирхыргаз атрагедиа, жәанызқьҩыла амца иалажьны ирбылуаз абаандаҩцәа ррыцҳарақәа, еиқәхазгьы зтагылаз аџьаҳаным ԥстазаара асахьақәа, афашистцәа иаадырԥшуаз агыгшәыграқәа.

Ажәабжь «Агәалашәараҿы» Ҷ. Цьонуа ицәыригоит афашистцәа ирҿагыланы иқәԥоз асовет ар ргәымшәара, иаадырԥшуаз агуманизм, даҩа ганкахьала, уи исахьарку ажәа алшарақәа рыла иааирԥшуеит ауаатәыҩса рҿаԥхьа гитлертә фашистцәа иҟартцаз агыгшәыгра. Асовет уаа зыригоит зыпсадгьыли ауаатәыҩсеи афашизм иацәызыхьчо ԥсҿыхыҩцәаны. Аҩымта ианыԥшуеит ауаатәыҩса афашизм иацәызыхьчаз, иахьагьы аиаша ахьчара атаххар, уи ахьчара шрылшо, еснагь уи рыҩшаздырхио.

Аџьынцьтәылатә еибашьра Ду ашықәсқәа раан еибашьҩык, абџьар кны хацәынмырха аға иҿагыланы иқәԥоз шәҟәыҩҩык, уаҩытәыҩсак иаҳасабала Ҷ.Цьонуа ихигоз ахтысқәа даара иԥстазааратәны, иԥсабаратәны ицәырызго, ашәҟәыҩҩ заа иаԥитцаз инеитцыху, ихатәроу ҩымтоуп ажәабжьоу «Амазақәа рымаза» (1961).

Ари ажәабжьоу ахы атцаҟатцәкьа епиграфс иатцаҩуп аҩымта иаанарԥшуа аамта хьанта иарҿиаз арыцҳарақәеи, автор ихата уи аамта инатаз ахәрақәеи рахь ухьа-

зырԥшуа ажәақәа: «Аԥьынԥьтәылатә еибашьра иалазыз сашьцәа Володиеи Ԥьавдетәи, зҽышәымтуазеи, ԥьым, шәабаҟоу, сара шәшыгәхьаазгаз сҳәазомызт, аха сааз-қәылаз сычҳара хытԥуа ишалагаз жәдырыр иауазеи?»

«Амазақәа рымаза» аҟны иаарԥшуп Нхытԥ Кавказ, Моздок ақалақь акәша-мыкәша, азиас Терек, Малка рзыԥшаҳәақәа, Цимлианск, Прохладни уҳәа атыԥқәа рыҟны асовет ар рфицар қәыԥш – аҩымта автор Ҷичико Ԥьонуа иҩызцәеи иареи злахәыз аибашьратә хтысқәа, урт ахтысқәа дара хацәынмырха рхы шрыладырхәуа, аға хәымга иҟәаҟәа шԥыртәо, аха даргьы азәырҩы шырхәуа, ишыршьуа атәы зҳәо аепизодқәа. Абри ажәабжьоу аҟны автор акырынтә рызбахә иҳәоит ицеибашьуаз, иԥсы ҽызхуаз, зыԥсы ҽихуаз иҩызцәа: Саша Лиждвои (аибашьра ҟалаанза Киевтәи акиностудиаҿы операторс аус зухьаз), аштаб аначальник амаиор Филипов, акурсант Усатов, Молчанов, Кузнецов, Ԥьоев, Борис Славкин, алеитенант еиҳабы Фоменко, Андреи Миасоедов, арота аполитрук Владимир Руденко, аҟарач тыԥха аҩымта алирикатә фырхатца – ашәҟәыҩҩ иԥсы златцәан бзиа иибо, бзиа дызбо Салима реиԥш иҟоу ауаа хазынақәа.

Ари ажәабжьоу аҟны зызбахә ҳәоугьы, зызбахә ҳәамгьы аперсонажцәа, иара автор днарылатцаны аибашьра атәагашоура ғәғәа ианалашәалак, ма фырхатцарыла аибашьратә еидыслараҿ ииааины ианалтцлак Ҷичико Ԥьонуа аҩымтаҿы акырынтә игәалаиршәоит Ҷлоу ақытан, Аимара аҳаблан, дахьиз-дахьааза амзырха агәашә дантытцуаз иаб Махаз Ԥьапуа ишьтаиҳәаз ажәақәа: «– Уаб иԥьынԥь умазкыз уаргьы дыкәумцакәа умун!» Арт ажәақәа леитмотив хаданы ирымоуп аҩымтаҿы имҩапысуа ахтыс хадақәа зегьы. «Абри сгәы архатцон. Исыԥхьон ԥхьаҟа!» – иҳәоит авторгьы иажәабжьоу ахыркәшамтаҿы.

Аха ари ажәабжьоу даҽа мотив хадакгьы рахәыц ҟапшьны ахы инаркны атцыхәанза иагәылсуеит, уи

аҩымҭа алирикатә фырхаҵа – автори Салимеи руаҩытәыҩсатә цәанырра ду, рымаӡақәа рымаӡа, рыбзиабара ауп. Аха рыцхарас иҟалаз, Салима аибашьраҽы фырхаҵарыла дҭахоит, автор уи инапала деиқәикуеит, иҩызцәеи иареи еицхырааны лызқәаҭыԥ дырхиоит, лхы зқәылҭаз лыԥсадгьыл дамардоит, аха лыԥсы аҭытцымҭаз автори лареи рыбзиабара ду аӡбахә зхәоз амшынҵа, «Амаӡақәа рымаӡа» инапаҽы иоуртә лҽаалыртуеит алирикатә фырхаҵа иҽаԥхьа. Автор изынхоит «Амаӡақәа рымаӡа».

Ари аҩымҭа поемак иаҩызоуп зыԥсадгьыл зхы ақәыстцаз автор иашьцәа Володиеи Цьавдеҭи рзы, ивыршьааз иеибашьратә ҩызцәа рзы, аҟарач ҭыԥха Салимеи иареи рыбзиабара ду – «Амаӡақәа рымаӡа» азы.

Ла иабо хы иаԥсоуп рхәоит аԥсуаа. Ирацәоуп ари ажәаԥҟа иаҳәо, аха ауаҩытәыҩса аибашьра аҭәагашоура агәҭаҵәкьа далагыланы абԥьарла данеибашьуа, дзеибашьуа ихаҵа димшьыр, уи иара данишьуа аамҭазы иибо, абара мацара еиԥшым, уи хамыштыхәуп. Ҷиҷико Цьонуа абԥьар аанкыланы хацәынмырха афашизм иаҽагыланы иеибашьуаз аԥсуа шәҟәыҩҩцәа дызларуаӡәкыз ала игәалашәарақәа рышәкәы «Амца дырцәоит мцала» (Аҟәа, 1974) хамыштыхәк иаҩызоуп.

Ашәкәы дафырхаҵа хадоуп алирикатә фырхаҵа – автор. Уи еиҭеиҳәоит, иааирԥшуеит хаҵала дызлахәыз, иибаз, иаҳаз, ивагыланы еибашьуаз, ивыршьааз, ивырхәааз, иахьеи-уахеи дызцыз иеибашьратә ҩызцәа асовет уаа. Урҭ рхыԥхьаӡараҽы иҟоуп аурысцәа: Кузнецов, Луниов, Усатов, Слипчук, Стрельников, аполитрук Белов, Панченко, Владимир Биков, Фомин, аԥсацәа: Леуа Голанӡиа (адивизиа акомиссар), Виктор Бжьаниа, Андреи Басариа, Мышьа Гадлиба, Аруҭан Барганцьиа, абалкар ԥҳәызба – аҳақьым Салима Кадир-иԥха Аминова, ауаԥсҟәа Шьалуа Маргиев, Цьоев, ақыртуа Тофик Аманаӡе убас аӡәырҩы.

«Аԥхьажәа ацынхәрас» зыхьзу арҭ агәалашәарақәа рышәкәы аԥхьатәи адаќьаҽы Ҷ. Џьонуа иѡуеит: «Афронт аҽы сара амшынцақәа зѡыртә сзыќамлеит: абџьар кны аԥхьа инеиуаз архәҭақәа срылан. Убри аќнытә зызбахә сымоу... цәала-жьыла аибашьра иадҳәалоу арҭ ажәабжьқәа, ақьаад ахь ииазгарц азы уажәы снапыршьышьуеит, избанзар дареи сареи иҳабжьалаз аамҭа аԥарда иснамырбо рацәахеит... Аха ус егьа иќазаргьы... сгәалашәарақәеи сареи ҳнапқәа еибаркны, иахьанзагьы цқьа имгьац жәытә ҭабиақәак ҳарҭаланы ҳҽынаҳҳоит...»

Абарҭ ажәақәа рыла автор игәалашәарақәа рышьҭа дышхыло ҳаиҳәоит, аха убарҭ ажәақәа рышьҭахь асноскаҽы иҳәоит игәалашәарақәа рыртытра хыкәкыс, идеиас иамоу аҽеытцгагьы. Иахәҭаны иҳаԥхьаҙоит уи аҽеытцга агәаларшәарагьы: «Афронт аҽы сыблала избаз ахҭысқәа иахьанза итәаахын, схала заҵәык издыруан, сара исхатәын, аха урҭ ирыххәааау сгәалашәаратә жәабжьқәа акьыԥхь ахь рхы ансырха, аибашьра ацәымгреи уи ақәыҙбареи рзы, маҷк иадамхаргьы, агәқәа рыр-цыхцыхра рылшарымашь ҳәа сгәы итцхо ицәырызгоит ари аѡымҭа».

Уиқәшаҳаҭымхарц залшом автор. Уи игәалашәарақәа рышәкәы «Амца дырцәоит мцала» ахы инаркны атцыхәанза иагәылубаауа аибашьра аҭәагашоура, алагырз, ашьа, агыгшәыгра, ауаа реихзыҙаара, асовет уаа милаҭ еилых ќамҵакәа рнапқәа еикәыршаны афашизм иаҽагыланы хацәынмырха рыкәпара зеиґьаќам қәыҙбароуп афашизм азы.

Ҷ. Џьонуа игәалашәарақәа рышәкәы «Амца дырцәоит мцала» акомпозициа, ахҭысқәа реилатцашьа даара уаѡ дыхнахыртә еиԥш ќазарыла иќатцоуп. Аибашьра ахьымѡаԥысуа аҭыпқәа: (урҭ араќа еиқәаҳаԥхьаҙом уиаќара, заа ибиографиаҽы иаҳарбахьеит) Нхытц Кавказ, Дон аҙиас ахыкәкәа, ақалақьқәа, ақытақәа ҿаҽаза

убла иаахгылартә иҟатцоуп аѡымҭаҷы. Автор хараҙа иаѡсхьоу аамҭеи дыҙтагылоу аамҭеи раан иҟало ахҭысқәа цьабаада, ҟазарыла еихышәшәо еилеисоит, аки-аки хеибарҭәаауа, реилкаара уадаѡымкәа, ахҭысқәа неивга-ааивго иҟаитцоит, аамҭа апанорама ккаҙа апхьаѡ ибла аҷапхьа ииаигоит, илапш итцаиршәоит, ибла ақәикуеит.

«Амца дырцәоит мцала» баша агәалашәарақәа рышәҟәык аҳасабала исыдсымкылеит сара. Уи зыхҭысқәа еилатәах еиласоу, иаанарпшуа апсҭазаара атцабырг ахронологиа мацара иадҳәаламкәа, ауаѡы дызлагыланы деибашьуа, апсра абла дҭапшуа апсҭазааразы дықәпо, апсҭазаара ҳаракуа, уи агәыбылра ҭәҭәа дыркуа, зыпсҭазаара иааикәыршаны игылоу ауаа идзырхәо, азеипш уаѡытәыѡсатә идеиа бзиақәа мырӡкәа изыхьчо, ауаѡ иҟазшьа ҳаракқәа ҙырызго игхақәагьы мӡакәа ирықәыӡбо алирикатә фырхатца – автор иеибашьратә хҭысқәа, насгьы урҭ анымѡапысуа аамҭа хьанҭа аазырпшуа фырхатцаны дзырызго, дызлагылоу иаамҭагьы иаргьы ҙырызгаз сахьаркыратә ѡымҭоуп. Агәалашәара аформала автор аибашьра аамҭа гәыс-гәатцәас иамаз цәыригоит, ацәгьеи-абзиеи еилыршәшәо, апсҭазаара апсы ахьҭатцәкьаз, нас апсы зыҙтатцәкьаз агәаҕьтцәкьа зыхьчоз ауаа, атынчреи, апсадгьыли, ауаѡреи рзы асовет уаа гитлертә фашизм иаҷагыланы имѡапыргоз Ацьынцьтәылатә еибашьра Ду аантәи апсҭазаара атцабырг цәыригоит. «Амца дырцәоит мцала» убри Асовет жәлар рцьынцьтәылатә еибашьра аантәи ахамыштыхәқәа аазырпшуа жәабжь дууп, сахьаркыратә белетристикоуп, сахьаркыратә хроникоуп, автор баѡхатәрала еиҷаиртәыз гәалашәароуп.

Сгәанала «Амца дырцәоит мцала» Ҷиҷико Цьонуа исахьаркыра-рҷиаратә қәҷиарақәа ируакуп. Уи асовет жәлар афашизм иаҷагыланы имѡапыргаз Ацьынцьтәылатә еибашьра Ду азы ҳапсуа прозаҷы иапҵоу иреиҕьу аѡымҭақәа ируакуп.

Ҷ. Џьонуа иаԥитԥаз аҩымҭа «Ампахьшь хәбаба» амилатԥәа зхоу, аԥсуа доуҳатә ԥсабара иқәгылоу, аԥсуа бызшәа цәыцәыла иҩу, иреиғьӡоу аԥсуа жәабжьқәа ируакуп. Ганкахьала уи еитԥатәы иќоу, аԥсыуа шьха қыҭа ԥшӡак уналанарԥшуеит. Нас арыжәтә мыцхә ыжәны иќоу Арзамеҭ Бганбеи, иҵеы ццышәи зыниаз арыцҳареи, амашәыри унагәыланарԥшуеит. Нас иќоуп автор ҟазарыла еиҷикаауа акомпозициатә хьатԥра. Ҟаиматԥла еиҷкааy аԥсуа чара, уи иатԥоу акәаматԥамақәа, атԥас, ақьабз, ачеиџьыка, аԥсыуала аҳаҭыр еиқәтԥара, абыргцәеи аҷәари реимадара, ашәаҳәара, акәашара.

Даҵеа ганкахьала забацәа рыбзиара иатԥаҵеырбо, иҵехәо, ирқьынцыцны иааӡоу Чаба амарԍьапал ихаҷерала, ажәабжь аҟны уаҩы ибоит, аӡәы идамзаргьы ибааԥсны иааӡоу ауаҩы арыцҳара ду ҟаитԥар шилшо ауааажәларраҷеы.

Ҳәарас иатахузеи, амааӡа агәымхара аҟатԥара изымариоуп, еиҳараӡак арыжәтә иҵеанаиргалак нахыс.

Аҩымҭа афырхатԥа хада Арзамеҭ Бганба, Аџьынџьтәылатә еибашьра Ду аан фырхатԥарыла афашистцәа зырӡыӡоз аԥырҩы, аҭынчра аамтаҷеы, иара аҭамадара ахьныҟәигаз ианшьа иԥа ичараҷеы акәыз, иҩыжәшьа, ихымҩаԥгашьа бзиоуп, ааӡара, ачҳара имоуп, ауаа рыгәшәа-мшәа икуеит, дмилаҭ хьӡырҳәагоуп, аха арыжәтә мыцхә анижә, Чаба игәымхара анизацла, убритԥәҟьагьы иара иатцкыс иеиҳабыз ақытсовет ахантәаҩы, ауаҩ нага, иҩыза бзиа Бататԥәҟьагьы дизымӡырҩит. Мчыла арыжәтә зыржәны иќаз аҵеырҳа гәамтԥ дицәақәтәеит. Убри ауп ари аҩымҭа аќны идеиа хаданы изыќоу, хыԥәкы хаданы изамоу арыжәтә мыцхәы ажәреи, зымгәа азага ззымдыруа Чаба иҩызцәа амааӡақәеи рыԥәызбара.

Убри ауп ажәабжь «Ампахьшь хәбаба» ахыркәшамҭаз ашәҟәыҩҩ аԥсреи абзареи ирыбжьагылоу, ахәышәтәыртаҷ ишьҭоу Арзамеҭ иан аҭакәажә абас зылирҳәо:

«Ааи, нан, нан! Сара узысмеигъазеи Арзамет? Арыжәтә мыцхәы шәымжәлан ҳәа уара уакәымзи аҧкәынцәа ирабжьалоз! Узыниазеи рыцҳарас? Сзыхурҟьазеи нан! Уан сакәымзи, нан»...

Ажәабжь аидеиа цқьа иаликаарц азын ауп автор иажәабжь ахыркәшамҭаҿы абас зиҳәогьы:

«Арзамет иан дибозар, дыҳәҳәар ҟаларын:

– Ауаҩы, уқәра кьаҿуп... Уҟанатқ уҟаз хатцатцас, аха иулшоит утәылазы итцегь ҟаутцарц: абашазы ухы ҭаумырхан! Ргәы иаумырган анацәа!..»

Шаҟа ибзианы, шаҟа ииашаны иҳәоузеи арҭ ажәақәа! Уаҩы игәы инархьгәышьоит, аха арҭ ажәақәа анҳәази уажәи рыбжьара 47 шықәса шытхьоугьы, урҭ иахьагьы даҽеа аамҭанык еиԥшымкәа актуалра шрымоу иаанхоит. Арыжәтә мыцхә ажәра, хыԥхьаҵара рацәала ауаа рыԥсҭазаарақәа зыркьаҿуа, ма иҿахызтцәо иахьатәи ҳапсуа ууажәларра апроблема хадақәа ируакуп, зтцыхәа ԥтцәатәу анегативтә цәыртцрақәа иреиуоуп.

Ҷиҷико Цьонуа ипрозаҿы аҭыԥ ҷыда ааннакылоит ажәабжь кьаҿ. Уи зшәагаа маҷу ажәабжь кьаҿ ахышәара-тцышәара итагъаны акрызтцазкуа абзазаратә, иара убас афилософиатә проблемақәа ықәиргылоит. Еиҳараҵак урҭ ажәабжь кьаҿқәа рыҟны автор дрықәыҵбоит аҧеиԥш лаша, аперспектива змоу апсҭазаара иамҩалацәам, уи аизҳазыгъара иаԥырхагоу, иаԥышьклаҳәуа ауаа.

Убарҭ апсҭазаара аизҳазыгъара иаԥырхагоу, ҧеиԥшлаша змам ауаа лаҟәқәеи, апсҭазаараҿы макьана имаҷымкәа аҭыԥ аанызкыло анегативтә цәыртцарқәеи цәырыргоит, иагьҿаԥырҿуеит Ҷ.Цьонуа иажәабжь кьаҿқәа: «Алабҷашь зку» (1960), «Аԥаҭхь» (1957), «Абду дрықәыҵбоит» (1958), «Адәыгбаҟны» (1940), «Аиҩызцәа реимак» (1960), «Абзиабареи агәтыхеи» (1964), «Ателефон иатцәақәа» (1965), «Татаԥшь» (1957) уҳәа убас егьыртгьы. Араҟа аԥхьаҩ иԥылоит, автор дызқәыҵбо

шықәса ԝынԝажәа цьарак итәаны ззанаат ала аус зуаз, аха даныԝагыла дзыпсахшаз уаԝ дызмааҙаз Мурат-ипа Раҧьаб, ашкол аҟны аҧсуа литературеи аҭоурыхи рзы иртцаԝу, аха зыԝны, зхатә библиотекаҿ аҧсуа литературатә, ма ҭоурых шәҟәык ԝнам артцаԝцәа, зԝыза аҧаҭхь имжәыр аҧсуара изныҟәымгошәа згәы иабо ауаа лаҟәқәа, абду Дар-ипа Ҳаҭхәа дызқәыҙбо зыпҳазатцә аҧсшәа лызмыртцо аҧсуа рцаԝы Шьашьна Сиуарна-ипҳа, Зураб иеиҧш иҟоу жәлар рмал еимызтцәо ауаа, Ҷаҕьыци Алтцыкәи реиҧш иҟоу, арыжәтә мыцхәы ыжәны зхы зырччархәуа ауаа лаҟәқәа, ауаԝы сизгәааит ҳәа иҟам-иным ацәгьа изызҳәо Мадина лԝызцәа зыбыз зҿы итамгыло ауаа хьымҙгыдақәа, Кәынта Таҳир-ипа иԝызцәа цәгьа-мыцәгьала амалрхаԝцәа, Агра лԝызцәа аморальзцәыҙхьоу, хәыцырҭа змам, агәҿыҕь иакны иаго аҳәса цәаҧҿыгақәа…

Амала иазгәаҭатәуп араҟа еиқәаҳаҧхьаҙаз Ҷ. Цьонуа иажәабжьқәак рыҟны иаҳҧыло аперсонажцәа зегьы шуаа лаҟәқәам, урҭ ирылоуп итцауроу ауаа ҟаиматқәагьы. Ҿырҧштәыс иаагар ауеит «Ателефон иатцәақәа». Ари ажәабжь аҟны иупылоит иҳаҵ-ҳатцо атцара иашьҭоу, иагьаҿу аҿаргьы. Убарҭ дреиуоуп астудент Хьымца. Уи атцара итцоит, ииашоу, ицқьоу ахәыцрақәа змоу, ацәгьа-мыцәгьа ҿапызҿуа, иҿырҧшыгоу аҧстазаара аиҿкаара зҿаззырхио тцеиуп. Нанашь зыхьзу аперсонаж лакәзаргьы, амузыка зтцо, макьана иқәыпшу пҳәызбоуп, аха уб-ригьы шьҭа илылшоит аԝны Агра ишакәым данцәажәо, ԝ-ҿык, ԝ-хымԝаҧгашьак анаалырҧшуа, дымшәа-дмырҳа уи лхымԝаҧгашьа ақәызбра. Аԝымҭаҿы уамак ицәыргамзаргьы, уаԝы ибоит араҟа Нанашьеи Хьымцеи шракәхо уатцәтәи амш зтәхо.

«Ателефон иатцәақәа» ҟарҟаруеит иҳәоит автор, избанзар, урҭ ирылацәажәо реиҳараԝык ирҳәо акгьы зымҳәо кәты ҟарҟаррак иаԝызоуп азы, «ателефон иатцәақәа» рыла ахәаахәтԝы иҧхәыс Агра луадақәа

зегьы ирҳәогьы рацәоуп, урҭ рырацәарагьы иаҳәоит дара зтәу аҩнаҭа аԥшәмаԥҳәыс лаашьара, лдунеи ҭшәа аԥсабара. Арҭ аматәарқәеи аҭагылазаашьақәеи асимволтә ҭакы риҭоит автор.

Хаз ҷыдала иҙбахә ҳәатәуп ажәабжь кьаҿ «Татаԥшь» аперсонаж хадацәа ируаҙәку Гәыдым. Ари зқәыԥшра аан знапхы цәгьаз, арҳәра, аҕьычра амҩа-ҭәыры иаанылаз ҷкәынан, аха иҩыза бзиа аколнхара ахантәаҩы Никәа Хәрашьыҭ-иԥа ибзоурала хатә ԥьабаала анхараантцыра напы аиркын, иахьа дыбзанхаҩны, ихыихшара, иҭаацәара уҳәа дмахәҿарарауп, деитцатәы дыќоуп. Ажәабжь алирикатә фырхаҵа – автор (акорреспондент) игәаԥхаз Гәыдым иԥҳа ԥшҙа «Татаԥшь» лакәзаргьы аҵара зҵо студент ԥҳәызбоуп, аԥеиԥшлаша лзыԥшуп. Гәыдым иқәыԥшымҭазтәи иҩыза (автор уи ахьҙгьы иимҭеит), аҕьычра иаҡәымҵыз иакәзар, длахьынҭадахеит, аҳәахәдажә еиԥш длыбжьахәаша дыҙит. Ажәакала ажәабжь «Татаԥшь» зхатә ԥьабаала инхо-инҭуа илахьынҵа шыԥшҙоу, аҕьычра иаҡәымҵыз дышлахьынҭадахаз аҳәоит.

Арҭ ажәабжь кьаҿқәа ааизакны цқьа ирыцклаԥшуа имбарц залшом урҭ ааҙаратә ҭакқәа шрымоу, ишхырҳагоу, аха иќоуп арҭ аҩымҭақәа рыќны аԥхьаҩ игәы еихьызшьшагьы. Ажәабжь кьаҿқәа ридеиатә ҭакқәа бзиоуп, аха урҭ аҵакқәа хтцәаны, газеҭтә публицистикатә статиак аҡны еиԥш ианцәыргоу ыќоуп. Ари маҷк рсахьаркыратә мчхара аркәадоит.

Ҷ. Ҷьонуа иажәабжь кьаҿқәа аԥхьаҩ ирылибаауеит аессеқәагьы. Убарҭ иреиуоуп сахьаркышьалагьы, ҭакылагьы автор ибаҩхатәра зныԥшуа аессе «Ацыхаҙыхь» (1963). Аҩымҭаҿы ҟазарыла ицәыргоуп ҭабара зқәым аԥсуа литература аҙыхь ытцызхыз Дырмит Гәлиа ихигаз аџьамыгәа цәгьа, уи иԥсҭазаара даналҵгьы, иара еитцихыз ацыха-ҙыхь иаҿыхәоз, иацызтцоз аԥсуа шәҡәыҩцәа Дырмит ихәыштаараҿы ицыха-ҙыхь аҙыхтарҭаҿы гәцаракрыла анҭас ирԥылоз, издызкы-

лоз Елена Андреи-иԥха Гәлиа лԥьабаа. Лара убри Е. А. Гәлиа лоуп автор иессе зыхьзниҩылазгьы.

* * *

Ҷиҷико Џьонуа изы ахәыҷтәы жәабжьқәа рыҩра социалтә заказк, социалтә уалԥшьак анагзара иаҩызан. Аԥсуа школ, аԥсуа хәыҷқәа, аԥсуа хәыҷтәы журнал «Амцабз» аныҟала, иҟалар акәын аԥсуа хәыҷтәы литературагьы. Иара ашәҟәыҩҩ ихата иакәзар, заа уи ихәыҷтәы поемақәа ҳанрыхцәажәозгьы ишаҳҳәаз еиԥш, ахәыҷтәы журнал «Амцабз» аредакциа аҟны аус аниуаз ауп ахәыҷтәы жәабжьқәа рыҩра даналагаз.

Ҷ.Џьонуа ихәыҷтәы жәабжьқәа реилазаараҧы атып хатәра ааныркылоит «Ленин изку ажәабжьқәа» (1963). Урт хыԥхьазаралагьы имачзам – жәаҩа жәабжь ыҟоуп.

Акоммунист партиеи асовет Ҳәынтқарреи рышьатаркҩы, Асовет жәлар рхада В. И. Ленин ганрацәала еилаз ипартиатә, иҳәынтқарратә, иуаажәларратә усура ду, ихатә таацәаратә ԥстазаара уҳәа ирызкны агәалашәарақәа, еиуеиԥшым ажанрқәа ирытцаркуа асахьаркыратә, иара убас атцаара-дырратә усумтақәа, арҧиамтақәа рацәаны иаԥтцан асовет литератураҧы. Аԥсуаагьы иҳамоуп аԥсышәала ицәажәо ҳара ҳхатәы Лениниана. Аԥсуа литератураҧы иҟоуп асовет жәлар рхада Владимир Илиа-иԥа Ленин изку, аԥсуа шәҟәыҩҩцәа иаԥыртцаз: ажәеинраалақәа, апоемақәа, ажәабжьқәа, агәалашәарақәа, егьырт адунеи абызшәақәа рахьтә иеитагоу аҩымтақәагьы. Абаҩхатәра ҟаимат змаз аԥсуа шәҟәыҩҩ Ҷ. Џьонуа иакәзар, иаԥитцеит В. И. Ленин иааигәаны дыздыруаз аурыс усуҩ Н.А.Емелианов игәалашәарақәа рхархәарала аԥсышәала иҩу асовет жәлар рхада изку ахәыҷтәы жәабжь ҟаиматқәа. Урт ажәабжьқәа рцикл зеиԥш хыс иамоуп «Ленин изку ажәабжьқәа» ҳәа. Ацикл еиднакылоит ахәыҷтәы жәабжь кьаҧқәа: «Алакә ацынхәрас», «Амазә», «Атцх еилаарцыр», «Асаҟәа-стол», «Иҧҟьаса ишьтан», «Аԥсыз-

ҳәынҭқар», «Аҳәҳәагақәеи ауҟарапатқәеи», «Амҩа иқәлеит», «Анасып», «Ацәмаҭәа», «Ацҳаражәҳәаҩ», «Амрагыларахь ицәылашоит».

Урҭ ирныҧшуеит В. И. Ленин иҩызцәа абольшевикцәеи иареи Октиабртәи ареволиуциа Ду аиҿкаара рыҽшазыҟартцоз, В. И. Ленин Разлив, нас Финтәылан дтәаны ареволиуциа-политикатә статиақәеи, аҭтаарадырратә усумҭақәеи анаҧитцоз аамҭа. Ажәабжьқәа рҟны ганкахьала иҙыргоуп аапсарак агәхьаа мкыкәа В.И.Ленин инеиҧынкыланы уахи-ени имҩаҧигоз арҿиаратә, аҭтаара-дырратә, апартиа-напхгаратә усура ду, уи аҧьажәлари, ауаатәыҩсеи, ахәыҷқәеи рахь иааирҧшуаз агәцаракра, агәыбылра, даҽа ганкахьала ахархь-уааи, ахәыҷқәеи, иҩызцәеи, иара Ленин ишҟа меигҙарахда ицәырыргоз агәыбылреи, агәрагареи, ахҙыҙααреи.

«Ленин изку ажәабжьқәа» ртематика ханарҭәааyеит «Амилантра» (1960) зыхьзу Ҷ. Цьонуа ихәыҷтәы жәабжь кьаҿгьы. Араҟа апсуа шәкәыҩҩ гәыблыла иҙыригоит ажәабжь аперсонаж хада, Саша хәыҷы ажәлар рхада иахь имоу абзиабара ду, агәцаракра, иара убас В. И. Ленин иара Саша иахь иааирҧшуа агәцаракра.

Ҷ. Цьонуа икалам итцихыз ахәыҷтәы жәабжь ҟаиматқәа ируакуп «Акәаш былуан» (1962). Уи араҟа ихы иаирхәеит Абрыскьыл изкны апсуа жәлар иапыртцаз аҳәамҭа. Уаҟа ганкахьала иааирҧшуеит ҳажәлар рхақәитреи, рыбзазара аиҕьтәреи рзы ақәпаҩ ду, жәлар рсахьаркыратә фантазиа иахылтцыз афырхатца Абрыскьыл ихаҿсахьа ес-ииуа апсуа бипарақәа ишрымардо, ашкол аҟны аҿар ари алегендартә фырхатца игәыбылра шрылараазо, даҽа ганкахьала уи ихьз иадҳәалоу атыпқәа шыддырбо дара атцара дзыртцо артцаҩцәа. Ажәабжь аҟны ашәкәыҩҩ Абрыскьыл изку ажәлар рфырхатцаратә ҳәамҭа иеитаирхәоит ажәабжь аперсонажцәа хәыҷқәа раб – ажәабжьҳәаҩ (автор

уи ихьӡ иҳәаӡом). Ажәабжьҳәаҩ ишиҳәо ала, ажәлар Абрыскьыл ихы иаҟәиҭтәра идырҭоит иара ианшьа Ашьханыҟәа зыхьӡу аҧсуа хатҵа ҕәгәа. Абрыскьылгьы аҧсуа жәлар рахь ихы рханы иҟаитҵо алабжьарақәагьы Ашьханыҟәа иоуп изирҳәо: «Уахьнеиуа сара сцынхәрас сыуаажәлар рҿаҧхьа ухырхәа, усызрыҳәа ргәы кармыжьырц. Рнапҟәа еикәыршаны бзиа еибабалааит, дарадара шьҭибахуанатцы дгьыл ахаан азә дыриааирацы зыҟалом!»

Араҟа ажәлар рфырхатҵа ижәлар ирытцеиҳәоит аҧеиҧш-лаша роурц азы зда ҧсыхәа ыҟам ахымҩаҧгашьа «ашьҭибахра», аидгылара.

Ажәабжь аҟны иаарԥшуп аҳәамҭа аҩбатәи афырхатҵа хада Абрыскьыл ианшьа Ашьханыҟәагьы, аҧсыцкьа зхамыз аҭакәажә лгәаҧхарала иҭахара.

Ҷ. Цьонуа иажәабжь «Акәаш былуан» еитцагыло аҿар ирыланааӡоит ажәлар рхақәиҭразын, рыбзазашьа аиҕьтәразын алегендартә қәпаҩцәа дуқәа Абрыскьыли, уи ианшьа Ашьханыҟәеи рышҟа абзиабара ҕәгәа.

«Ҽнак аӡарақәа шгәарысхыз» (1964) ахьӡуп раҧхьаӡа акәны абнахь аӡарақәа гәарызхыз ажәабжь алирикатә фырхатҵа, аперсонаж хәыҷы ихәыцрақәа, имчымхарақәа, аӡарақәа рлеишәа, рхымҩаҧгашьа, агәыла ҧхәыс лыцхыраара, аӡар рыхьчара (ргәарх-гәаратцара) ауадаҩрақәа, аҷыдарақәа, ахьча хәыҷы иамхаҟатцаз аҩжьрақәа, игха-ҧхақәа, аҭаацәа имаршәа кны ишизныҟәаз, аха иусуразы лахь ширҭаз ҟаиматла иаазырԥшуа Ҷ.Цьонуа ихәыҷтәы жәабжь.

Ари ажәабжь автор иқәҿиарақәа рахь иԥхьаӡатәуп, зыӡбахә иҳәо аӡар ргәархра иацу ауадаҩрақәа аҧстазааратә цабырг иазааигәаны, иҧсабаратәны иахьааирԥшуа.

Ажәабжь ҟаиматла унагәыланарԥшуеит аҧсасеи ашьамаҟеи маҷымкәа ианызтцоз, аҿаҩа қытаҿтәи аҧсуа ҭаацәара ду абзазара асахьақәа.

«Манча» (1963) зыхьзу аессе аҟны Ҷ.Џьонуа апсҭазааратә факт, апсҭазааратә тҷабырг тҷатцгәыс ишамоу, мҩашьахуа апҳьаҩ агәра игартә исахьаркны иааирԥшуеит апсуа литература ашьаҭаркҩы Дырмит Гәлиеи, апсуа тҷаралашара аматцзуҩ ду Кондрат Фиодор-иԥа Зиҳариеи ҽыц ажәеинраалакәа рыҩра иалагаз аҽар шаҟа ирызҽлымҳаз, ирыхҳызҳаауаз, ирыцхраауаз, арҿиаратә усура ргәы ацԥыҳәо иҟалартә, арҿиаратә усура аҭакԥхыҟәра ду шаҭаху рмаршәа кны, ргәы ахмыршәакәа ишреилдыркааууаз.

Иахьеи-уахеи еитцагыло аҽар раазараҽы ани аби рхы аладмырхәыр, ацәгьа-мыцәгьа анрыдырбала иапхьдмырҟәҟәаар, ирыгу-ирыбзоу разҳәо ауаа қьиақәа ирхамтцгылар, рыгәра рымгар, урҭ аҟазшьа баапсҟәа шьҭырхыр шалшо, ахәычқәа иҟам-иным раҳәара шхәарҭам, уи дара шәаргәындақәаны ишыҟанатцо агәра угартә иҳәаақәырцоит «Ацҳа иҽаҟәеит» (1957), «Иҟаминым» (1959) зыхьзу Ҷ. Џьонуа ихәычҭәы жәабжьқәа.

Ҷ. Џьонуа ихәычҭәы жәабжьқәа ааизакны ухаҽы иааугозар, иумбарц залшом урҭ иахьеи-уахеи еитцагыло ҳҽар апсадгьыл абзиабара, ауаҩы ҳаҭыр иқәтцара, аиҩызара, ацьа ацәымаашьара, агәымшәара, аиҳаб ҳаҭыр иқәтцара реиԥш иҟоу ауаҩытәыҩсатә ҟазшьа бзиақәа шрыараазо, ахатәы бызшәеи алитературеи ргәыбылра шыддыркуа.

* * *

Апсуа жәлар рфольклор аҟны аҭып хатәра ааннакылоит аҽаԥыцтә жәабжь. Апсуа шәкәыра ҟалеиуажәи рыбжьара ҳашәкәыҩҩцәа, ҳтцарауаа, ҳартцаҩцәа, ҳажәлар рҽаԥыцтә беиара абзиабаҩцәа зегьы ашәкәы ианыртцахьоу аҽаԥыцтә жәабжьқәа, иахьеи-уахеи апсуаа рыпсҭазаара, урҭ рыҷцәажәара иацклаԥшуа ауаҩы, имбарц залшом ари ажанр ҳфольклор ажанрқәа зегьы реиҳа ишбеиоу, ишеизҳазыгьоу ҳапхьаҟагьы

аперспектива, аԥеиԥш-лаша зауша ҽаԥыцтә беиараны ишыҟало. Уи еиҳараҙак шәагаала имаҷуп, ахшыѳтцак еилацаланы, иԥҟаны иҳәоуп, илахҿыху аҵакы амоуп, ажәлар рыхшыѳтцарра, рыччаԥшь аныԥшуеит, анекдот ҟазшьа амоуп, ҳажәлар ргәы иахәо, ргәы иамыхәо, итҵәылырхуа ԥҟаны иаҳәоит, рхәыцшьа аныԥшуеит, рбызшәа ацәыцәышьа, асахьаркыра-рҿиаратә цхыраагҙақәа меигҙарахда ицәырнагоит. Убри ауп, ҳәарада, аԥсуа ҽаԥыцтә жәабжьқәа ҳажәлар рдоуҳатә беиарақәа ирызҿлымҳаз, итызҵаауаз зегьы рылаԥш иаҳа изытцашәоз, ашәҟәы изанырҵоз, рхы изадырхәоз.

Машәыршақә иҟамлаҙеит Дырмит Гәлиа ирҿиамҵаҿы аԥсуа ҽаԥыцтә жәабжь аҭып хатәра ахьааннакылаз. Аԥсуа новеллист, адраматург, атеатрҵцааѳ Миха Лакрба иакәзар, адунеи иадыруа иаԥсуа новеллақәа реиҳараҙак ҳажәлар рҿаԥыцтә жәабжьқәа иахьрылхыз. Ҳажәлар рҿаԥыцтә беиара абаҟа дуқәа згәылазыгҙаз Баграт Шьынқәба итижьыз «Ахьыртцәатцәа» аҟынгьы ари ажанр аҭып хатәра ааннакылоит. Сара дсыздырам аԥсыуа поетк, прозаикк, драматургк аԥсыуа ҽаԥыцтә жәабжьк змаҳац, ашәҟәы ианызымҵац, зхы иазмырхәац.

Аԥсуа ҽаԥыцтә жәабжь еиԥш иҟоу ҳажәлар рдоуҳатә беиара ажанр ԥшҙа Ҷичико Цьонуа иеиԥш иҟаз, абаѳхатәра змаз аԥсуа шәҟәыѳѳ илаԥш итцамшәар ауамызт ҳәарада.

Ҷ. Цьонуа ашәҟәы ианитцеит, иара ишиҳәаз еиԥш «ажәлар рҳәамҵахьтә» иаагоу аҿаԥыцтә жәабжь кьаҿқәа: «Адныҳәалара» (1960), «Апатефон» (1957), «Амаана» (1957), «Аеыкәаша» (1957), «Аҵацаагацәа» (1958), «Ашьоура иаҟәытцит» (1958), «Хѳык аашьаѳцәа» (1957), «Ирабжьигеит» (1960), «Афилософ» (1960), «Кәымпыл игәы еибакит» (1957), «Абағь ԥагьа» (1960), «Хабжькәыт амшә деихсит» (1956), «Аԥҳәысҳәара» (1957).

Арҵ ажәлар рҳәамҵахьтә иаагоу анекдот ҟазшьа змоу, ажәлар рыччаԥшь зныԥшуа ажәабжь кьаҿқәа

ганкахьала иҽаԥырҽуеит ахамхаԥагьара, акаҷбеира, хшыҩ зҵам амч ду, амҽыгра, ауаҩ ихьҳәара, қәнамгала ацәажәара, аашьара, аҽехәара, абзамыҟәра, ахымдырра, даҽеаганкахьала иҙырыргоит, иҳараркуеит ауаҩытәыҩсатә ҟазшьа ԥшҙакәа: аҟәыҷара, ачеиԥыка, аиҩызара, агәеилыҷҷара, ахшыҩҵарра, алаф, ауаҩра зныԥшуа ахаҵара, ачҳара, ахараԥшра, ауаҩышәара, аамыҵташәара, аҽаԥыц-ԥшҙа…

Аҽаԥыц жәабжьқәа Ҷ. Цьонуа ашәҟәы ианитҵеит ажәлар рҳәамҭақәа рыхшыҩҵак хадақәа, рбызшәа ачыдарақәа, риумор, ридеиатә хыкәкы, ражәабжьҳәаратә форма рыцәмырҙкәа, аха ашәҟәыҩҩ ибаҩхатәра, иҳәоуртәашьа астилистика рбыртцкал итцыхны. Автор зегьыԥьара еиқәирхеит жәлар рҽаԥыцтә жәабжь аҟазшьа ҷыда, ипҟаны, ажәа мыцхәык мҳәакәа ахшыҩҵак агәылыршәара аформа, алаконизм.

* * *

Ишдыру еиԥш, адунеитә литература аҩымҭа лыпшаахқәа рыла аԥсуа литература арбеиара, ҳашәҟәыҩҩцәа хатәрақәа зегьы ируалԥшьаны ирыԥхьаҙон аханатәгьы. Ари ииашаз, ҳашәҟәыҩҩцәа рҟәыҷара, рпатриотизм, ргуманизм зныԥшуаз принциптә зшеишьан. Ари азҵаара иашаны еиликаауан, ибаҩхатәра лаша адитҵеит Ҷиҷико Цьонуагьы.

Аоригинал аҟны ирымаз атцакы, ирытцаз аритмика, ирхаз абжьыхаа еицамкыкәа, ҟазарыла, баҩхатәра ҳаракыла Ҷиҷико Цьонуа аԥсшәахь еиҭеигеит Алеқсандр Сергеи-иԥа Пушкин иажәеинраалақәа: «Аҙын хәылбыҽеха», «Абаандаҩы», Михаил Иури-иԥа Лермонтов иажәеинраала «Бородино».

Ҷ. Цьонуа аԥсышәала ирцәажәеит, иара убас, Николаи Погодин еицырдыруа ипиеса «Кремльтәи акурантқәа». Уи аԥсшәахь еиҭеигахьан, иара убас аурыс, аукраин, ауаԥс, абаза, аҟарач, ақыртуа поетцәа аҙәырҩы

ражәеинраалақәа. Иара Ҷичико Ҷьонуа иреиҕьу иажәеинраалақәа аурысшәахь еитеигеит А.Ревич, урҭ «У подножья горы» ҳәа, хыс ирыҵаны, Москва ашәҟәҭыжьырҭа «Советский писатель» иҭнажьит 1961 шықәсазы. Шьоҭа Акобиа ақыртшәахь еитеигаз Ҷ. Ҷьонуа иажәеинраалақәеи ипоемақәеи хаз шәҟәны иҭытцит Аҟәа, Апҳәынҭшәҟәҭыжьырҭаҿы 1958 шықәсазы Ҷ. Ҷьонуа иреиҕьу иажәеинраалақәеи ипоемақәеи ақырҭшәахь еиҭаганы, хаз шәҟәны иҭытҳьан Қарҭ, ашәҟәҭыжьырҭа «Мерани» аҟынгьы, 1985шықәсазы. Уи иажәеинраалақәа рнылахьан аурысшәалеи, украин бызшәалеи, қырҭшәалеи Москва, Днепропетровск, Қарҭ еиуеиԥшым аамҭақәа раан иҭытцыз Апсуа поезиа антологиақәа.

* * *

Заа ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, Ҷ. Ҷьонуа атцара итцон Аҟәатәи адраматә студиеи, Ш. Руставели ихьз зху Қарҭтәи атеатртә институт адраматә студиеи рыҟны. Уи ашьҭахь, 1938 шықәса инаркны Аџьынџьтәылатә еибашьра дузҙа иалагаанҙа, Аҟәатәи адраматә театр аҟны дактиорын. Уи цара-дырралагьы, усуралагьы акыр шықәса атеатр дызламадаз ала, ибаѡхатәра ԥишәар акәын адраматә ѡымҭақәа раԥцараҿгьы, ус иагьыҟаитцеит. Иара икалам итцытцит ѡба-ѡба сахьа (ѡба-ѡба акт) змоу апиесақәа: «Агәырҧьаҿҳәаша», «Поу, ԥҳау?», «Илаутцаз ауп иааурыхуа».

Арҭ еиқәаҳаԥхьаҙаз Ҷ. Ҷьонуа ипиесақәа реизга хаз шәҟәны, «Агәырҧьаҿҳәаша» ҳәа зеиԥш хыс иаҵаны, 1959 шықәсазы, Аҟәа, Апҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа аҟны иҭытцит. Зыҙбахә ҳҳәаз апиесақәа шәагаала имаҷқәоуп, аха урҭ рыҟны автор иқәиргылоит иахьатәи ҳаамҭазын актуалра злоу, абзазаратә проблемақәа.

«Агәырҧьаҿҳәаша» зыхьзу ѡ-сахьак змоу Ҷ. Ҷьонуа икомедиа аҟны имѡаԥысуа ахҭысқәа зегьы агьаргьала-

са еиԥш апиеса аперсонаж хада Ерастә иҩнатә иахатцәиуеит, уаҟа ауп дара ахтысқәагьы ахьымҩаԥысуа.

Ерастә, араионтә масштаб зымҽхакыз аматцура иахагылаз аҳәы иакәын, аха ихатәы интересқәа ажәлар ринтересқәа реиҳа иҳаракны иахьиргылоз аҟнытә иматцура дамырхын, иҩны иԥшәмаԥҳәыс Кәакәалеи иареи еидтәалоуп. Ус, ақалақь аҟнытә дауеит уаҟа аус зуа, зхатә мешьчан интерес ссақәа ирымҽхаку, уамак ззеилымцо иԥҳа Анҭица. Уи лоуп атаацәагьы агәылацәагьы ршьапы иқәзыргылаз. Ақалақь аҟны уи ател дылзасит зауадк аҟны напхгаҩыс иҟоу лымаҳә Мақьтат иԥҳәыс, лара лаҳәшьа – Сусана. Уи лаҳәшьа Анҭица адырра лылтеит Мақьтат ишьахалара ҳаракуп, («повышенное давление крови») имоуп ҳәа аҳақьымцәа ишиарҳәаз азы. Анҭица ахытҟьа ажәа «Повышение» анлаҳа сымаҳә «апавышение» иртеит лхәеит, наҟ иацыз ажәақәа дырзымзырҩзакәа. Аҩны дахьааиз лаб Ерастә «умаҳә повышение иртеит, дминистрхеит» ҳәа, иаҳәан гәыргьаҿҳәашас амашьына «Москвич» лзааихәарц дақәлыршаҳатит. Лаби лани уатцәы рыҩны ииааиран иҟоу рымаҳәи рызҕаби рзын ачара ду дырхиеит, ргәылацәа зегьы ршьапы иқәдыргылеит. Иҟалаз аиаша еилкаахаанҙа апиеса аперсонажцәа зегьы ргәазыхәарақәа, ртахрақәа, рхаҿрақәа аадырԥшуеит. Ерастә сымаҳә дминистрхазар, саргьы сеиташьтихып, аматцура бзиа сыртап иҳәеит, Анҭица сматцура шьтатцаны сымаҳә иахь еиҳау матцурак салагап лхәеит, Ерастә иԥҳәыс Кәакәала ҳахтцәаны ақалақь ахь ҳцап, уа аҩын бзиа ааҳҳәап лхәеит, Ерастә утцартышагаҩуп ҳәа иазҳәоз Кәынтеи Хьудари ахьхьатқәаз ҟалеит, Хыгә затцәык ида егьырт зегьы рпозициақәа рыҟны ихьатцит. Атцыхәтәаны иҟалаз аиашатцәкьа анеилкааха Ерастә иԥсы илшәшәаны дкаҳауеит.

Ажәакала, араҟа иҟалаз амц дырратара, акомедиа «Агәыргьаҿҳәаша» аперсонажцәа зегьы рдоуҳатә хаҿрақәа рыцәгьеи рыбзиеи цәырнагоит.

Апиеса «Агәырҷьаҿҳәаша» аҟны автор исахьарку ажәа алшараҟәа рыла дрыҟәыӡбоит зхатә интересҟәа ажәлар ринтересҟәа раҵкыс иҳаракны изыргыло акариеристцәа, аҵарҭышагаҩцәа, уала-ҭахыла аҭыҧҟәа зшо ачынуаа, амҵаҟьаҟьаҩцәа, зхатә гәаанагара змам ауаа лыбз-ҩыбзцәа, Анҭица лҩызцәа амешьчанкацәа. Даҽа ганкахьала акомедиаҿы иаарҧшуп зхатә ҵьабаала инхо-инҵуа Хыгә, Хьудар рҩызцәа Ерасҭараа ирыгу-ирыбзоу рҿаҿы иразҳәо, ирҿагыло, аҵьа иаҵагылоу, иҵауроу, зыҧсҭазаараҿы заҧхьаҟагьы аперспектива, аҧеиҧш лаша змоу аперсонажцәа.

«Ҧоу, ҧҳау?» зыхьӡу Ҷ.Ҵьонуа ҩ-сахьак змоу ипиесагьы жанртә ҧсабарала икомедиоуп. Апиесаҿы автор ганкахьала иаҳирбоит аҧхьагылара змоу аҧсуа қыҭаҿтәи аҵьа иаҵагылоу аҿар рхаҭарнакцәа: Панҵьеи Ҭакәынеи реизыҟазаашьа бзиа, рҭаацәара ҧшӡа. Панҵьа иреиҳау ақыҭанхамҩатә ҵара змоу, ақыҭаҿы ҳаҭыр зқәу, Москва ақыҭанхамҩатә цәыргақәҵа иалахәыз ҧхьагылаҩуп. Иҧшәмаҧҳәыс-ихатәҩыза Ҭакәына лакәзаргьы дколнхаҩ ҧхьагылоуп. Аҧа длоуны ахшараиурҭа дҭыҵуеит. Апиесаҿы иҵоуроу персонажцәан иаарҧшуп иара убас, ахәыҟаҵаҩ Хаҵьгәаҭи, амедицинатә усзуҩ Фелдышьи, урҭ бзиа иеибабо, заҧхьаҟа изҩыдоу, насыҧла иҭәу аҭаацәара қәыҧш еиҿызкаараны иҟоу уаауп.

Апиесаҿы автор дрыҟәыӡбоит амешьчан дунеихәаҧшышьа змоу Маҵисеи Қәеизеи. Урҭ Панҵьа иани иаҳәшьеи роуп, аха Ҭакәына дколнхаҩуп ҳәа драҭәаршьом (Панҵьагьы диаҭәаршьом). Дара Панҵьа изын ҧҳәысыс дырҭахуп аҳақьым Венера. Аха урҭ ирыздырам Венера дышҧҳәызба ласу, лцәа шыҧҿу, дышцәгьаршҩу, Панҵьа Ҭакәына дикалрыжьырц азын, Ҭакәына илоуз аҧа даҽаӡә лыҧҳа лыла дшылыҧсахыз, (аха уи алылмыршеит Фелдышь), лара Венера лхаҭа Панҵьа диццар шылҭаху.

Аҵыхәтәан иҟоу аиаша зегьы ирбо ираҳауа иҟалоит. Венера лмаҵура дамырхуеит, Панҵьа иан Маҵисеи

иаҳәшьа Қәеизеи рмешьчанра, рыхдырра алаҟәра ҽаԥҽхоит.

Апиеса иҙырнагоит иҳаранакуеит ауаҩра, уи зҟазшьоу: Панџьеи, Ҭакәынеи, Хаџьгәаҭи, Фелдышьи реиԥш иҟоу, итдауроу ауаа қьиақәа, ауаҩытәыҩсатә насыԥ ду змоу, измазарцгьы зыкәнагоу, заԥхьаҟагьы аперспектива змоу ауаа. Апиеса иахыкәкы хадоуп: ацәгьеи абзиеи еиҽагылан реиқәпараҽы, еснагь абзиа, аиаша аиааира шырго аҳәаақәтцара.

Заа ишаҳҳәаз еиԥш, «Џоу, пҳау?» – комедиоуп. Апиесаҽы акомедиатә ҭагылазаашьа рзеиҽкааупг, ирччархәны иаарԥшуп, усеиԥш азныҟәара зыкәнагоу Венереи, Маҭисеи, Қәеизеи.

Автор ирҽиаратә қәҽиароуп ҳәарада апиеса ахы инаркны атцыхәанҙа, аԥхьаҩ иҟаларызеишь ҳәа игәы хыҵ-хыҵуа акомедиа аперсонажцәа реизыҟазаашьақәеи, имҩаԥысуа ахҵысқәа рхханы рцашьа адинамикеи дахьрымҽхаку, апиеса иалоу ауаа рцәажәашьа, рхымҩаԥгашьа, рҵеиҵыԥшқәа индивидуализациа ахьрызуу.

Акомедиа «Џоу, пҳау?» ҩуп аԥсыуа бызшәа цқьала, бызшәа цәыцәыла; еилатәах, еиқәтәа-еиқәгыла иҟоуп автор иҳәоуртәашьа, ажәақәа реишьҭагылашьа астилистика.

«Илаутцаз ауп иааурыхуа» зыхьзу апиесаҽы Ҷ. Цьонуа дрыцәыҙбоит уи аперсонаж хадацәа ируаҙәку Алтцыкә иҩызцәа аҭаацәара аԥымҵакәа зарԥысра иахыс-хьоу, аус зымуа, иҟьала-ԥалаха Аԥсны агаҽа аԥшаҳәа иавоу, зани заби рԥьыба итаԥшуа, рҟәаҟәа иқәтәоу Аԥсныка иаауа аҭыԥхацәа – аԥсшьаҩцәа инарышьклаҳауа ирышьҭоу, хьзы змам, цәа зхам, аҟатабааҳәа аԥсшьаҩцәа зыҩны иҩноу аҳәса бжьахәҳахәыҵҩцәа зацәҳауа адәы иқәу, ауааажәларра азынгьы, зхы азынгьы акгьы иаԥсам абжьаҩашьа-абжьаҟьалақәа, ауаа хьымзгыдақәа. Иара убас, ари апиесаҽы автор дрыцәыҙбоит Хрымсада

лԥызцәа аҭыпантәи аҟалақьтә нхарҭатә ԥынусбарҭақәа рахь иҙырымгаҙакәа, закәанла ишаԥу еиԥш, аамҭала официалла ашәҟәы иҭамыԥзакәа, Катиеи Хадиҷьеи рԥызцәа аԥсшьацәа здызкыло, аԥара рымызхуа, аҳәынтқарра иацәгьычуа ауаа лаҟәқәа.

Ҳзыхцәажәо Ҷ. Ҷьонуа ипиесақәа ирзеиԥш сахьаркыратә ҷыдарақәоуп ирылахәу аперсонажцәа рмаҷра, ахҭысқәа ахьымԥаԥысуа аҭыԥқәа аҭаацәаратә масштабқәа рҟынҙа рыртшәара, аха иаадырԥшуа, иқәдыргыло апроблемақәа рҭакқәа, рымҽхакқәа рыртбаара, апиесақәа рҽы имԥаԥысуа ахҭысқәа рдинамика аҭарра, аибарххара аинтерес аҭаҭаны, аԥхьаԥ, ма ахәаԥшԥы игәы хыҵ-хыҵуа, иҟало збандаз ҳәа ахҭысқәа дрымҽхаркыртә асиужет аиҿкаара, аперсонажцәа рбызшәа ацқьара, абеиара, аиндивидуализациа азура, аҳәоуртәашьа астилистика аилыххара, амариара, апиесақәа ридеиатә ҭакқәа, ридеиатә хыԥәккәа рҟасара, ргуманизм аҭаулара.

* * *

Иагьа иркьаҽны иҳәатәызаргьы, ари ҳусумҭа хәыҷы аҟны изыхцәажәоу азхом Ҷиҷико Ҷьонуа ирҽиамҭа амҽхакы нхарҭәааны аҙыргаразын. Иазгәаҭатәуп, уи акыр шыԥәса аԥсуа газеҵқәеи ажурналқәеи, Аԥснытәи ашәҟәҭыжьыртеи дышрымадаз, ишиԥуаз, иагьшикьыԥхьуаз еиуеиԥшым астатиақәа, анҵамҭақәа, агәалашәарақәа уҳәа убас еиуеиԥшым агазеҵҭә жанрқәа ирытҵаркуа аматериалқәа. Инагҙаны еизгам СССР иқәынхоз амилаҵқәа жәпаԥык рлитературақәа рыҟнытә еиҭаган иикьыԥхьхьоу асахьаркыратә ԥымҭақәа. Инагҙаны еизгам исалам шәҟәқәа. Урҭ зегьы рыԥшаара, рыҵҵаара, акьыԥхь разырхиара ҳаԥхьаҟатәи ҳлитератураҭҵааԥцәа рабиԥарақәа ируалԥшьоуп.

Ҷиҷико Михаил-иԥа Ҷьонуа иархив аҟны иҟоуп макьана акьыԥхь зымбац, ԥшь-цәаҳәак рыла ишьақәгы-

лоу жәеинраалак. Сгәанала уи ашәҟәыѡѡ иԥсҭазаара аҭыхәтәантәи амшқәа руак аҽены иѡит.

Исҭахуп, абри ҳаԥсуа литература ахаҭарнак лаша, арҿиаѡы ԥшза, сѡыза ду Ҷиҷико Михаил-иԥа Џьонуа ҭкар рацәала еилоу ирҿиамҭеи, дызнысыз амѡа уадаѡ ахцәажәареи ирзыскыз сажәа хәыҷы хсыркәшарц иара ицәаҳәа ԥшзақәа рыла:

Сышәхамтцгылт, саҭашәымтцан,
Шәааины шәгылоуп, кыр шәыԥшит.
Аха сшәыҳәоит, ихашәымтцан,
Аҙәы ишәеиҳәар: уи дыԥсит!

2007
Кәтол ақыҭа, Чаарқыҭ аҳабла

Борис Гәыргәлиа

Чичико Цьонуа

Ҷиҷико Цьонуа. Маздок. 30.03.45

Ҷиҷико Цонуа, иԥшәма Цабу, рыԥҳа Фатима

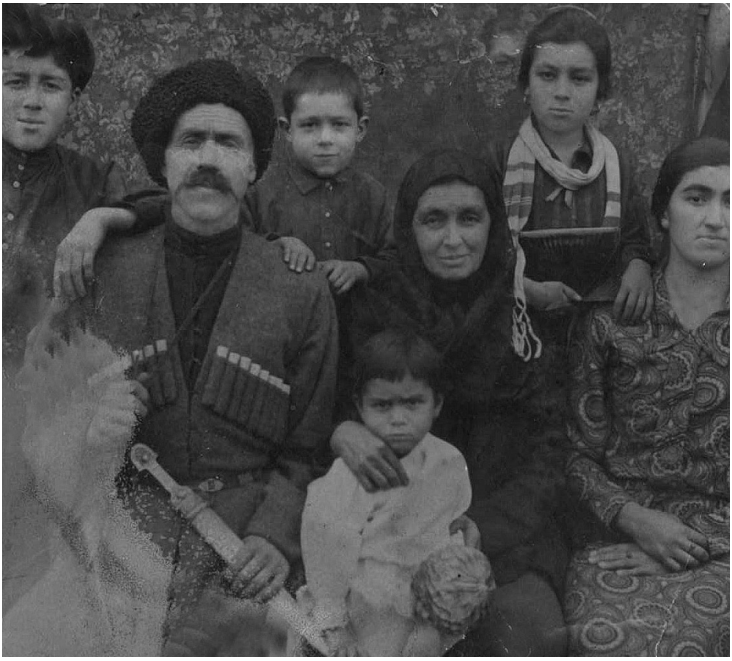

Ҷичҷико Џьонуа иаб Махаз итҭаацәеи иареи

Ҷиҷико иашьа Цьавдеҷ

Ҷичико иашьа Авдениа

Ҷичико иашьа Володиа

Ҷиҷико иашьа Гьаргь

Ҷ. Цьону иашьа иԥа Анатоли

Махаз имаҭа, данҭаха ашьҭахь Леон иорден занаршьаз Руслан Сергеи-иҧа Кәыцниа

Заур Киут итԥаацәеи иареи

Ҷиҷико иматҭацәа Мартҭеи Ешсоуи Какалиаа

Анатоли, Борис, Фатима, Роберт Цьонуаа

Ҷиҷико иматҷа (арыҕьарахь ала актәи) Ешсоу Какалиа

АХҚӘА

Аҭаацәара ду аҵеи иҧсҭазааратә мҩа 3

Алабашьа 25

Ҷиҷико Џьонуа дызлиааз, дызлагылаз ауаа рыгәҭаны 31

Гәҭахәыцрақәак Ҷиҷико Џьонуа илириказы 53

ҶиҷикоЏьонуа ипоемақәа ржанртә ҧыдара-қәак.....89

Ҷиҷико Џьонуа ипроза 112

Борис Алмасхан-ипа Гәыргәлиа

ҶИҶИКО ЦЬОНУА

Арҽиаԥы имԥа уадаԥ

Борис Алмасханович Гургулиа

ЧИЧИКО ДЖОНУА

Трудный путь творца

На абхазском языке

Аредактор *Марина Тәанба*
Акорректор *Нанули Шьаматҭаа*
Асахьатыхѡы *Руслан Габлиа*
Компиутерла еиқәлыршәеит *Астҭанда Ацьыцьал*

Аформат 84х108 $^{1}/_{32}$. Атираж 300.
Иҟатцә. акь. бгъ. 5,25. Иныкә. акь. абгъ. 8,82.
Аҽатцапҟа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2